

A SZOCZIÁLDEMOKRÁCZIA HELYZETE NÉMET-ORSZÁGBAN.

Németország szociáldemokráciája, a mely oly gyakran magára vonta már az egész művelt világ figyelmét, a legnagyobb szervezett párt az egész európai kontinensen. Egyúttal az egész világon a politikailag szervezett proletariátus legnagyobb és legjelentékenyebb pártja, s ennél fogva legkiválóbb képviselője annak a gigászi mozgalomnak, a melyet munkásmozgalomnak hívunk, s a mely a régi világot már-már sarkaiban ingatja meg. A német szociáldemokrácia e kettős jelentősége magyarázza, hogy helyzete iránt érdeklődni kell mindenkinek, akár ellenséges vagy közömbös, akár rokonszenves és csatlakozó állást foglal is el céljaival szemben. Jelen tanulmányban e helyzetet akarom elemezni; a helyi körülményekhez képest persze nagyon vázlatosan és hézagosan. Hogy azonban e helyzetet szemlélhetővé tehessem, mindenekelőtt szükséges, hogy olvasóimat a milieube vezessem.*

* A kérdés irodalmához v. ö. a Kautsky-féle *Die neue Zeit* cz. hetilapon és a Bernstein-féle *Socialistische Monatshefte* és *Dokumente des Socialismus* cz. havi kiadványokon, valamint a Dietz stuttgarti ezé s a berlini *Vorwärts* könyv- és füzetkiadványain kívül különösen Franz Mehring négykötetes munkáját: *Geschichte der deutschen Socialdemokratie*. Ezek mellett említsük meg a következő, nem német szerzőktől írt műveket, a melyeknek tehát a tárgyilagosságban van némi előnyük: E. Milhaud, genfi egyetemi tanár *La démocratie socialiste allemande* (Paris, Alcan. 1903.) és G. Ferrero tanár *L'Europa giovane* cz. művét. (I. rész. Milano, Frat. Treves 1897.)

I. Az abszolutisztikus és oligarcha-hatalmak Németországban.

A politika iránt érdeklődő külföldiek a német viszonyokkal megismerkedvén, rendesen még akkor is, ha hazájukban a konzervatív pártokhoz tartoznak, csodálkozva konstatálják, hogy egy olyan ország, mint Németország, a mely tudomány, művészet és ipar tekintetében szintén ott halad az »ifjú Európa« élén, politikailag, állam- és magánjog tekintetben oly végtelenül hátramarad a fölvilágosult Nyugat, Észak, sőt részben Dél mögött. Így pl. Guilelmo Ferrero, a finomszemű olasz sociologus is, a ki néhány évvel ezelőtt tanulmányutat tett Németországban, leplezetlen csodálkozással említi fel azt a tényt, hogy Németországban nemcsak a szoros értelemben vett konzervatívok, hanem kivétel nélkül mindazok a pártok, a melyek egykor egyetértettek Bismarck politikájával, unos-untalan hangsúlyozzák, hogy hazájukat, hál' Istennek, nem kormányozza a parlament, mint Angliát vagy Franciaországot, hanem a nagy előjogokat élvező korona, a mely ezeket gyakorolni nemcsak jogosult, hanem köteles is.*

Az olasz tudós megfigyelése tökéletesen találó. Németországot tényleg abszolút módon kormányozzák. A birodalmi gyűlés (*Reichstag*) tevékenysége a legszűkebb korlátok közé van fogva. Illetékessége az egyes szövetséges államokat illető kérdésekre egyáltalában nem terjed ki; ezek az ügyek az illető országgyűlések (*Landtag*-ok) elé tartoznak. S ezek a Landtag-ok gyakorta — mint pl. Porosz- és Szászországban — osztályválasztójog alapján állítatnak össze, miért is rajtok a kormányok és feudálisok korlátlanul uralkodhatnak. Ez különösen fontos a lengyel-kérdésre; a lengyelek legéletbevágóbb ügyeit a német birodalmi gyűlés meg sem vitathatja, mert a lengyel provinciák Poroszországhoz, s így a lengyel dolgok a régi módi porosz országgyűlés elé tartoznak. A Reichstag továbbá semilyen kérdésben nem tudja akaratát érvényesíteni. Mellette *de jure* törvényhozó tényező nemcsak a császár, mint a szövetség feje, hanem a szövetségi tanács (*Bundesrat*) is. Ez utóbbi az egyes szövetséges fejedelmek kötött mandátummal ellátott képviselőiből álló konzorcium, a mely a birodalmi gyűlés minden intézkedését egyszerűen megsemmisítheti, a mint ez az u. n. jezsuita-törvény megszüntetése, s a napidíjak megszüntetése alkalmával most már harmadízben meg is történt. Ekképen

* G. Ferrero *l'Europa Giovane*. 49. o.

a három törvényhozó tényezőtől jogilag és tényleg nem kevesebb mint kettő fejedelmi teljhatalomból áll. Sőt még a miniszterekkel szemben is egészen tehetetlen a Reichstag. Németország semminemű miniszteri felelősséget nem ismer. A minisztérium, a melyet a császár a szövetséges fejedelmekkel megegyezve nevez ki, szavaiért és tetteiért egyes-egyedül a császárnak tartozik felelettel. A Reichstag számára csak az az általános emberi jog marad fen, hogy esetleg haragját mérsékelte szavakba öntheti.

A dolgok ilyen állásával a vagyonos osztályok zöme nagyon meg van elégedve. Feudális urak s az ipar urai versengenek a katonai és polgári bürokratákkal, hogy az állam legfőbb képviselőjének kegyét megnyerjék s őt hatalmi jogaiban megvédjék. Mi több, egészen szívesen látják, ha a császárság törvényes hatalmú képviselője túlaradó személyes cselekvősége révén szokásjogilag abszolutisztikus értelemben öregbedik. Innen ered II. Vilmosnak roppant befolyása minden téren.

A német bourgeoisie eme hajlama az abszolutizmus irányában nemcsak abban leli magyarázatát, hogy a nép a tekintélyekbe vetett hitre és a byzantinizmusra természetből fogva hajlik, hanem a következő materialisztikus okban is. Egy, lehető leg-erősebb monarchia biztosítása viszont legjobban biztosítja az olygarchiát, a mely csak a monarchiának van alárendelve, de a kispolgárság, parasztság és a proletariátus széles rétegein uralkodik. A német royalisták ultra-loyalizmusa tehát nem épen altruista talajból fakad. A Hohenzollernek aegisa alatt a nemesség, az iparos- és kereskedő-polgárság megosztott az állam hatalmában. Ám az osztályrészek már nagyon különböznek.

Németország ama kevés modern európai állam közé tartozik, hol a polgárságnak nem volt sem mersze, sem ereje, hogy *emancipációját mint osztály* legalább bizonyos fokig keresztülvitte volna. A 48-as idők siralmas vége ismeretes. Utóbb azután, a mikor a bourgeoisienek — Kautsky szavai szerint — »már megjött az ereje a forradalomra, a politikai hatalom meghódítására, akkor már felébred benne az iszonyat is a revolúciótól, a mely már előre jelezte a politikai hatalomnak a proletariátus által való meghódítását. A fenyegetően emelkedő proletariátus elől a bourgeoisie ismét fejedelme védőszárnyai alá menekült, a mely alatt most annál nagyobb félelemmel gubbaszkodik, mennél jobban nő a proletariátus

hatalma«. * Innen van, hogy a bourgeoisienak, még oly országban is, a hol már az industrializmus magas foka kijelölni látszik neki a legelőkelőbb helyet, legfőbb gondja, hogy magát a feudalizmus társadalmi és politikai formáiba lehetőleg beleélje. S innen van, hogy egy oly birodalomban, a melynek kereskedőosztálya röptében megtudta hódítani a fél világot, a kereskedő oly városok csekély kivételével, a melyekben nincs nemesség és erős bürokrácia, mindenütt a nemesség mögötti sarokba szorul, sem a politikai, sem a társadalmi életben nem játszik szerepet, sőt ünnepélyes alkalmakkor még szégyenkezik is, hogy magát nyilvánosan kereskedőnek vallja. Ebből ered az a sok vad hajsz a címek után, az a minden külföldinek szinte érthetetlen sóvárgás a tartalékos tiszt rang után, a mely a szegény »csak« polgárnak legalább feudális visszfényt kölcsönöz. Ebből ered a teljesen feudalizált polgári társadalmi morál a lovagi becsület nevetséges fogalmával, s korcsszülöttével a párbajjal; ebből erednek az osztálykülönbségek rikító formái, a különös clique-rendszer, a személyes érintkezés külsőségei s a túlságos tisztelet minden színes posztó iránt. Megannyi dolog, a melyeken Észak, Nyugat, Dél idegenéi joggal váltig csóválják a fejüket.

A nemességnek még törvényes és szokásjogi előjogai is vannak a polgárság fölött. Gondoljunk csak a hitbizományokra s arra, hogy a hadsereg és közigazgatás legmagasabb állásai, egész ezredek, sőt a hadsereg egy egész testének: a gárdának összes tiszt állásai a junkerek fiainak fentartott jogát képezik. Németország, ha gazdaságilag már régen át is alakult túlnyomóan industrialis országgá, társadalmilag még teljesen a feudalizmus jegyében áll.

Ámde a polgárság, ha többé-kevésbé irigykedve át is engedte a politikai és szociális hegemoniát a feudalizmusnak s az államban megelégedett a harmadik helylyel, ezt oly hallgatólagos föltétellel tette, hogy úgy az államhatalom, mint a feudalizmus biztosítékot nyújt majd neki az országra, sőt lehetőleg az egész világra kiterjedő pénzügyi uralom meghódítására. Ezért a német nagypolgárság tagjai (iparosok, kereskedők, középhivatalnokok tartozékaikkal, az ugyanilyen eredményekre, de sokkal kevésbé világosan s józanul látással eljutott professzorokkal) nemcsak monarehisták, hanem militarisztikus, terjesz-

* K. Kautsky: *Was nun?* (*Die neue Zeit*. XXI. évf. II. köt. 39. o.)

kedést sóvárgó és chauvinista érzelműek is, a mint ezt a nemzeti liberalizmus protestáns pártjegecedése, valamint — bár kevésbé rikítóan — katolikus képviselte a centrumban, eléggé igazolja.

A német nemesség, a mely vérét polgárleányokkal való gazdag házasságokkal folyton megújítja, az előidőkből származott jellegét nagyon jól megőrizte: megmaradt az egykori uralkodó és vadászosztálynak. Úgy az uralkodásra, mint a vadászatra tagadhatatlanul rátermett. Harczias, kíméletlen, élvezetre képes létére nem lévén súlyosítva ideáloktól, ennél fogva souverain módon megvetvén a tudást, egyáltalában erős misoneizmussal, a német nemesség kollektive véve meg van áldva az önfentartásához szükséges tulajdonokkal, a bátorsággal és politikai érzéssel.

A német nemesség biztos tudatában annak, hogy rendi és osztályérdekeit komolyan fenyegető veszély közeledik, már akkor kezdett félni a csírázó munkásmozgalomtól, a mikor a polgárság még azzal üzte unalmát, hogy a pohár vízben lejátszódó viharon gúnyolódott.

Ezen kívül minden junkerben van valami Bismarckból, ha éppen nagyon *en miniature* is. A konzervatív párt a szocialistákon kívül az egyedüli párt, a melynek, ellentétben a jobboldali, valamint az u. n. demokrata polgárság szavakban bővelkedő, de gerincztelen töredékeivé, meg volt a bátorsága, hogy szükség esetén magával II. Vilmossal is szembeszálljon, mi több, hogy őt politikailag legyőzze. A konzervatívok pl. a porosz országgyűlésben megbuktatták és eltemették a csatornajavaslatot, bár az kifejezetten kedvencz eszméje volt a császárnak.

A konzervativizmus a patriarchális rendszer alap gondolatán épül föl. Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy mindig lesz gazdag és szegény, úr és szolga, s elfogódva attól a hittől, hogy az uralkodásra csak egy bizonyos kaszt képes, a mely állandóan átörökít különös fizikai és intellektuális tulajdonságokat, az ősi konzervativizmus meg van győződve arról, hogy a keresztény világ és a haza üdvéről csak úgy gondoskodhatik, ha fentartja a merev osztálytagoltságot s ha minden egyes osztálynak külön állami és gazdasági jogokat és kötelességeket jelöl ki. Ezért világnézetében az a vezérlő eszme uralkodik, hogy a lakosság minden rétegének akkor kell magát legjobban éreznie, ha egy apró, messzenéző és nagytehetségű kisebbség a vagyontalanok és tehetségtelenek nagy tömegén akképen uralkodik, hogy ő

kötelességének ismeri az ítélőképességnélküli majoritás szellemi és anyagi jólétét legjobb tudásával és akaratával gondozni, míg ez utóbbi tömegnek az a kötelessége, hogy az élelmiszerek termelésének goromba munkáját magára vállalja s e közben föltétlenül engedelmeskedik neki, mint urának.

Ez a világnézet persze utópisztikus és tudománytalan, mert ama kétszeres hibás föltevésen alapszik, hogy a kisebbség nemcsak mindig oly okos elemekből áll, a melyek *képesek* a többség javáról gondoskodni, hanem egyben olyanokból is, a melyek a szó régi értelmében szociális érzelmeket táplálnak, azaz a nekik föltétlenül kiszolgáltató majoritásról való gondoskodást át is *akarják* venni éppúgy, a mint ez a világnézet az industrializmus mai korában, a midőn a ὄλιμος gazdasági függősége az ολίγοι-tól ugyan még megvan — ha más formában is — a hol azonban az δλίγοι-nak az a kötelessége, hogy a δημοσ életfentartásáról gondoskodják, eltűnt, sőt annak ma már semmiféle politikai létjogosultsága sincs; mégis habozás nélkül be kell vallani, hogy az bármily hamis, de mégis nagyon figyelemreméltó, sőt némely fantasztikus természetre nagyon is vonzó ideált képvisel. Ez a patriarchális-oligarcha világfelfogás érintkezésbe kerülvén a politikai élet formáival, a melyek az arisztokrata konzervatív álláspontról nézve túlerősen demokratizálódtak, nem tudja megőrizni princzípiuma idealizmusát. Ez legjobban nyilvánul az azon elvet képviselő konzervatív pártnak a birodalmi gyűlési választások alkalmával tanúsított magatartásában.

Egész Európában, még Franciaországot, Ausztriát és Spanyolországot sem véve ki, nincs olyan intranzigens konzervatív párt, mint Németországé. Azokat, a kiket az erős liberális hagyományokat tápláló országokban, mint Olaszországban, Dániában, a Németalföldön konzervatívoknak hívnak, Németországban legfeljebb a jobboldali nemzeti liberálisok közé számítanók, minthogy politikai felfogásuk nem földné azokét, a kiket Németországban konzervatívoknak hívnak. A német konzervatív párt, a keletelbai és nagyrészt a nyugatelbai nemesség, a magasabb hivatalnoki kar pártja patriarchális-oligarcha világnézete révén tulajdonkép csak ama duodeczosztály pozitív érdekeit képviseli, a melynek hozzátartozóit név és családfa szerint kimutatva a gothai almanachban találjuk meg. Ezzel azonban nem lehet életképes pártot alapítani s még kevésbé lehet képviselőjét a birodalmi gyűlésbe juttatni. Ebből megint vilá-

gosan következik, hogy az oligarchák pártja oligarcha különérdekeik képviselője érdekében oly választótömegre szorul, a mely az *ολίγοι*-t a saját fizikai és szellemi alsóbbrendűségének aláértésében nemcsak hallgatag ismeri el jogosult urainak, hanem ilyenekül a szavazólappal ünnepélyesen is szankcionálja. Németországban már most, kivált a keleti műveletlen vidékeken, de egyes közép-német provinciák modern eszméknek nehezen megnyíló síkságain is, még mindig vannak nagy választótömegek — különösen parasztok és kispolgárok — a melyek az oligarchia által követelt helotaszolgálatot annak büszke érzetével, hogy egy nagy úr részéről kiváló megtiszteltetésnek vehetik, ha kér tőlük valamit, tényleg örömmel teljesítik is. Ámde sok más vidéken, a hol a konzervatív eszme még 20 évvel ezelőtt nagy tömegeket tudott mozgásba hozni, mint pl. Kurhessenben, manapság a konzervatív pártot majdnem teljesen kiszorították oly pártok, a melyek, mint a nemzeti liberálisok és antiszemiták, legalább nem fogják szűk körbe az *ὄλιγοι καὶ δριςτοι*-t, mint a konzervatívok. Sőt a konzervativizmus tulajdonképeni hazájában, a keletelbai részeken is mindjobban benyomulnak az arisztokrataellenes áramlatok. Ennélfogva a konzervatívok soraiban gyakorlatilag is gyökeret verhetett az a követelmény, a mely logikailag annyira szorosan összefügg az oligarchizmus egész lényegével: hogy t. i. el kell törölni az általános, egyenlő és titkos választói jogot. Hogy is kérheti valaki a tömeg ítéletét, ha ezt egyáltalában nem tartja ítéletre képesnek? Ez valóságos *contradictio in adjecto* volna.

Az exkluzív konzervativizmus Németországban sokkal inkább társadalmi dogma, semmint alapja egy politikai pártnak. Ennélfogva csak politikai szükségnek s benső jellegével teljes ellentmondásban levő kompromisszumnak kell tekinteni azt, ha az oligarcha-patriarchális rendszer hívei a választások idején szociális állásuk és világnézetük piedesztaljáról leszállnak s a politikai harcok arénájában legalább 2—3 hétre ugyanazon »népsége közé keverednek, a melynek szavazatára ugyan nagyon rászorulnak, de azért ugyanazt annyira megvetik. A mi azonban a magában véve tiszteletreméltó konzervativizmustól minden etikus rokonszenvét szükségkép elveszi, az a kevésbé finom demagógia, a melylyé ideálja a politikai élet friss levegőjével érintkezve ötvényeződik. Képtelen lévén a választókat világnézetének becsületes megvallásával magához édesgetni — ugyan, hogy is fogná horogra a szavazatokat annak nyílt bevallása,

hogyan az általános választói jog elméletileg fonákság? — hívei a választások idején kénytelenek gondosan összegöngyöltett zászlókkal harcolni. A törzsökös arisztokrata a demokratikus választói jog kellő kihasználása céljából magára akaszt egy demokrata-köpenyét.

Ugyanazok az urak, a kik a két választás közt lévő 5—5 év alatt előkelő tartással, akár csak valami indiai kaszt, elzárkóznak az egész többi, polgári világtól, s jobb ügyre érdemes féltékenységgel öröködnék minden címük és méltóságuk szigorú tiszteletben tartására, a választás napján minden polgártárhoz odadörgölöznek s a választási szózatokban többé már nem mint »báró X., *Rittergutbesitzer*«, hanem egyszerűen mint a paraszt »barátja és osztálytársa (*Berufsgenosse*)«, mint »X. gazda« mutatkoznak be. Ez azonban még nem mutatja eléggé a tiszta konzervativizmus rendszerétől való letérést. A konzervatív-pártnak a választások idején, ha komoly sikereket akar elérni, nemcsak elméletileg kell a modern korszellemmel paktálnia, hanem gyakorlatilag is mint *néppártnak* kell viselkednie. Ezt azonban csak úgy teheti, ha jelöltjei lajstromában nemcsak feudális nagy urak, öreg tábornokok, magas hivatalnokok szerepelnek. Az *ολιγοι και δυνατοι* pártja a választások idején kénytelen a születés által kiválasztottak és hivatottakról szóló hitelvétől eltekinteni s egynéhány »egyszerű ember« jelöléséhez is folyamodni. A konzervatívok ehhez képest a legutóbbi birodalmi gyűlési választások alkalmával tényleg négy kerületben állítottak az u. n. középosztályból iparosjelöltet, sőt egy kerületben autentikus proletárt is! Ámde — nehéz satírárt nem írni — míg a pártvezetőség a gazdagokat és nemeseket oly kerületekben helyezte el, a hol vagy abszolút biztos, vagy legalább nagyon valószínű volt a győzelem, a plebsből való 5 jelöltet oly kerületekbe küldték, a hol bukásukat többé-kevésbé biztosra lehetett venni. S csakugyan csupán egyetlenegynek, Pauli asztalosmesternek sikerült legalább pótválasztáskor a győzelem, persze akkor is minden várakozás ellenére. A feudálisok kollégiuma különben majdnem teljesen *entre soi* maradt.

Egy evolúció mindazonáltal végbement a konzervatív pártban. Míg ugyanis az 1893—1898-iki birodalmi gyűlésen 68 tagja közül 49 nemes volt, ma 52 tagja közül már csak 32 nemes. Polgári eleme tehát viszonylag emelkedett s ez megint bizonyítéka annak, hogy a német nemesség elvitathatatlanul éles politikai ösztöne mellett sem képes már elég

»intellectuel«-t termelni. Minthogy azonban a konzervatívok soraiban álló *roturier*-k úgy világnézetben, mint életmódban teljesen feudalizálódtak — hisz ők is többnyire *Rittergutsbesüzer*-ek úgy hogy a született feudálisoktól csak a »von« szócskában különböznek: a polgári elemnek a konzervatív nemesség birodalmi gyűlési politikai választmányába hatolása gyakorlatilag semmit sem jelent. A helyett, hogy jele volna a bourgeoisie régre teljesülő emancipációjának, épen megfordítva azt jelenti, hogy a bourgeoisie lefelőlőbb rétegeit felszívja a feudalizmus. Míg azonban a konzervatív-párt jelöltjei a választáskor juhbőrbe bújtak, legtöbb testvérük birtokain, kivált a keletelbai vidéken, annál becsületesebben megtartotta eredeti farkasalakját. Mint igazi úri természetek, nem toborozták embereiket az urnákhoz, hanem odaparancsolták őket. Némely latifundium terrorizmusát lehetetlen szavakba foglalni. Sok nagybirtokos levélben fenyegette meg munkásait, hogy könyörtelenül kikergetik őket portájukról, ha szociáldemokratára vagy szabadelvűre (*freisinnig*) szavaznak. Mások úgy akarták a választást befolyásolni, hogy egyszerűen túltették magukat azokon a határozmányokon, a melyek a titokbantartásra vonatkozólag kiadattak. A junkerek persze ezúttal is teli marokkal vetették el a népben a gyűlölet magvát; ámde erre ők — erőszakosságra nagyon is hajolván, mint régi rablólovag- és harcosnemzetiségek szülöttei — ügyet sem vetnek, kivált, mert sokan közülök elvakultak attól a hittől, hogy a szociális-kérdést úgy sem lehet a szavazólapokkal megoldani, hanem csakis karddal a kézben.

Sokan megkísértették, hogy az uralkodó feudális osztályt némiképen szembe állítsák a »kormány«-nyal, sőt, hogy e kettőt ellenlábasknak tüntessék föl. Ez teljesen helytelen törekvés. A feudális oligarchia egynémely klikkje, mint pl. a túlzó agráriusoké, ugyan koronkint feszült viszonyban van a kormánynyal s az is igaz, hogy a kormány szükségkép mindig egy-egy árnyalatnyival rezerváltabban lép föl, mint a hivatalban nem lévő feudális urak, ámde e két hatalom tartósan már csak azért sem válhat szét, mert a kormány éppen a feudálisokból alakul s bizonyos mértékben egyik comitéjüknek tekintendő. E fölfogás helyessége mellett ékesen tanúskodik a kormány magatartása az 1903-iki választások alkalmával.

A választásokat megelőző hónapokban a konzervatívok, az u. n. *Ordnungspartei*-ok várva-várták a kormány vagy maga

a császár jelszavát, a melylyel fölfegyverkezve megkezdhatték volna a választási harcot. II. Vilmost néhány hónappal előbb, Krupp hirtelen halálakor, valóban megint elragadta temperamentuma, hogy két valóságos agitációs beszédet mondjon a szociáldemokraták ellen. Nyomorult gyilkosokként becsmérelte őket s kijelentette annak a lehetetlenségét, hogy csak egy becsületes ember is közösségben éljen ezzel a bandával. Végül fölhívja a német munkásokat, hogy vágják ketté az asztalkendőt maguk és a szociáldemokrácia közt. Ez mindenesetre oly jelszó lett volna, a melylyel a fennálló rend pártjai hadba vonulhattak volna. Ám a császár e szavakat, mint említettem, már néhány hóval előbb mondotta s minden várakozás ellenére, a császár minden szokása ellenére, nem követték őket nyomon újabb szavak. Már most tapasztalati tény, hogy egy beszédes ember szavai, bármily élesek is, kevésbé tesznek tartós benyomást, mint a szűkebb szavúé. II. Vilmos esseni és breslauer beszédeit tehát a fennálló rend pártjai már a múlthoz számították s nem fogadták el választási jelszavakul.

Tovább vártak. A kormányt pedig jogos aggodalom töltötte el a választások előrelátható eredménye miatt. Ösztönszerűleg érezte, hogy az utóbbi hónapokban egy csomó dolog történt, a melyek reá, s feudális, industrialis és klerikális híveire súlyosan nehezedtek, s a nép legszélesebb rétegeiben a fölháborodás hosszú viszhangját keltették. A munkások hangosan panaszkodtak minden élelmiszer drágasága miatt, a melynek áldozatul kell esniök, s ezenkívül vérüket fölkorbácsolta az a brutális bánásmód, a melyben képviselőiket a parlamentben részesítették. A »hazafiak« sértve érezték magukat legszentebb érzelmeikben, mert a császár nemcsak a kedves boerokat, hanem még alattvalóinak boerbarát bizottságait is dezavualta. Az angol-ellenes pangermánok azért duzzogtak, hogy II. Vilmos tüntetőleg próbált közeledni az általuk oly szívből gyűlölt Albionhoz. A liberális elemek zokon vették a kormánytól, hogy a császár kegyelmi jogát sohasem gyakorolta politikai vétségek miatt elítélt hírlapírókkal szemben, hanem rendesen csak párbajhős katonatisztekkel szemben. Mindenki, a ki bármely párt kebelében csak egy kicsit híve maradt a szabadságnak, érezte, hogy hallatlan erkölcsi tévelygés az, ha a hadseregben a főlebbvalóknak az alattvalókon elkövetett bántalmait, valamint az előkelő családból származó bűnösöknek (mint a gyilkos Arenberg herczegnek) gaztetteit oly enyhén torolják meg. A bajorok

fennhangon zúgolódtak a kielii távirat miatt, a melyben II. Vilmos egész nyíltan megkínálta a regensherczeget oly pénzüsszeggel, a melyet a bajor képviselők, élükön az ultramontánokkal, ép az imént tagadtak meg Luipoltdtól. Végül a lengyelek szenvedélye jogos felháborodástól lángolt a korbács-korszak fölújítása miatt, a melylyel nemzetiségüket át akarják germanizálni. Szóval, az előjelek sehogy sem kedveztek a kormánynak, s nem biztatták, hogy a jövő ülészsakra engedelmes többséget teremthet magának. Régi és új bünei a gazdasági és intellektuális fejlődésben a szociáldemokracziát újabb győzelemre segítették. A kormány ennél fogva, mialatt az Ordnungspartei-ok még mindig várták a jelszót, a régi birodalmi gyűlés utolsó napjaiban elfogadtatott — pedig a várakozók többsége szavazataival szemben — egy oly törvényjavaslatot, a melylyel az elkülönített kamarát és a választási borítékot kötelezővé tette, s a választólapok nagyságát is pontosabban meghatározta. Ez ugyan a demokrata-olajnak csak egy csöppje volt, de az olígyoi a néppel szemben próbált közeledést máris túlságosnak találták. Fölháborodva »a közönyön, a melyet a kormány a vörös fölforgatással szemben tanúsít«, a fönnálló rend hívei most már maguk, a kormány hivatalos segítsége nélkül, masíroztak a választási harcza. Jegyezzük meg jól, a kormány, mint állami intézmény, segítsége nélkül, de nem az egyes kormányhivatalnokok igen reális segítsége nélkül. Németország e részt Délolaszországgal egy fokon áll. Alig akad közigazgatási hivatalnok, a ki nem erezné magát kötelezve, hogy minden erejével győzelemre segítse a konzervatív kormány jelöltjét. Erejéhez tartozik első sorban hivatalos hatalma. Így ez a választás ismét »megérlelti egy Landrat-ot, a ki nyilvánosan ajánlotta a választóknak az uralkodócsalád képeinek beszerzését, hogy monarchikus érzelmeiket erősítsék. Megint akadtak polgármesterek a tudvalevőleg nem autonom német városok élén, a kik valóságos pronuncziamentokban az egyik jelöltet, mint az »istenakarta rend« bajnokát magasztalták, míg ellenfelét az »ördögi forradalom« jelöltjévé bélyegezték. Tuczatszámra találkoztunk aggharczos-egyletekkel,* a melyek a politikán bár élükön magas hivatalnokok vannak, hivatalosan, teljesen kívül állanak, mégis különbeni csúfos azonnali kizáratás terhe alatt iparkodtak tagjaiknak megtiltani, hogy szociáldemokratára szavazzanak.

* *Kriegervereine*, a nép ajkán gyakran így is ejtve: *Kriechervereine*.

És így tovább, és így tovább! S mindez a kormány szemeláttára s hallgatólag beleegyezésével történt. A mikor azután a főválasztás a szocialistáknak meghozta a fényes győzelmet, a kormány levetette a diplomata-semlegesség utolsó leplét is, s Bülow birodalmi kancellárt megbízta, hozna létre szövetséget a pótválasztásokra a kulturharczos nemzeti liberálisok és az ultramontán centrum közt a szocziáldemokraták ellen. A szövetség persze nagyon hiányosan működött.

A kormány ily viselkedését bajos összeegyeztetni az etika követelményeivel. Újabb bizonyítéka az állandóság és mélyebb komolyság minden hiányának, a melyet a kormánytól különösen a társadalmi kérdés kezelésénél megszoktunk, s a melynek a legszélesebb rétegekben oly elkeserítőleg kell hatnia. E rendszer külső képviselője, Bülow maga prototypus. Prototypusa a legcsekélyebb, közhelyekből élő felületességnek minden dologban. De csak osztályának prototypusa.

Hogy azonban e dolgokban részrehajlással ne vádoltassam, s bebizonyítsam tudósítói tárgyilagosságomat — persze csupán relatív tárgyilagosságomat, mert minden tárgyilagosság csak relatív lehet — idézem a következő ítéletet, a mély orthodox-konzervatív részről mondatott és pedig még sokkal élesebb formában: »Manapság néha úgylátszik, hogy egyáltalában nincs porosz állam, vagy legalább is nincs tetterős, vezető, szerves kormány. Tekintélye az utóbbi években megrázó rohamossággal süllyedt. Baklövés egyre baklövést követ. S úgylátszik, hogy maga nem veszi észre, hogy állnak a dolgok az országban. A helyett, hogy az igazság szavára hallgatna, szívesebben hallgatja egynéhány *penny-a-liner* és pártnagyiség virágos dicshimnuszait, a kik a nekik sajátos altiszti lélekkel nagyon jól érzik magukat — akár csak az aristopbanesi békák kórusa — a mocsárban, a melyben a haza nagysága és jövője lassankint elsüllyed. 1789 előtt ugyanígy volt ez Franciaországban. *Fönt* napról-napra vigasság Trianonban, roccopolitika, jó szándékú romantika, de semmi komolyság, semmi mélység. *Lent* tompa dübörgése a daemoni hatalmaknak, a melyek a nép kebelében a jobb belátással küzdöttek. *Közöttük* semmitmondó, unott-unalmas, skeptikus, filozófiával hivalkodó köznemesi és polgár-osztály.« A katasztrófa hamari kitörésétől, a daemoni hatalmaktól való félelem ugyan már azért sem alapos, mert a német nép a világ legtürelmesebb népe, de még inkább azért sem, mert Németországban sem a proletárságban gyökerező anarchista

— sem a kispolgárságban gyökerező jakobinus-irányzatról nem lehet szó. Ám azért ez a nagybőjti prédikáció csomó keserű igazságot foglal magában, s bátor hangját annál inkább méltányolni kell, mert a »kormány« szóval — könnyen föl ismerhetni — csakis egyedüli vezetőjét, II. Vilmost érti.

Az a roham, a melyet a szociáldemokrácia az abszolútizmus ellen intéz, egy utat követ az emberi haladással, magával a kultúra és morál fejlődésével. Ezt még a marxista tanok elvi ellenesei is elismerték.

Az a szellemi terület, a melyen e harc folyik, világmozgató jelentőségű. Két világ küzd egymással. Az egyik ezt mondja: »A nagybirtok alap- és sarokköve minden egészséges gazdasági fejlődésnek; az állam magva s egyúttal az az alap-pillér, a melyre a monarchia támaszkodik. Ezért oly vámtarifát akarunk, a mely a nagybirtoknak biztos nyereséget s így nyugodt továbbfejlődést garantál.« — A másik így felel: »A dolgos néptömegnek olcsó kenyér és olcsó hús kell élete fentartására, s a nemzet a sokaságon alapszik. Ezért el a védvámrendszer kínai falaival, a mely közé a kevesek javára éhező nép van bezárva!« — Az egyik így szól: »Mi a világ első népe vagyunk, s hogy megmaradhassunk ennek, roppant erős hadseregre van szükségünk. E célra semmiféle költség sem lehet nekünk nagy.« A másik így válaszol: »Mi civilizált és békés nemzet vagyunk, s az legyen a célunk, hogy a legműveltebb és legbékésebb nemzetté váljunk. Ezért minden fegyverkezést a népre nehezedő, teljesen improduktív kiadásnak tartunk.« Az egyik így szól: »Mi nekünk, a születésnél, vagyonnál és műveltségénél legmagasabban állóknak legnagyobb jogunk van az államra, ezért mi vagyunk urai, s urai is akarunk maradni. A ki tehát nem akar eszméinkhez alkalmazkodni, s nem akar a mi nyelvünkön beszólni, azt kivételes törvények alá kell helyeznünk.« A másik így felel: »Az állam nem önczél. Létének egyedüli jogalapja éppen megfordítva az, hogy a gazdasági és eszmei világ evolúciójával együtt haladva változik, vagy legalább változhatik!« Az egyik — mint láttuk — ugyan nem mondja ki hangosan, de azért néha önkéntelenül elárulja azt a gondolatát, hogy a politikai jogokat jogilag csak azon állás és fok szerint kell megadni, a melyet az egyes polgárok a társadalmi létrán elfoglalnak. A másik erre így válaszol: »Az u. n. nyers tömegnek legtöbbször sokkal finomabban kifejlődött társadalmi lelkiismerete és sokkal

magasabb politikai képzettsége van, mint azoknak, a kik magukat a jó társasághoz tartozóknak tekintik. Az államjogi egyenlőség ezenkívül az etika legelemibb követelménye.«

Íme két világ áll egymással szemben minden érintkezés nélkül, mint teljes ellenlábás. A feudális konzervativizmus világa, a melynek vonzó erejét veszedelmesen megközelíti már a körülötte keringő industrialis kapitalizmus s a demokrata-liberalizmusnak a szociálizmusban összefoglalt világa.

(Folytatjuk.)

Michels Róbert.

A VILÁGNYELV S A TERMÉSZETES FEJLŐDÉS.

Mióta Ostwald lipcei tanár — a híres energetikus Ostwald — egy nemrég megjelent elragadóan okos kis értekezésében (*Die Weltsprache. Stuttgart, Frankh*) nyíltan a világnyelv gondolata hívének vallja magát, az ember inkább elő mer állani abbéli hitével, hogy a világnyelv, vagyis egy mesterségesen megcsinált s minden nemzetbeli ember számára teljesen megtanulható s körülbelül egyformán könnyű nyelv nemcsak szükséges, de lehetséges is, — sőt hogy számos efféle kísérlet közül egynek, a Samenhof dr. Esperanto-nyelvének megvan az a tehetsége, hogy, ha valamely döntő erejű nemzetközi bizottság világnyelvvé emelné, némi módosítással s egyszerűsítéssel e helyen kitűnően beválják. Az Ostwald röpiratának ára mindössze tizenkét fillér — a világnyelv gondolata körül alakult nemzetközi tudós-bizottság vesztegeti ily potom áron — s ajánlom elolvasásra mindenkinek, a ki számára az emberi nem összetartozandósága szívbéli dolog s gyönyörűsége telik abban, ha kiváló elméből kipattant villamos szikrák kristályba szerzik a maga elméjében kóválygó megsejtéseket. Én csak kettőt szólnék tovább az Ostwald megpendítéseiből, már mint olyat is, a mi bennünket magyarokat másoknál valamivel jobban érdekel. Az egyik a dolog politikai vonatkozása, mely ránk kicsiny népre nézve különösen fontos. A másik a természettudományi, melyhez nekünk azért van másoknál valamivel több közünk, mert minálunk éppen a műveltek, éppen a tudományosan gondolkodók hajlanak arra, hogy mivel bámulva veszik észre a ezzel semmikép sem fogható dolgokban is a szerves, a természetes, szinte testi fejlődést: ebben az emberi értelemnek s a tudatos és szándékos cselekvésnek részét és hatalmát éppúgy kevésbé

vegyék, mint a legorthodoxabb teológia — viszont magyar gondolkozó, Pikler Gyula budapesti egyetemi tanár és jogfilozófus az, ki tudomásom szerint a legeredetiebben s legteljesebb bizonyítással mutatja ki, hogy a természetesnek nevezett fejlődés és a tudatos cselekvésnek abba való belenyúlása közt magában ellentét nincsen, sőt hogy a tudatos és szándékos cselekvést egyenesen azok közé a folyamatok közé kell sorolni, melyeknek rendjén a természetes fejlődés végbemegy. A Pikler elméletein s az újabb természettudományi felfogáson sarkallanak a következő fejtegetések, a nélkül, természetesen, hogy a tudósoknak felelniök kellene a következtetés némiképp dilettáns módjáért.

I.

A mi a politikát illeti: azzal hamar végezhetünk. Észre kell végre vennünk, hogy mialatt a szocialista törekvésnek egyre az ő nemzettagadó hazaárulását vetik szemére, az, csakúgy, mint az osztályokban s a foglalkozási nemekben: a nemzetekben s népekben is fölébreszti a tudatosságot, s mint a kis embereket, a kis népeket is emberi jogaikhoz juttatja. E való sággal a legelfogulatlanabb, legkollektivistább s legnemzetközibb politikának is számolnia kell. Éppen a ki tudja, hogy mennyire igazán nyelvében él a nemzet, vagyis mennyi erő és hatalom raktározódott be a nemzetek számára az ő nyelvükben, annak üt szeget a fejébe az elgondolás, hogy a világnyelv, melynek eljövetele mind elkerülhetlenebb tehnikai szükség, valamely mai nemzet világszerte ismert nyelve legyen. Ez, igen jól látja meg Ostwald, ennek a nemzetnek a népek versenyében való veleszületett előnyét jelentené, s a többiek felett való elhatalmasodását okozná, a mi nemcsak a legyőzött nemzeteknek volna kisebbsége, de a művészetnek, a tudománynak, a politikának és gazdaságnak is, mely csakhamar belebetegednék ez egyoldalú hatásba. Ezt már a nagy nemzetek sem tűrhetnék, sem a maguk jogos önzése, sem a műveltség általános érdeke szempontjából, hát még a kis nemzetek hogy járnának vele? Ők rövidülnének meg a legjobban, a mi ellen a legszentebb emberiségi érdekek rovására is jussuk van sarkukra állani, — de ezek az érdekek is kárát vallanak, mert elapadna számukra a forrás, melyet a kis népek munkája is szolgáltathat nekik. Mert nem igaz, hogy nincs például nemzeti tudomány, csak az igaz, hogy nincs nemzetek szerint különböző tudományos igazság. Egyszer egy az egy, mindenütt a világon — de mindenütt a világon,

emberenkint és nemzetenkint különböző lehet az út és mód, melyen még erre az igazságra is rábukkantak, s az egyesekben s a nemzetekben különösen kifejlődött különös erők egyformán fontosak és szükségesek lehetnek a tudományos kutatás számára. Nem az egyes ember, egyes faj és egyes nemzet eltűnése a szociális ideál, hanem az egyeseknek közös munkában való összefogódzása, éppen arra a célra, hogy ez az összefogódzás minden egyesnek az ő egyéni élete, joga és fejlődése teljességét biztosítsa. Mindnyájunknak meg kell értenünk egymást, hogy mindnyájan igazságosak lehessünk egymáshoz, és minden könyök szabadságát tisztelnünk kell, hogy mindenki elvégezhesse a maga munkáját. A kis népek munkájának, a kis népek nyelvének is meg lehet a maga jelentősége; az abban bizsergő erőnek is a maga rendeltetése. Egyformán szabad, egyformán biztosított verseny döntheti csak el, melyik az életrevaló s melyiknek kell, ha kell, elbuknia. Ha a közös élet és munka szükségai a nemzetieken fölül közös nyelvet is kívánnak, annak olyannak kell lennie, mint a tiszta üvegnek, mely keményen megáll, de semmi fénynek nem áll útjában, minden sugarat át bocsát magán, semmit sem nyel el belőle és semmit sem tesz hozzá. Ilyen nyelv a nemzetiek közt nincsen. Kérdés, lehet-e csinálni?

II.

Hitem szerint igen — s ezzel tértünk át a dolog természettudományi vonatkozásaira. Az ember csodakereső állat; a természettudományi felfogásnak is meg vannak a maga misztikusai, s ha a teológia megkülönböztet természeteset és értelemfölöttit, ők viszont a természetbe csempézik bele az értelemfölöttiséget. Egyfelől ők kiabálják a legjobban, hogy nincs csoda, minden természetes, s a világon mindennek egyforma a rendje és törvényszerűsége. Másfelől viszont abban, a mit a természet rendjének és törvényszerűségének legfőbb jelentkezése gyanánt csudáinak: az életben, a szervességben s a, mint ők nevezik, természetes fejlődésben: mind csupa rejtelmet látnak, a mit mi a mi véges eszünkkel egészen föl nem érhetünk s főképp: a mibe a mi véges eszünk s eszünktől hajtott eltökélésünk és cselekvésünk bele nem nyúlhat. Kézzel nem foghatóságokról, mint a milyen a társadalom, az erkölcs, a jog vagy a nyelv: úgy beszélnek, mintha kezükkel tapintották volna ki azoknak eleven, hogy úgy mondjam állati voltát. De míg az agencziák s az aktusok közé, melyekből ez az eleven élet összealakul, fejedelmi

méltányossággal fogadják be az éghajlatot, a talajviszonyokat s fogadnak be mindent, a mi egyáltalán van vagy lehet a világon: úgy látszik meddőnek, úgy látszik erőtlen erőnek ítélik éppen az emberi értelmet, melynek ez intézmények, legalább javarészt, külső megtestesülései volnának.

A nyelvről például megállapítják — s alkalmasint igazuk van — hogy az az emberi gondolkodás törvényszerűségének eleven külső megfelelője; abból nőtt ki s abból táplálkozik, szervesen, természetes fejlődésben. Ebből tulajdonképp az következne, hogy, mivel a nyelvnek az emberi értelemből való kisarjadása legalább is nem állja útját a nyelv eleven, szerves és természetes fejlődésnek, nyilván az értelem beleavatkozásai sem fogják megzavarni e szervességet, s ez értelem tudatos és eltökélt műveinek sem kell letenniük arról a reménységről, hogy elevenek, szervesek és szervesen továbbfejlődőek lehessenek. E helyett a természettudományi miszticizmus azt mondja, hogy, mivel a nyelv szerves és természetesen fejlett elevenség, emberi értelemmel mesterségesen csinált nyelv nem válhatik be és nem állhat meg. Miért nem? Bizonyára azért nem — más ok nem lehet e lemondásra — mert azt hiszik, hogy emberi értelemmel mesterségesen csinált alkotások nem lehetnek elevenek, szervesek és szervesen, vagy, ha úgy tetszik, természetesen továbbfejlődőek.

III.

Hát legyünk kényelmesek, altassuk el lelkiismeretünket, s vegyük szentírásnak az állítást és törvénynek a metaforát, hogy a nyelv eleven, szerves és természetesen fejlődő valami. Sőt pedánsak se legyünk, s az elevenség, a szervesség s a természetes fejlődés mivoltának pontos meghatározását se követeljük a tudomány e skopczaitól, kik az értelmet eunuchnak képzelik, a mint tehetetlen terméketlenségben őrzi a természetes fejlődés háremét. S mindezekon felül higyjünk abban, hogy ez a szentháromság: az élet, a szervesség s a természetes fejlődés, tulajképpen egyet jelent; hogy egyik benne van a másikban, a másik igazában az egyik — és így tovább. Még ekkor sem találunk semmi kényszerűséget, melynél fogva arra, a mit mi magunk eltökélten csináltunk, rá ne illenék mindaz és ugyanaz a törvényszerűség, a mi az eleven, szerves és természetesen fejlődő dolgokban lüktet.

Mert mi ez az élet, ez a szervesség, ez a fejlődés? Minél fogva határolódik el az élettelenségtől, a szervetlenségtől, a vesztegléstől?

Az élet főjellemzője a születés, a táplálkozás és a szaporodás volna, s a környezetnek ezek céljaira való kihasználása; a szervesség minden porczikának valami okból való lettsége, valami felé való törése; az egyéniségen belül s minden porczika külön élete fölött bizonyos közös okoknak, irányzatoknak, törekvéseknek, úgyszólván céloknak egyforma és állandó uralkodása, melynek folytán az új szerzeményből az alkalmatlan kilöködik, az alkalmas fölszívódik, s a régi szubsztancia megállapodott törvényszerűsége, analógiája szerint illeszkedik abba. E két, tulajdonképpen egybeeső folyamat rendjén menne végbe a természetes fejlődés, s e három, tulajdonképpen egybeeső folyamatban a törvényszerűségüket kikényszerítő közös ok és cél nem egyéb, mint az, hogy energiák vannak, megvannak, munkát végeznek, s minden időpontban a legnagyobb munkát végzik el, mely természetük szerint s a múltból már meglévő és többé meg nem változó folyamatok továbbhatása, valamint a meglévő akadályok közepett lehetséges.

Am ez a közös ok és cél nem lebeg-e minden fölött, a mi a világon van vagy lehet, akár ember csinálta tudatosan, akár csak úgy természettől fogva lett? Törvényszerűséget, szerveséget, életet és fejlődést miért csak itt biztosítana, amott pedig nem? A tudatos és emberi elhatározásból és cselekvésből lett folyamatoknak miért volnának más törvényeik, mint a természeteseknek, s ha nem mások a törvényeik, miért volnának mások a követkevéseik? Mikor minden energia a lehető legnagyobb munkavégzés irányát követi: nem szakasztott úgy történik-e ez, mintha választotta volna ez irányt, mintha minden pillanatban tudatosan megállapítaná, hogy *ebben* a perczen *ilyen* irányban fejtheti ki a legnagyobb munkát? S viszont a tudatosságban mi egyéb válik tudatossá, mint valamely folyamat természetmegszabta kiválósága? A szervetlen dolgok átalakulásai szakasztott azon mód mennek végbe, mintha tudatos megfontolással történének. Viszont a tudatos cselekvés tudatossága éppen abban áll, hogy tudatosan veszi számba a világegyetem ugyan azon adottságait, a mikre a természetes történés mintegy ráhibáz. Ha a természetes történésben az okok és irányzatok kényszerítése életet, szervességet és fejlődést idézhet elő, akkor a tudatos cselekvésben, melyen belül a még csak jövőben elkö-

vetkezendő, a tér messze távolából elérkezendő is mintegy már előre hat, mert az eljövendőt a múltból kiszűrt tudomásaink szerint hattatjuk benne: e tudatos cselekvésben még inkább benne kell annak a tehetségnek lenni, hogy a mit teremtett: eleven, szerves és fejlődő lehessen. Vagyis helyes logika szerint nem azt kell mondani, hogy a mit emberi kéz vagy elme csinált, nem lehet szerves, eleven és fejlődő, hanem azt, hogy még szervezesebb, még elevenebb, még fejlődőbb lehet, mint a természetől lett dolgok.

IV.

Mentül inkább igaza van tehát annak a természettudományi felfogásnak, mely ugyanazon törvényszerűség uralmát hirdeti a világ minden jelensége fölött, annál képtelenebb, annál következetlenebb a megkülönböztetés, mely a *természeteset* s a *mesterségeset* egymással ellentétbe állítja. Vagy az egyik igaz, vagy a másik, s kétségbeejtő vagy felbőszítő volna, ha olyan tipikus nem volna a tudomány fejlődésére, hogy misztikus vállvonogatásnál egyébbel alig okolják meg a tételt, hogy a miket az élet s a szerves és természetes fejlődés lényeges tulajdonságainak s nyilvánulásainak tekintünk, mesterségesen készített dolgokban nem találtathatunk.

Miért nem?

Tegyük föl, hogy sikerülne, a mi csak technika és tudás dolga, de tudományosan nem lehetetlenség, olyan ágyülövedéket előállítanom, mely, ha kilőttem, a környező levegőből vegyi folyamat útján állandóan meggyarapodnék, s ugyané folyamat révén mozgása is megmaradna. Tegyük fel, hogy ugyané folyamat rendjén a lövedék, ha bizonyos terjedelmet elért, felrobbanna, s részei a környező levegővel való vegyi folyamat útján egyenkint ugyancsak tovább gyarapodnának s mozognának, éppúgy növekednének, majd maguk is éppúgy felrobbannának, s a mozgásra, gyarapodásra és felrobbanásra való hajlandóságot éppúgy átörökítenék szilánkjaikra, mint az eredeti lövedék. Ha valami mechanikai akadály közbe nem lép, s a míg e földön levegőben tart, ez a folyamat végére láthatatlanul tovább folyhatnék, csak úgy, mint például az állati élet, mely szintén csak addig folytathatódik, míg a földön tápláló anyagot talál, s míg mechanikai akadály közbelépése meg nem szakítja. S ha sikerülne ilyen lövedéket készítenem: nem sikerült-e egyben olyasmit is mesterségesen megcsinálnom, a mi teljes az élet minden

jellemző tulajdonságával, mert íme megtaláltatik benne vagy nála az állandó folyamat, a táplálkozás és a szaporodás?

S a természetes és szerves fejlődés?

A ki nyolcz-tíz napot töltött oczeánjáró gőzösön: valamikor, valahol, talán mikor beleverte a fejét valami alkalmatlan szegletbe, vagy megfordítva, mikor elfogta a hála s a meghatottság ez úszó csodáknak bámulatosán kényelmes, gyakorlati s millióféle czélnak egyforma leleménnyel megfelelő berendezésén, mondom, valamikor, valahol, egy perczre, egy átsuhanó érzéssel okvetetlen felbukkant benne a sejtés, hogy a mi mód a hajó az ősi kivájt fatörzsből a mai világgjáró gőzössé elfejlődött, voltaképp ugyanolyan módon fejlett, mint a mai ember ama bizonyos ősi sejtéből vagy protoplazmából vagy isten tudja micsodából. A mai gőzösnek nincs egy porczikája, formájának nincs egy vonala, elrendezésének nincs egy arányszáma, mely számlálatlan emberéletbe vagy legalább is mérhetetlen sok balesetbe, kényelmetlenségbe s boszantó tapasztalatba ne került volna, s ezeknek rendjén alakult ki, a mosdószekrény kigömbölyödésétől a kürtő vastagságáig, a lépcső kaucsukborítékától az ajtók vízmentes záródásáig, a kapitány hídjának elhelyezésétől a hajó halformájáig a gőzös minden egyes része s ezeknek egymáshoz való elrendezkedése. Hány hajó billent fel, míg megtalálták a rakományelrendezés mai módját; hány utast sepert le a hullám, míg eltalálták a korlát mai formáját! Nincs, mondom, egy porczikája, egy hajlása, egy vonala, egy arányszáma, melyet magát, melynek helyét, formáját és mennyiségét ne a keserves tapasztalatok útján tudomásul jutott szükség és czélszerűség állapította volna meg, — s a hajó minden porczikája éppúgy testté vált emléke egy ily szükségre adott feleletnek, mint a mai embernek minden izma és idegszála. Hasonlóképpen: az új hajó éppúgy a hajó máig kialakult eszméjének kaptafájára épül, mint a hogy a mai ember az ember mostani eszményének kaptafájára születik; a nem így készült hajók éppúgy nem állnak meg a használatban, mint a hogy a torzszülött emberek nem állnak meg az életben, s a mai hajóács idegeiben éppúgy benne dolgozik a múlt minden tapasztalata, mint a hogy az embrió végigmegy az emberi nem fejlődésének minden fokozatán.

Igaz, ennek azt vethetik ellene, hogy az állati életben az állat keserves tapasztalata és ebből kikelő tudatos elhatározása nem elég arra, hogy az állati szervezet megváltozzék. Bizonyára, nem elég, de viszont nem tudom, hogy képzeli a természetes

fejlődést az az anti-lamarckizmus, mely csak a természetes, az alkalmatlannak elpusztulása, az alkalmasnak tovább szaporodása útján való kiválasztódást ismeri el e fejlődés mozgatójának? Ha semmi egyéb nem hatna az élő lények alakulására, mint az elpusztulás és a megmaradás, a szerzett tulajdonságok pedig nem öröklődnének tovább, akkor az élő lények egyszerűen nem alakulnának, mert az első eleven lények közül ugyan a mai napig is megmaradtak volna azok a fajták, melyek a föld légkörének s egyéb adatainak minden változását kibírták, de csak olyan kezdetlegeseknek maradtak volna meg, a milyenek kezdetben voltak, s nem fejlődtek volna sejtől vagy miből emberré és tölgyfává. A ki hisz a fejlődésben, annak abban is kell hinnie, hogy a szervezet tapasztalatai tovább öröklődnek, s módosítóan, javítóan, fejlesztően hatnak a szervezetre, — s föl- téve, a mi pedig igen kétséges, hogy a benyomások, melyeknek hatásai folytán az ember a mai emberré fejlett, nem jártak eszmélettel: vajjon e benyomások azért másképpen hatottak-e és más természetű fejlődést idéztek-e elő, mint azok az emberi tudatos tapasztalatok, a melyekből származott elhatározások és beavatkozások folytán építettük egyre tökéletesebben a hajókat? A misztikus és csodakereső vállvonogatással szemben a látható és kitapintható valóság az, hogy a mi tulajdonságokat s folyamatokat a természettől lett dolgok külön és saját saját- ságainak tekintenek: az élet, a szervesség s a fejlődés fő jellem- zőit csakúgy megtalálni a mesterségesen csinált dolgokban, a mesterségesen és tudatos belenyúlással megindított vagy módosított folyamatokban is. S ez éppen azért van így, mert nincs semmi, a mi ne volna természet és ne volna természetes. Nincsenek természetes és nem természetes dolgok, csak jól és rosszul sikerült dolgok vannak. A jól sikerültek mintegy jól számoltak a világegyetem adottságaival vagy jól hibáztak rájuk, s megmaradásuk megfelel nekik; a rosszul sikerültek rosszul számoltak vagy rosszul alakultak, s el kell pusztulniok. De különbségnek egyáltalában nem különbség, hogy a sókat az én kezem dobta-e a vízbe, vagy útjába eső ásvány-rétegekből szedte- e magába; a különbség csak az, hogy milyen és mennyi a só és a víz, — s ha az én mesterséges savanyúvizem csakugyan (és nem csakis hitem szerint) olyan összetételű, mint a természetes: bizony a vegyi s a fizikai erők szakasztott úgy megmozdulnak benne vagy általa, mint a természetesnél. Ha csakugyan töké- letesen ismerném az emberi test szöveteinek összetételét; ha

teljesen elő tudnám állítani részeiket és pontosan össze tudnám rakni (a mi mind nem lehetetlenség, csak *ma* még nem ismerjük a módját): akkor valóban, vegyi és fizikai úton is meg tudnám csinálni a homunkulust. Különbségnek a természetesen lett és mesterségesen csinált dolgok közt alig marad meg egyéb, mint a természetes fejlődés bizonyos lassúsága, de ezt egyrészt megtalálni emberkéztől lett dolgok fejlődésében is, mint éppen a hajó példáján láttuk, viszont az csak nem lehet különbség, hogy a dolgok törvényeinek, a szükségek helyes ellátása módjának átlátása egyszerre ötlött-e valamely kiváltságos elmébe, vagy sok nemzedék tapogatózó próbálkozásai után? Az észak-amerikai Uniót például egyszerre alakították, »csinálták« meg, és szakasztott ugyanolyanok az élete nyilvánulásai, mint a lassan »lett« államoké. Ha ezt elismerik, akkor el kell ismerni azt is, hogy az egyszerre csinált dolgok szakasztott úgy lehetnek elevenek, szervesek és továbbfejlődőek, mint a lassan lettek. Ha pedig nem ismerik el, és azt mondják, hogy az állam eszméje már élt és kifejlődött volt, mikor kaptafájára az Uniót ráhúzták: ezzel csak azt mondják, hogy egyáltalában nem lehet valamit »egyszerre csinálni«. A mi bizonyításunk számára ez mindegy — s például a sztenográfiát vagy a Morse-féle ábéczt akár egyszerre csinálnak, akár a természettől lett írás kaptafájára mintázottnak tekintik; az életet, a szervességet s a természetes fejlődést nem szegezhetik mint ellenvetést e két intézmény ellen, mely kitűnően beválik, él, munkál és fejlődik, és, mellesleg mondva, maga is körülbelül olyasmi, mint a mesterséges világnyelv volna.

V.

Bizonyára: vannak szervesnek, elevennek és fejlődőnek mondott dolgok, melyeket nem emberi kéz s emberi értelem csinált. De vannak olyanok is, melyek tulajdonképpen embertől vagy embercsoportoktól valók, vagy legalább is fejlődésük és kialakulásuk ő bennük, ő általuk, az ő egyes porczikáik vagy egyes egyéneik tapasztalatának, elhatározásának s munkájának rendjén ment végbe és megy tovább: csak hogy ez alakulást és fejlődést a föl nem eszmélt emberiség nem követte tudatos figyelemmel. Ilyen talán mindjárt maga az emberiség is — és mindenestre, ilyen a legtöbb emberi intézmény, az állam, a társadalom, a nemzet, az erkölcs, a jog és sok minden egyéb, minek külön és meglevő voltának tudományos figyelmünk akkor fordult feléje,

mikor már rég megvoltak. De mindezek éppúgy, ha nem is ugyanazon mód és ugyanazon eszközökkel *csinált* dolgok, mint a miket most emberien, tudományosan, egyéni, nemzeti vagy nemzetközi tudatos elhatározással csinálunk — viszont e csinálmányaink csinálása közben éppúgy számoltunk a világegyetem erőviszonyaival, mint a hogy a leg-»természetes«-ebb fejlődés is mintegy tapogatódzva alkalmazkodott hozzájuk.

Ám vannak intézményeink és javaink, melyeknek megszületése már mai gondolkozásunk és figyelmünk idejébe esik. Dyen például a hadsereg vagy a posta, ilyen a kémiai vagy a fizikai tudomány.

Nos, nem ismerjük-e a posta keletkezését? Nem tudjuk-e pontos följegyzésekből majd minden ember nevét, a kinek elhatározása és rendelkezése tett hozzá szeg után szeget, intézkedés után intézkedést? Nem ismerjük-e a szükségeket, melyekhez képest módosítani kellett, kitágítani, alakítani, mindig tudatos elhatározással s mesterséges belenyúlással? Igazgatása, elrendezése, minden egyes lélekzetvétele nincs-e megszabva statútumokban, törvényekben, hivatali előírásokban s nemzetközi megegyezésekben? S ezenfelül is nem csupa mesterséges dolog-e, a min épül: az írás, a kocsi, az országút, a vaspálya, a tarifa, a levéltitok — s ez mind ugyancsak nem csupa tudatos, kiszámított s elhatározásból lett dolog-e? Mindazonáltal van-e szervezettebb szervezet, mint a posta? Van-e, mely a nem belevalót gyorsabban kilökné, a bele szükségeset gyorsabban felszíná, az új szerzeményt jobban analógiák és megállapodott törvényszerűség szerint alakítaná magához, akárcsak a jog, a társadalom és a — nyelv?

Vagy a kémiai tudomány. Ez is, mint minden természet-tudomány, a jelenségek olyan csoportját tükrözi vissza, mely magában szerves és törvényszerű. Már e valóság is, ha nem is biztosítékot, de mindenesetre alkalmat ad neki arra, hogy maga is szerves és törvényszerű legyen. Ám végre is a véletlenségek ezerfélesége is bele játszik abba, hogy és mint talált rá a kutató emberiség a kémiai jelenségekre, hogy fedezte fel a kémiai törvényeket, — s ezenfelül maga a kutatásra való elindulás és magának a kutatásnak módja, az új adatok szállítása, a hamisak kiküszöbölése, a kémiai tudomány fejlődésének minden egyes mozzanata, minden sikere és tévedése, minden eredménye és meddősége, mind egy-egy emberi tudatosság és elhatározás emléke, csakúgy, mint a hogy a festményen minden vonást,

foltot és árnyékot akarattal, elhatározással és tudatosan kellett megvonnia vagy lefestenie a festőnek, bármennyire alkalmazkodott is, e tudatossága és elhatározása közben, a vászon, a festék, az ecset s a lefestendő dolgok anyagában s életfolyamatában uralkodó állandó erőviszonyokhoz. Mégis: a kémiai tudomány, mint külön s a maga tárgyától elválasztott valóság: magában is nem szerves egész-e, majd azt mondtam: test? Nos: külön valóságul a kémiánál semmiben sem titokzatosabb s fejlődésében legalább is úgy a tudatosságtól függő a nyelv, mely mindig az emberi gondolkodás törvényszerűségének külső visszatükrözője, nemzetenkint vagy nyelvjárásonkint a nemzet vagy a vidék gondolkodásbeli sajátosságaié. Szervességen és törvényszerűségén belül végtelen szabadság van a tudatos belenyúlás számára, a mint ezt a Danték, a Shakesperek, a Montaigneok, a Goethék, Heinék és Arany Jánosok nyelvalkotó és alakító beavatkozásain látjuk és bámuljuk. Nem látom át, hogy a szándékosan, emberi eltökéléssel s nemzetközi meg egyezéssel megcsinált és elfogadott világnyelv törvényszerűsége, elevensége, szervessége s továbbfejlése miért ne volna biztosítva, mikor minden emberi gondolkodásnak és nyelvnek vannak bizonyos egyforma formái, adatai és szükségéi; mikor *ebben* a nyelvben is, mint minden nyelvben, kell formának találatnia a valóság, a tulajdonság és a cselekvés tolmácsolására, a múltéra, a jelenére és a jövőére, az összefoglalásra és a szétválasztásra, a konkrétumra s az absztraktamra, — s mikor az állandó szükségégek itt is állandóan ható erők, melyek a régi anyaghoz a célnak megfelelően alakítják hozzá az új adalékot s kilökik belőle a nem belevalót. Az állandó ok s az állandó cél miért ne nevelne itt is szervességet? A részek s a törvények szükséges harmóniája miért ne csendülne fel itt is ritmusban és numerusban? Egy szóval: mi állja útját, hogy a csinált nyelv, ha jól csinálták meg, a művelt emberiség közös gondolkodásának éppoly szerves tolmácsoló eszköze lehessen, mint a nemzeti nyelvek a nemzetekbe összefogódzott embercsoportokénak?

VI.

Viszont azonban, s ez a fontos: a mesterséges nyelv híjával volna a nemzeti nyelvek egy nagy hibájának, mely, igaz. csak a világközi használatban hiba, maguknak a nyelveknek erényük és erejük: az idiotizmusnak, vagyis a nyelvbeli sajátosságnak.

A nyelvbeli sajátosságokat az teszi lehetségessé, hogy a nemzeti nyelvek törvényei nem mindig logikaiak, s különösen nem következetesek, — mint a hogy a sajátos gondolkodás nem mindig helyes, s főkép nem egyforma. Eleven nemzeti nyelv a politikain kívül már azon az okon sem válhatik világnyelvvé, mert, míg az egész emberiségnek kéne vele élnie, viszont sajátosságai nem az egész világon születnek és gyarapodnak, hanem *egy* nemzet nyelvterületén s annak külön gondolkodása szerint, melyhez nehezen simul más nemzetek gondolkodása. Megtanulhatjuk a mások szavait, de nehéz a más fejével gondolkoznunk. S épp ezért holt nemzeti nyelv, mint a milyen a latin: az sem való világnyelvnek, nemcsak mert elmaradt nyelv, de mert törvényei nemzetiek vagyis szeszélyesek, nem következetesek és szigorúan logikusak, — s mert szerkezetének e lazaságában minden nemzet rést talál arra, hogy a maga idiotizmusait plántálja át bele, mint a hogy, annak idején, át is plántálta, s a latinul beszélő magyar s a latinul beszélő angol éppúgy nem értette egymást, mintha az egyik magyarul, a másik angolul beszélt volna. Nem akarom a szót szaporítani, de itt van előttem egy rövid Esperanto-grammatika. Nem mondom, hogy e nyelv ideálja a világnyelvnek — talán még lehetne egyszerűsíteni —, de hozassa meg, a kit érdekel, s figyelje meg, hogy szigorúan logika szerint való szerkezetével mennyire követni tudja a gondolat legfinomabb árnyalatait, s viszont éppen e szoros szerkezeténél fogva mennyire nincs benne hely: nem ugyan egyéni finomságok, de igenis nemzeti idiotizmusok számára. Abból a tételből indul ki, hogy a nyelv matériája a tő, s e töveket, igen okosan, azokból a nyelvekből veszi, melyeknek szavai az európai történelem során a legtöbb nemzeti nyelvbe beszivárogtak: tehát főképp a latin-görögből. A tő elejére vagy végére rakott és pontos jelentésű ragasztokokkal éri el, hogy a szó valóságot, tulajdonságot, állapotot, cselekvést, múltat, jelent, jövőt, összeséget, különséget, rokonságot, elvontságot, vagy kézzelfoghatóságot jelentsen, — annyira pontos rendszerrel, hogy a nyelvet kiki maga is továbbképezheti vagy gyarapíthatja, még pedig, s ez a fő: mindenki egyformán. A kis nyelvtan végén esperanto nyelven írt mutatványok is vannak, vagy tíz különböző nemzetbeli írótól, — s érdekes meglátni, hogy, bár az írásuk lelke, stílusa emberenkint különböző, a nyelvezetük egyforma. Hangzásra és kifejezésre eleven nyelv, csengésre olyan, mint az olasz. Mindent egybevéve igen geniális csinálmány, s ha, még egyszer mondom, talán nem is utolsó

szó e a vitában, mindenesetre gyakorlati és bevált példája annak, a minek elméletén veszekszünk: a mesterséges világnyelv lehetőségének. E lehetőségen pedig az csüggjön a legjobban, a kinek számára nagy és szent dolog a nemzeti nyelv. Mert ha igaz, a mit a nacziólisták hirdetnek, hogy az idegen nyelv tudása többé-kevésbé hűbéresévé teszi az embert az idegen nemzetnek, kapniok kell ez expediensen, mely egybefogja a nemzeteket, de egyet sem vet a másik alá.

Veigelsberg Hugó.

MŰVÉSZET ÉS ERKÖLCS.*

A művészet és erkölcs közötti viszony problémája szinte napról-napra nyer aktualitását; nemcsak azért, mert a művészet az újabb korban az emberi életnek igen jelentékeny tényezőjévé vált, hanem főleg azért is, mert mind gyakrabban merülnek föl oly kísérletek, melyek a művészetet erkölcsi célzattal bizonyos rendszabályoknak óhajtanák alávetni.

A művészeti szabadság kérdése szorosan összeforrt korunk legértékesebb és az emberi haladásra nézve legjelentékenyebb vívmányával, a gondolat és sajtó-szabadsággal. Bármiképpen igyekeznénk is a művészetet az erkölcs védelmére korlátozni, vagy szabályozni, az a gondolat és sajtó-szabadság korlátozása nélkül el sem képzelhető és kétségtelen, hogy ha a szabadság épületének köveit akármily célból, akármily előre meghatározott korlátozással megbontanék, az az épület nemcsak csonka lesz, hanem kikezdett falaival sokkal kevésbé állhat ellen esetleg más oldalról jövő támadásoknak is. Ezért rendkívüli óvatosságot és még nagyobb lelkiismeretességet követel e fontos kérdés tárgyalása.

Jászi Oszkár korábban kifejtett munkásságánál fogva rászolgált arra, hogy jelen művét, mely e bonyolult kérdésre feleletet óhajt adni, fokozott érdeklődéssel vegyük kézbe, annál is inkább, mert ez alkalommal az akadémia koszorújával lép a közönség elé. Könyvének érdekességét még az a körülmény is növeli, hogy szerző az evolucionista irány zászlójával tör át azon a sánczon, melylyel az esztétika a maga megkövesült dogmáit évszázadokon át körülbástyázta. Fejtegetéseiben bátor, támadásában kíméletlen és mindenek fölött liberális. Maga elé állítja a végcélt, a művészi szabadság igazolását, s eltökélt szándéka annak épületére kitűzni a diadal zászlaját.

* Művészet és erkölcs. Írta Jászi Oszkár. A magyar tudományos akadémia által a Gorove-díjjal jutalmazott pályamunka. Budapest, 1904. XX. és S79. lap 8°. (Társadalomtudományi könyvtár V. kötet.)

Szerzőnek ez a határozottsága annál rokonszenvesebb, mert a művészi szabadság kérdése éppen napjainkban roppant kényes. Ahol preventív rendszabályokkal korlátozták, ott elkeseredést szült, hol utólagos beavatkozással léptek föl ellene, lázadást támasztott; kétségtelen azonban, hogy magára hagyva meg fattyúhajtásai burjánzanak fel hihetetlen módon. Ha tehát a művészi szabadság álláspontjára helyezkedünk, valamely belső korlátok fölállítására kell gondolnunk, vagyis megrostálni az esztétikai törekvések azon termékeit, melyeket a művészet szentelt berkeibe bebocsátunk.

De engedjük szóhoz jutni a szerzőt.

Művészet és erkölcs társadalmi termék, mindkettő a társas együttlét eredménye, tehát nem elemi erő.

Művészet az az erő, mely gyönyörérzeteket nyújt, s azokat eszközeivel öntudatosan felhalmozza.

Erkölcs a társadalomra hasznos azon szabályok foglalata, melyek követésére az általános készség még hiányzik.

Megoldás: 1. A művészet alaptermészete szerint soha ellentétben nem állhat az illető kor és társadalom erkölcsi kódexének azzal a részével, mely teljes és általános elismerésre és követésre talált.

2. A művészeti alkotások összeütközésbe juthatnak azon erkölcsi szabályokkal, melyek követésére az általános készség a gyakorlatban hiányzik (tehát a tulajdonképeni erkölcsessel), de csak az emberek bizonyos részének ítélete szerint, s ekkor a művészi termék eo ipso már valamely társadalmi kör fejlődő új erkölcsi szabályaira támaszkodik.

3. A művészet ellentéte a nemi erkölcsessel csak látszólagos éppen az első pontban foglaltak alapján), kivéve az erotikus és vérengző művészetet, melynél az ellentét csakugyan megvan, de a művészet támadása itt nem szándékos, s a gyönyörérzet oka, hogy a kéjelgés és a vérontás utáni vágy a szervezetbe mélyen beoltott szenvedély, melyet sokakban a civilizáció még mindig nem tudott megfékezni.

E megoldásból a 2. pontban foglalt eredményt, melyben Jászi a szociológiai művészet tudományos magyarázatát adja, mint kétségtelenül becses dolgot azonnal kiemelhetjük, melyhez sem hozzáadni valónk, sem abból valami elvenni valónk nincs. Nem szólhatunk azonban ilyen elismeréssel arról az eredményről, mely a másik két pontban van összefoglalva, nem pedig azért, mert olyan megoldást, hogy a művészet alaptermészete szerint nem ütközhetik össze az erkölcsessel, de össze is ütközhetik (erotikus művészet), nem fogadhatunk el végleges eredménynek.

Jászi ugyan megvédi a maga álláspontját azzal, hogy ez az ellentét csak látszólagos, másrészt pedig csak kivételes állapot, de érvelésének tarthatatlanságáról azonnal meggyőződhetünk, ha a tapasztaláshoz fordulunk. A művészi alkotások tömkelegében ugyanis éppen az a kivételes állapot, hogy a művészet valamely társadalmi

kör fejlődő új erkölcsi szabályainak megvédése érdekében szálljon síkra, a minthogy ez az állapot majdnem kizárólag csak az irodalomnál (főleg a dráma és regény terén) fordul elő, míg a művészi alkotások túlnyomó része a nem erkölcs, illetve a szerelem ábrázolásában merül ki, sőt a társadalmi élet egyéb problémái is a szerelemmel, mint az egész világot hatalmas erővel átfogó jelenséggel hozatnak összefüggésbe.

Aggályosnak tűnik fel előttünk az is, hogy míg a szerző egyrészt azt vallja erkölcsnek, a mi a társadalomra hasznos és követésére az *általános készség még hiányzik*, — másrészt pedig oly módon hirdeti a művészetnek összhangját az erkölcsessel, hogy az soha ellentétben nem állhat az erkölcsi kódex ama részével, mely teljes és *általános elismerésre és követésre talált*.

Az első felületes benyomásunk is az, hogy a szerző útvesztőbe került; mert ha csak azt ismeri el erkölcsnek, a minek követésére nincs meg az általános készség, — úgy alig lehet megértenünk az utóbbi tételt, a mely a művészeti szabadság igazolása kedvéért a nagy gonddal és megtámadhatatlan logikával elért eredményt megbontani látszik.

Ez a felületes benyomás arra utalt bennünket, hogy vagy a saját tévedésünket igyekezzünk megtalálni, — vagy pedig annak nyomára jussunk, hogy a szerző gondolkodásában hol a hiba.

A rendkívüli gonddal felépített mű tudományos útvesztőjében ez a kutatás nagy fáradsággal járt, épen azért, mert a szerző előadása fényes és megtámadhatatlan, szinte megvesztegető. Nem is az előadásban van a hiba, hanem a módszerben. Legyen szabad ezt a tévedést a következőkben feltüntetni:

„A művészet társadalmi termék, vagyis a társas együttlét eredménye.”

Ezzel szemben a mi nézetünk az, hogy a művészet nem a társas együttlét eredménye, vagyis nem társadalmi termék, hanem az öntudat eredménye s gyökere mélyen a társadalom rétege alatt ágazik el. Kétségtelen, hogy a művészetet a társadalmi együttlét emelte ki kezdetleges állapotából, de keletkezésének oka nem volt. Már itt utalhatunk a szerzőnek a művészetről föllállított egy másik kijelentésére, mely — szerintünk — igen alkalmas arra, hogy ezt a nézetünket támogassa. Jászi szerint ugyanis a művészet *organikus szükségletet* elégít ki. Ez állítását hatalmas érvekkel támogatja. És ha ezt elfogadjuk, akkor mindjárt meggyengül az első tétel, mert kétségtelen, hogy a mi organikus szükségletet elégít ki, az nem tehető attól függővé, hogy az ember társadalomban él-e. De erről később bővebben.

Hiányosnak kell mondanunk továbbá a művészet meghatározását is, a mennyiben a művészet fogalma azzal, hogy gyönyörözeteket nyújt, még nincs kimerítve. E definícióhoz Jászi tiszta analitikai úton jutott el, vagyis a művészetnek a tudatban élő fogalmát nem bővített

ki, csak elemeire bontotta, a legkülönbözőbb művészi alkotások lényegét a gyönyörködtetés alaptermészetére vezetvén vissza. Ez az eljárás, mely a társadalom egyéb jelenségeinek analizisénél helyesnek bizonyult, a művészet megfjítésénél nem mutatkozott elégségesnek két okból: először azért, mert a művészet nem társadalmi termék, másodsor, mert összetett jelenség. A művészetnek mint összetett jelenségnek kutatásánál a szintézis el nem mellőzhető azért sem, mert benne a gyönyörködtető elem kettős természettel bír, vagyis az esztétikai érzet a tartalmi és formai szép heterogén jelenségeire oszlik. De nevezzük ezt bárhogyan is, nem tagadhatjuk, hogy minden művészi alkotásban kettős természetű esztétikai szemlélet jut érvényre, egyik a művészé, a ki művét létrehozza, másik a közönségé, mely a művészi terméket élvezi. Hogy ez a kettős természetű, vagyis aktív és passzív esztétikai szemlélet csakugyan pozitív tény, akkor világlik ki leginkább, ha köztük disharmonia támad, minek frappáns esete úgy áll be, ha egy és ugyanazon tárgyat hasonló formában két eltérő tehetségű művész dolgoz fel. A műemkek szemléletét követő silány alkotás nem vált gyönyörézetet, bárha esztétikai tevékenység félreismerhetetlen nyomaival állunk is szemben.

Kritikai vizsgálódásunkat megnehezítette főleg az, hogy míg Jászi fejtegetéseinek első felében a művészetről mint homogén jelenségről beszél, mely a szemlélet által nyújtott gyönyörézetek alaptermészetének kiderítése által meg van oldva, addig a művészet és erkölcs viszonyának tárgyalása közben már az eszmei szépről is olvasunk, a nélkül, hogy a művészi eszményítés fontos problémája csak említve is lett volna.

Csodálatos, hogy Jászi a módszer elégtelenségét akkor sem veszi észre, midőn a műemkek természetét vizsgálja, s felfogása szerint minden u. n. örökbecsű alkotás is betöltötte hivatását, ha kora esztétikai szükségletének kielégítésére szolgált. Művének e rövid fejezete ellen emelhetjük a legtöbb kifogást. Állításainak ellenmondanak a műtörténelem tanulságai s azok a fontos tények, hogy a legtöbb műemkek éppen a kor részvétlenségével találkozik, feltűnő lassan ver gyökeret, s becességének kiderítése néha egy egészen új nemzedék életfeladatává válik. Ez volt sorsa a Zrínyiasz-nak, a Bánk-bánnak, sőt a közelmúltban Wagner Richard műveinek is. Viszont pedig éppen ez a művészet, melynek érdekében Jászi lelkesen tör lándzsát, a szociológiai művészet, mely valamely fejlődő új erkölcsi szabály érdekében készül, akkor, midőn az erkölcsi szabályok már általános követésre találtak; nemcsak varázsát veszti el, de örök feledésbe is merül.

A művészet problémájának megoldását mindaddig sikertelenül fogja megkísérteni az, ki a művészet minden önálló elemével, pl. a faji elem jellegzettségével, az egyéniséggel és eszményítéssel stb. nem számol s keresse azt akár közvetlen alapon, vagyis a műemkek sajátos

természetében, vagy közvetett, illetve lélektani alapon, csakis arra az eredményre juthat, hogy a művészet exkluzív természetű jelenség, mindenek fölött egységes és a társadalom rétegeinek rá szeparatív befolyásuk nincs. Egy silány bohózat, regény, vers, kép, szobor, stb., mely erotikus hatásokat czéloz, minden körből fog áldozatokat szedni, de csakis éppen az erkölcsökben ingadozókat hódítja meg részére, kik a magasabbrendű asszociatív gyönyörérzetek lelki feldolgozását fáradtságnak tartják, vagy azok irányában diszpozícióval egyáltalában nem is bírnak.

Merőben különbözik ettől a bizonyos alacsonyabb rendű társadalmi körök esztétikai ízlése, melyeket az esztétikai törekvések salakjárt általában felelőssé szokás tenni, pedig e gyakran hangoztatott vád teljesen alaptalan, mert a paraszt- vagy munkásosztály bárdolatlansága nem az erkölcs, hanem csak a reflexió hiányára mutat, gyönyörérzete t. i. csak akkor támad, ha az érzéki szemlélet közvetlenségét látja az előadáson, mert az egyéni sajátosságnak megnyilatkozása iránt semmiféle érzékkel nem bír. Épp azért az erotikus és vérengző művészet más és más megítélés alá esik, ha a műveletleneknek való rémregényben kultiváltatik, vagy ha művelt ember csemegéjéül szolgál. Előbbi esetben az erkölcshez semmi köze, utóbbi esetben pedig perverz elfajulás, a nélkül, hogy a művészettel akár itt, akár ott valami benső vonatkozásban állna. A kezdetleges vagy elfajult esztétikai törekvés csupán mint szélsőség jöhet szóba, de semmiféle szabály alaptételéül nem szolgálhat.

Maga a könyv a szerző beosztása szerint a következő öt részre esik:

- I. Módszer.
- II. Az erkölcs lényege és szerepe a társadalomban.
- III. A művészet lényege és szerepe a társadalomban.
- IV. A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz.
- V. Művészeti politika és egyéb következmények.

Ha e részeket először is általánosságban vizsgáljuk, úgy külsőleg arányosaknak, belsőleg befejezetteknek látjuk. Ez bizonyosága annak, hogy szerző uralkodott a tárgyon. A mi már most az egyes részeket külön-külön illeti, azok általánosságban kimerítik a kérdést, tartalmukat illetőleg pedig határozottan becsesek, bár nem egészen egyenlő értékűek. Látjuk, hol áll Jászi egész biztos talajon és hol ingadozik. Sorrendben első a módszertani kérdés, melyről mi már szoltunk.

Az erkölcs mivoltának kiderítésében — mely a módszertani részt követi — a természettudományi nézőpont Jászit már gazdag eredményhez segíti, s művének ez a nagybecsű része a figyelmes olvasónak valóban zavartalan gyönyörűséget is okoz.

Vizsgálódása közben az angol militarista és az evoluzionista iskola utjain halad s az első eredmény, a mit megállapít, az, hogy az erkölcs egyértelmű a társadalomra a haszonnal. De rámutatva arra, hogy a társadalomra hasznos eljárásai módok egy része kiesik az erkölcs fogalma köréből, a kérdés további bonczolgatása alapján abban állapodik meg, hogy az erkölcs azokat a szabályokat foglalja össze, a melyek a társadalomra hasznosak és a melyek megfelelő végrehajtására a társadalomban az általános készség még hiányzik. Érdekes példákkal illusztrálja állításai igazát; felsorol jelenségeket, a melyek erkölcsi megítélés alá estek akkor, midőn követésükre még nem volt meg az általános készség, s mihelyt az bekövetkezett, kiestek abból a körből, melyhez a szorosán vett erkölcsi szabályok tartoznak. Úgy tudjuk, hogy az akadémiai bíráló is e részre helyezte a súlyt, midőn a munka abszolút becsét megállapította; ehhez hozzátehetjük még azt is, hogy e fejtegetések irodalmunknak határozottan nyereségére szolgálnak.

Könyvének harmadik részében Jászi a művészet lényegét s annak a társadalomban való szerepét ismerteti. Már fentebb említést tettünk arról, hogy a művészetet mi nem tartjuk ös-csirájában társadalmi terméknek, a mint hogy valójában nem is az, s ezért lényegének megfejtésére a deduktív módszer teljes mellőzését nem véljük célhozvezetőnek. Igaz ugyan, hogy Jászi a művészet összetett jelenségét mindjárt tárgyalásának elején egyszerűsíti és pedig azzal, hogy a művészetből kiküszöböl minden más elemet az esztétikai tetszés problémáján kívül s habár ezzel a saját módszerét igazolja, a művészet lényegének megfejtésével adós marad, vagy legalább is nem tud végleges eredményhez jutni.

Jászi a kezdetleges társadalom primitív művészi megnyilvánulásait veszi tárgyalás alá, miközben éles megfigyeléssel arra az eredményre jut, hogy a kezdetleges vadásztörzsek és a mai társadalom legalsó rétegének esztétikai élvezete közt alig van valami különbség. E tény fölött Jászi csak elsiklik, valamint e sajátosságos jelenség okának felkutatására alig fordított gondot más is. Nekünk azonban az a benyomásunk támad, hogy abban az esetben, ha a primitív vadásztörzsek esztétikai gyönyörérzete már olyan bonyolult, hogy a civilizált társadalom alsó rétegei esztétikai élvezetének színvonalat eléri, vagy azzal összehasonlítható, a mi pedig nem is vonható kétségbe, úgy egészen bizonyos, hogy a kezdetleges vadásztörzsek esztétikai élvezetében már nem a művészet elemi tényeivel állunk szemben, hanem annak egy magasabb fokú megnyilatkozásával, melyben a szépnek *öntudatos* felhalmozása vehető észre.

Egészen bizonyos, hogy nemcsak az esztétikai tetszés, de sőt maguk a művészi törekvések megnyilatkozásai is már az öntudat ébredésével karöltve jelentkeznek s Darwin könyvéből igen figyelemreméltó példákat idéz Jászi annak a bizonyítására, hogy művészi törekvések némely madárfaj (chlamydera) fészekrakása közben is konstatál-

hatók; hogy pedig a szép behatások fölfogására az állatok is fogékonysággal bírnak, mint tudományosan beigazolt tétel további fejtegetésre nem szorul. A művészetről tehát mint társadalmi jelenségről beszélni, mely kizárólag a társadalmi együttélés eredménye volna, nem lehet, annál kevésbbé, ha Jászi azon főtebb már érintett figyelemre méltó kijelentését is elfogadjuk, hogy a művészet organikus életszükségletet elégít ki. Hogy a művészet csakis a társadalmi együttélés következtében emelkedett arra a jelentőségre, hol az mai nap is áll, kérdésbe nem tehető, de a társadalomra, mint közvetlen előidéző okra, tudományos érvek hiányában, rámutatni éppenséggel nem lehet. Sokkal helyesebb a művészetet az öntudattal hozni bizonyos kapcsolatba, mint a hogy azt a lélektani esztétika is teszi, a nélkül, hogy ezáltal kísérlet tételnek akár az esztétikai tetszés, akár a művészet pozitivitásának megfosztására.

Ha a művészet nem a társadalmi együttélés eredménye, még nem következés, hogy arra, mint valami elemi erőre gondoljunk, sőt kiindulva abból, hogy az valamely organikus életszükséglet kielégítője, — leghelyesebb, ha az organizmusban rejlő azon okot kutatjuk, mely a szükségletet előidézte. Hogy pedig ezt megtaláljuk, az ősember azon művészi termékeit kell vizsgálnunk, melyekben esztétikai tevékenysége kifejezésre jutott. Igen jó kiindulási pontul kínálkozik az állati és emberi esztétika rövid összehasonlítása, mely azt az érdekes tanulságot szolgáltatja, hogy míg az állatok (különösen a Jászi könyvében idézett madár-fajok) főleg a színek iránt mutatnak érzéket s fészkeiket fényes tárgyakkal ékítik, addig az embernél nem a csillogó tárgyak összegyűjtésének pusztá tényével, hanem egy bizonyos kvalit^{su} intellektuális folyamattal, vagyis a természet-utánzás jelenségével állunk szemben, ki fegyvereire és házi eszközeire szabályos vagy ritmikus vonalakat karczol. Míg figyelmünket ez egyrészt az állat és az ember közt fellépő szertelen ellentétre hívja, addig másrészt ismét csak arra utasít, hogy az esztétikai érzetek keletkezését az öntudat fejlődésével és a *reflexió ébredésével* hozzuk kapcsolatba.

Sőt a művészetnek ez az őscsirája még bizonyos fokú osztályozást is elvisel, a mennyiben a főtebb említett tevékenységet, mely a képző-művészetek első nyomainak tartható, tudatos eljárásnak nevezhetjük szemben azzal, mely mint a költészet ősanja, a természet antropomorf fölfogásában nyilvánul, s ellentétben az előbbivel: öntudatlannak mondható. A természet elemi erőinek tudattal való felruházása oly elválaszthatatlan vonása az emberi léleknek, hogy annak egyik tisztult formájára a mai lélektani esztétika is úgyszólván egész rendszerét építi s az ősembernek társadalommá való tömörülése alkalmával belőle fakadt a mítosz, az autochton népek leggyönyörűbb költészete. Képzőművészet egyrészt, másrészt a költészet olyan ősi alakzatai az emberi tevékenységnek, hogy a társadalommal való bárminemű összehozásuk hiábavaló kísérlet is volna, s legfeljebb azt engedhetjük meg,

a mit már hangsúlyoztunk is, hogy a társadalmi együttélés emelte a művészetet a gyönyörérzetek öntudatosan kombinált forrásává és elsősorú életszükségletté.

De még itt sem fogunk megállani. Kísérletet teszünk ugyanis annak a bizonyítására, hogy az említett két művészi ág mellé harmadiknak a zenét is odasorakoztassuk, s bár közvetlen bizonyítékaink nincsenek, keresni fogunk olyan szempontokat, a melyek támogatni fognak minket azon feltevésünkben, hogy a zene elemei a beszéd kifejlődésére is befolyással voltak s azok tudatos megfigyelése és alkalmazása a beszédet is quasi megelőzte. Ha pedig ez nagyjából sikerülni fog (hisz itt mindenki csak feltevésekkel dolgozik), úgy a művészet mai terebélyes fáját egy olyan hatalmas gyökérhez vezettük vissza, melynek tápláló talaja időtlen idők óta magában az emberi öntudatban volt elhelyezve. Kiegészítésül még itt megjegyezzük, hogy az építésznek hasonló módon való felfogása nem szükséges.

Jászi azt állítja (298. lap), hogy a zene számára nem létezik egyenérték a természetben, nem létezik természeti szép, holott a madarak érdekében mi azt megtaláljuk. A madárdalhoz való vonzódás ősrégi biológiai ténye az emberi léleknek, mely a madárkának rabságba való vetésében mind mai napig megismétlődik. Ez a közelfekvő tény, valamint a folklorisztikai kutatásoknak azon eredményei, melyekben a madár gyakran mint az ember hű szolgája van feltüntetve, a ki vagy emberi hangon szólal meg, vagy énekét a vele rokonszenvezővel megértetni tudja, biznyság arra, hogy az ember és az erdők dalosa közt régi benső viszony állott fenn. A germán mitológiában Siegfried a madár füttyétől elragadtatva, nádsípot farag, hogy a dalt utánozza s később, mikor a sárkány megízlelt véréből a fütty megértésére is képes lesz, tudja meg, hogy a madárka dala tulajdonképpen hozzá van intézve. Ismeretes továbbá az, hogy az ember a madarak ismétlődő ritmikus füttyében bizonyos értelmet keres (Gyulai: Krisztus és a madarak) s igen sok madár nevét füttyével azonos, vagy kiáltásával rokonhangzású névvel jelöli; s ha végül figyelemmel vagyunk arra, hogy e jelenség minden létező nyelvben előfordul, úgy van alapunk arra, hogy e tényre messzebbmenő követeléseket is alapítsunk.

Ha már most az emberi hallószerven kívül, mely a hanghullámok által keltett érzetet a tudathoz közvetíti, egy más szervet is keresünk, mely a fentebbiekkel konnexióba hozható, úgy ne feledkezzünk meg arról, hogy minden ember — tulajdon ajkaiban — kész hangszert hoz magával a világra, melyeket nyelve segélyével fütty előidézésére használhat.

A tényeket nem nehéz összeegyeztetni. Az ember hallja a csalogány csattogó dalát, s ez benne kellemes fiziológiai érzeteket ébreszt; a gyönyör e forrásának hasonló instrumentuma az emberben a természet adománya (mi mellest sokkal figyelemreméltóbb jelenség, nünt a Letourneau által idézett upupa epops esete, 88. lap), s végül

az ember alaptermészetének sajátos jellemvonása az utánzásra való hajlam.

Összevetve tehát az előadottakat, nincs semmi okunk visszarettenni attól, hogy a zene természetes elemét, a ritmikát (melyre más szempontból Jászi is nagy figyelmet fordít, 101. lap), műveltségünk őselemének tüntessük fel s úgy tekintünk rá, mint egy ősi erőre, mely emberi tehetségeink kifejlesztésére első sorban gyakorolt befolyást. Támogatják feltevésünket a folklorisztikai kutatások, illetve a mitikus elemekben jelentkező, kutatásainkkal rokon biológiai tényezők, a nyelvben hemzsegó hangutánzó szavak, s végre az a körülmény, hogy egyes hangszerek, mint az *αὐλός* és a *κίθαρις* már a történelem előtti időkben is a fejlettség azon a fokán állottak, mint napjainkban.

E felfogásunkkal merőben ellenkezik Karl Bücher tanítása, kit Jászi határozottan érdemén felül becsül (102. lap), s ki arra a képtelen konklúzióra jut, hogy a zenei eszközök a munkaeszközökből jöttek létre. Bücher valószínűleg megittasodva attól az érdekes, de csekély jelentőségű ténytől, hogy a kezdetleges vadásztörzsek zenei eszköze, a dob a gabonamozsárból, tehát munkaeszközből jött létre, e tényt általánosítani akarja. De egyéb ellenvetéstől eltekintve, mikép magyarázná Bücher a fúvó hangszerek keletkezését? Azzal az érveléssel élni, hogy a jelenleg élő kezdetleges kultúrájú népek csak az ütő-hangszereket ismerik, csupán megkerülése ennek a fontos kérdésnek, a mennyiben a zene történetének eseményekben gazdag múltja éppen nem szorul arra, hogy tárgyalásának keretébe a kannibálok zenei vívmányainak jelenségei is besoroztassanak.

Sőt az egész teoriát leczáfolják az ismert tények, mert tudvalevőleg az első ismert hangszer kétségtelenül a *σαῦρις* volt, s a meg lehetőségen fejlett görög zene minden szépsége majdnem kizárólag a fúvó hangszereken épült fel. Ha ezt a közhelyként ismert igazságot az általunk fentebb előadottakkal összevetjük, a madár füttyében, az emberi ajkak természetes hangszerében, s a sípok és fuvolák prehistorikus eredetében komolyabb alapot találunk a zeneművészet összes elemi jelenségeinek egységes felfogására, mely inkább megközelíti a valóságot, mint Bücher szürke teóriája, mely a zeneművészet barátaiban határozott ellenszenvet kelt.

Az eddig előadottakban bizonyítani akartuk, hogy a művészi tevékenység előidéző oka nem a társadalmi együttélés volt, s hogy a művészet mint jelenség korábbi keletű a társadalomnál. Tényeket halmoztunk fel állításaink igazolására, miket sem letagadni, sem elkerülni nem lehet, s ezekre támaszkodva helyeztük a művészi tevékenység kiindulási pontját az öntudatba. A mi felfogásunk szerint a művészet tehát ebben, a kutatók által figyelembe nem vett állapotában még nem vezethető vissza a gyönyörködtetés alaptényére,

legalább minden megnyilvánulásában nem. Így az őseMBER eszközeire karczott vonalak, a mennyiben valószínűleg a tulajdonjog kifejezésére szolgáltak, csak hasznossági elemet tükröztenek, az antropomorfizáció pedig, mint a költészet őS-csírája e hasznossági elemtől is egészen mentnek mutatkozik, s benne a még egészen a természettől függő embernek a fantázia által táplált ösztönszerű félelme vagy szeretete jut kifejezésre. Egyedül a zene az, mely már az említett embrionális állapotában is a gyönyörködtetés alaptényének vizsgálatára utasít.

A művészet eszerint gyökerében nem az örömmel járó gyönyör-érzet tudatos felismerésében és alkalmazásában, hanem igenis az embernek önmagára való eszmélésében áll. Az ember akkor, a midőn edényeit háncscsal körülköti, hogy annak puha agyagába szabályos köröket rajzoljon, saját egyéniségét kívánja kiemelni, s midőn az őt körülvevő természetet képzelete alkotta lényekkel benépesíti, saját magát teszi egy szűkebb kör központjává. Gondoljunk csak arra, hogy mily fontos szerepet játszik a művészet birodalmában az egyénítés kérdése, s hogy legtöbbször ma is az egyéniség bélyegében keresik a művészi termék ismervét. E tárgyalások további folyamán az egyénítés jelentékeny tényével még foglalkozni kívánunk, de bevárjuk, a míg e kérdés önmagától újra felmerül, hogy fejtegetéseink keretébe beilleszkedjék. E helyen még megjegyezni kívánjuk azt is, hogy nem látjuk indokolva azt a feltevést, hogy az ember a gyönyörrel járó idegfolyamatokat csak akkor kezdje felismerni és öntudatosan alkalmazni, a mikor társadalommá tömörült, mert ha a madárka dalával keltett idegfolyamatoefficiense a gyönyörérzet, miért fog ennek utánzására való törekvésével az ember addig várni, míg körülötte valamely társas élet alakul?

A mikor tehát a művészetnek társadalmi termék gyanánt való felfogását megtagadtuk, ezzel együtt azt is bizonyítanunk sikerült, hogy a művészeti tevékenység nem kizárólag gyönyörérzetek nyújtására törekszik, hanem e mellett, s mint láttuk, éppen embrionális állapotában szükségyszerűen egyénít is. Ennél messzebb fölösleges is mennünk, mert gyönyörérzetnyújtás egyrészt, egyénítés másrészt a művészet fogalmát úgy kibővítik, hogy azok a Jászi által bekerített fiziológiai esztétika korlátait máris fölrepszik.

Nézzük azonban Jászit. Egyetért azokkal (Grosse), kik a művészet és szép fogalmaiban két heterogén jelenséget látnak, de mivel a művészet csak integráns része a szépnek, minden műtermék csupán másodlagos jelentőséggel fog előtte bírni. Nem is foglalkozik vele, hanem a szép kipuhatólására indul, óvakodván attól, hogy a szépnek valamelyes fogalmi meghatározását adja, mi melleleg megjegyezve, a mi álláspontunk is, mert felfogásunk szerint is a szép a művészet, nem pedig a filozófia birodalmába tartozik s fogalomba való olvasztása egészen meddő kísérlet marad. És most egy érdekes változással találjuk magunkat szemben, a mennyiben Jászi, ki — mint már az

erkölcs fejtegetésével említettük — eddig az angol utilitarista iskola talaján állott, most hirtelen elhagyva e pozitív alapot, a szenualizmus mezejére csap át, czáfolni kezdvén azokat, kik a művészetek eredetében is a hasznossági elemet tolják előtérbe, hogy arra a művészetről szóló tanaik épületét állíthassák. Eltekintve attól, hogy a szenualisztikus nézőpont a művészetnek társadalmi termék gyanánt való felfogását mellőzhetővé teszi, látni fogjuk, hogy Jászi épen ezen ingadozása miatt kerül arra a veszélyes lejtőre, mely a művészetnek egyoldalú felfogására vezet. Mi a magunk részéről a hasznossági elemnek színen tartását éppen nem tartjuk a legégetőbb kérdések egyikének, bár részletesebb fejtegetése esetén általa az egyénítés dolgát kedvező világításba tudnók helyezni. Nem szabad elfelednünk, hogy az egyéniség kidomborodása által válik a művészi tevékenység igazán öntudatosná, míg a Jászi által említett tudatos cselekvés mindig csak a mechanikus eljárás jellegével fog bírni.

Jászi az esztétikai tetszés dualizmusát el nem vethetvén, a szenualisztikus teória éppen ott hagyja őt cserben, a hol a fiziológiai esztétika rendszeren meg szokott fenekleni, t. i. az asszociatív szép magyarázatánál. Jászi, Marshall kétes értékű tanától elragadtatva, felállítja ugyanis az asszociatív szépnek azt a csalfa definícióját, mely szerint szép az, melyhez közvetlenül vagy közvetve örvendetes asszociációk tapadnak, s ennek igazságába annyira beleéli magát, hogy ítéletét az ellenmondás kereszttüzeiben sem tartja szükségesnek kipróbálni. Mi azonban igen jól tudjuk, hogy számos szép jelenséget örvendetes asszociációk éppen nem kísérnek, így többek között főleg a tűzvész, zivatart, vagy a háborút, a képzőművészetek e legkedveltebb témáit nem. Megengedjük, hogy e téren kivételekkel is fogunk találkozni, melyek ugyan megfigyeléseinket nem fogják gyöngíteni, de azért csupán a teljesség kedvéért az irodalomhoz is fordulunk, s kiragadjuk onnan a halál költészetét. A halál megrendítő tényéhez semmiféle örvendetes asszociáció sem fűződik, mégis a szerelmen kívül alig van jelenség, mely szélesebb körű esztétikai feldolgozásban részesülne. Akár Munkácsy „Golgota”-ját nézzük, melyen az Üdvözítő szemünk előtt leheli ki lelkét, akár a tragédiák hatalmas tömegét, mindenütt egy félelmetes és mélyen megrendítő jelenséggel állunk szemben, mely minden borzalmas realitása mellett is esztétikai tetszéssel fog járni. Hozzuk csak ezzel kapcsolatba az élet nyomorának és a bűnnek művészi feldolgozását, s ezzel olyan szédítő perspektíváról emeltük föl a fátyolt, a melyet Jászi könnyen kimagyarázható okokból fejtegetéseinek köréből egészen kihagyott.

De mi már tisztán látunk. Jászi szeme előtt csak a társadalom embere, a faj egy atomja lebeg, míg a mikrokozmosz forrongó lelki-világáról, mely a tragédia hatalmas keretében a világrendet akarja megdönteni, szóval az önmagára való eszmélés kimagasló tényéről nem látszik tudni semmit, holott közismert igazság, hogy a társadalom

embere csak elszigetelt magányában veti le az egyéniségét eltakaró álarcot, vagyis éppen ott, a hol a művészet felkeresi, mely természeténél fogva egyént akar feltüntetni, nem atomot, alanyiságot, nem objektív fényképet. S ezzel az egyénítés problémája már határozottabb körvonalakban lép elő abból a kezdetleges háttérből, a hol princípium gyanánt felállítottuk.

Említettük már, hogy Jászi az élettani esztétika híve, mi annyit jelent, hogy a szép meghatározására szolgáló fejtegetések nála a lélek más irányú tevékenységei közé foglalalva jelentkeznek, vagyis szabatosabban a szép idegfolyamatok elvesztvén önállóságukat, az élet fő vegetatív működéseibe olvadnak, pusztán azért, hogy az élet-funkciókra erősítőleg és éltetőleg hassanak. Ezért kénytelen Jászi a fájdalommal járó esztétikai érzetek egész hatalmas tömegét fejtegetéseiből kirekeszteni, holott tudvalevőleg a színpadok tragikus sorsú hősei és hősnői nagyon sok könyvet fakasztanak a közönség szemeiből. E fájdalommal járó idegfolyamatokról egészen biztosan tudjuk, hogy az örömezzetek ellenkezői, hogy az élet vegetatív működéseivel szemben közömbösebbek, vagy azokat elernyesztik, tompítják s végül, hogy esztétikai élvezettel járnak, tehát egyszóval szépek.

Fejtegetéseinkből, melyek mindenütt tapasztalatiak voltak, kiderült, hogy az asszociatív szép, mint önállóságra törekvő jelenség is fölmerülhet, azáltal, hogy az életre nézve nem kedvező folyamatokat is indít, vagyis fájdalmas érzeteket kelt, s mint ilyen a vegetatív életműködések örvendetes idegfolyamataival szemben qualitativ eltérést tüntet fel. Az eddig előadottakból is már láthatjuk, hogy az esztétikai gyönyörérezetek homogenitása nem tartható fenn, mert a szép idegfolyamatok, a szélsőségeket tekintve, két, qualitative különböző eltérést mutatnak és pedig a vegetatív életműködésekre vagy erősítőleg és éltetőleg, vagy tompítólag (fájdalmasan) hatnak, mely határok közt a hatásnak még számtalan foka, árnyalata vagy kombinációja merülhet fel. Az említett szélsőségek jelenléte esetén vagy a komikai, vagy a tragikai szép áll elő, a szerint, a mint az esztétikai hatás tényezői közül (érzéki szép, asszociatív szép) az egyik túlsúlyra kerül, hogy azután köztük bizonyos összhang keletkezzék. Nagy súlyt kell fektetnünk a harmónia szigorú fentartására főleg azért, mert itt az a határpont, a hol a mi álláspontunk az egységesítő irány filozófiai felfogásától elágazik, s a mit annál is inkább fentartani kívánunk, mert a szélsőségek művészi kombinálását (tragikomikum) az esztétika sohasem akceptálta.

De tegyük fel, hogy eltérő nézeteink daczára bizonyos meg egyezésre tudnánk jutni, vagyis Jászi, miután az esztétikai gyönyörérezet alaptermészetéről lefosztott mindent, a mi annak élettani elemével össze nem egyeztethető, hajlandó volna a fájdalmas hatással járó esztétikai érzeteket is fejtegetéseinek keretébe még belevonni, s az esztétikai hatás tényezőiben (érzéki szép, asszociatív szép) az egysé-

gesítés helyett az összhang törvényét tenné magáévá, a mi ellenmondásra különben sem vezetné, hanem munkáját csak kiegészítené, fölmerül az a kérdés, vajjon meg volna-e már akkor minden oldva, világosan állana-e előttünk a művészet bonyolult problémája? Könnyű észrevenni, hogy megállanunk még itt lehetetlen volna, mert ebben az esetben sem ismerünk még egyebet egy passzív folyamatnál, melyről csak azt az egyet tudjuk, immár pozitíve, hogy szép, de a művészetről magáról, melyet Jászi is ilyen értelemben elszigetel a széptől, még semmi tudomásunk sincsen.

Helyesen mondja Jászi, hogy a művészi tevékenység a gyönyör-érzetek öntudatos felhalmozásában nyilvánul, de hogy mit kell értenünk az öntudatos eljárás, mit felhalmozás, kombinálás stb. ténye alatt, arról már semmiféle felvilágosítással sem szolgál, nem pedig azért, mert a művészet ezen aktív oldala előtte csak másodlagos jelentőséggel bírván, az az esztétikai tetszés passzív tényezőjében nála feloldódik.

Az esztétikai kutatások jó része azonban a szép életteni elemének e túlságos felbecsülésében rejlő veszedelmet, mely a művészi alkotásban nyilvánuló kitűnőség ellen támad, csakhamar észrevette és törekvéseit arra kezdte irányítani, hogy az esztétikai tetszés közvetett tényezőjét, az asszociatív elemet az érzéki szép nyomása alól felszabadítsa. A lélektani esztétikának ezt a számottevő irodalmát, melynek hatalmas fellendülését immár gazdag eredmény koronázza, Jászi nemcsak teljesen elmellőzi, de művének egyes exponáltabb helyein élesen elítéli, a nélkül, hogy támadását ellenszenvnél egyébbel is igazolná.

Nem bocsátkozhatunk e helyen a lélektani esztétika elért eredményeinek tüzetesebb bírálatába, bár egységesítésre törekvő eljárása miatt sok helyütt ellenmondásra is hív. csupán az általa kiemelt s az esztétikai hatásban nyilvánuló lelki jelenségek sorából két, a mi felfogásunkkal is egyező tényre utalunk, melyek a művészi tevékenység titkos folyamatának felderítéséül kívánnak szolgálni. E lelki jelenségek egyike az élettelen tárgynak, tüneménynek étellel való felruházásában áll, mely végső tényében az általunk már kezdetleges állapotában említett antropomorfizáció lényegének újbóli vizsgálatához utasít, a melyben mi az önmagára való eszmélést, vagyis az egyéniség felszínre emelkedését láttuk: a másik lelki jelenség pedig a tárgygyal való együttérzésben, szellemi részünknek, tehát egyéniségünknek a tárgyba való behelyezésében nyilvánul.

Szívesen látjuk itt a művészi egyénítés jelentékeny kérdését újra felmerülni, mely fejtegetéseinket most már teljesen kiegészíti és véglegesen igazolja, de miután a művészet abszolút erkölcsösségéről szóló tant bevezetésünkben princípium gyanánt felállítottuk, itt annál kevésbbé szabad még megállanunk, mert az egyénítés pusztá ténye önmagában véve az erkölcsi tényezőt meg nem adhatja.

De az utolsó lépés, mely a művészi tevékenység tökéletes felismeréséhez még szükséges, immár semmi nehézséget sem okoz, mert

abban a szellemi kapcsolatban, mely az esztétikai szemlélet aktív alanyát a szemlélt jelenséggel összefűzi, mar a keresett végső eredmény is befoglaltatik, a mennyiben a művészi genialitás minden képzelhető realitása mellett is bizonyos mértékben mindig idealizál, vagyis a jelenségeket egyrészt szellemi értékük szerint megválogatja, másrészt a szellemiséggel összefüggésbe nem hozható alkatelemeket róluk lefosztja, hogy reprodukív állapotukban a passzív szemlélőt csakis magasabbrendű asszociációkra ösztönözzék. E felfogással nem ellenkezik végül az, hogy a művészi alkotások bizonyos tömegét, a komikai szép birodalmát csak az örvendetes idegfolyamatok nyújtására irányuló tevékenységgel hozzuk kapcsolatba, de viszont el kell ismernünk, hogy azok egy másik nagy tömege értékes asszociációk megindítása által a szellemi világ megtermékenyítését célozza. Mindezek után pedig hozzáfoghatunk a művészet egyéb alkatelemeinek, u. m. a faj pozitívumának, a világfelfogás kvalitásának stb. stb. elbírálásához, mely dolgok ez alkalommal azonban minket nem érdekelnek.

A művészi tevékenységben nyilvánuló öntudatos eljárás tehát azt fogja jelenteni, hogy az esztétikai felfogás látóköre a közönséges, objektív szemlélettel szemben szűkebbre szorul, kirekesztve magából mindazt, a mi először természeténél fogva megvetésre méltó, illetve rútt, s hozzá csak alantas asszociációk tapadnak, másodsorban pedig azon jelenségeket is, melyek művészi eszményítés céljául vagy egyáltalában nem szolgálhatnak, vagy az eszményítés tisztító tüzeiben sem vesznek el pusztán hedonikai természetüket. Így esik ki most már e szűkebb fogalom köréből az erotikus és vérengző művészet, mert úgy a kéjelgés, mint a vérontás utáni vágy pusztán hedonikai volta mellett még erkölcstelen is, tehát rútt, minélfogva művészi eszményítés céljául nem szerepelhet, s mint esztétikai tevékenység a művészettel csupán külsőleg függ össze; de kimaradnak e körből azok az esztétikai törekvések is, melyek bár erkölcsi szempontból kifogás alá nem esnek, de a művészi tevékenységnek fentebb vázolt ismérvei nélkül jelentkeznek, vagyis a művészettel még külsőleg sem függenek össze.

E felfogás mellett Jászi azon negatív eredménye, hogy a művészet alaptermészete szerint soha ellentétben nem állhat az erkölcsessel, nálunk abban a pozitív formában fog jelentkezni, hogy a művészet mindig az erkölcsiség talajában ver gyökeret, mert abban az esetben, ha az erkölcstelenség szolgálatába szegődik, elfordult attól a forrástól, a honnan életerejét egyedül merítheti, vagyis végleg megszűnt művészet lenni. E megfontolásunkat fényesen igazolja maga Jászi, ki tömördek adatot halmoz föl annak bizonyítására, hogy a kör erkölcstelensége nagy művészetet nem hozott létre a császári Rómában és Bizáncban, a minthogy nem is hozhatott, mert az erkölcstelenség fékevesztett felszabadulásával az alkotó művészekből végleg kilobbant az eszményítés utáni törekvés utolsó szikrája is.

Művének negyedik részében, melyben a művészet és erkölcs viszonyát adja, a művészet hatásáról is elmélkedik Jászi. Főleg itt lép meg azzal a tudományos készültséggel és szakavatott kritikai szellemmel, a melyről már a bevezető sorokban is szóltunk. Források dolgában mindig bővelkedik és csak legelső rangú kutatókkal áll szóba. Annál kevésbbé tetszett tehát nekünk az a négy fejezet, a melyekben a zenét is beilleszti fejtegetéseinek keretébe, hogy annak erkölcsi hatását szintén feltüntesse. Megfelelő indokolás mellett még elnéztük volna, hogy Jászi a művészetek sorában a zenének alantas szerepet tulajdonít, de mert forrásainak megválogatásában is hiányzik a kritikai érzék, e fejtegetéseinek csekély értékeségét kell hirdetnünk. Magának a zeneművészetnek ma már akkora irodalma van, hogy *az összes művészetek irodalmát egymaga többszörösen meghaladja*, s hogy e rengeteg gazdagság mellett Jászi a szegénység filléreihez fordul, részéről csak egy nagy tévedés lehet. A ki ugyanis a zenéről valami értékeset még mondani akar, nem fog többé Spencer vagy Ruskin-tól véleményt kérni, hanem vagy a zenei alkotásokba mélyed, vagy pedig a szakképzett zenészek műveit emeli le a polcra. Csakis zenei járatlanságának köszönheti továbbá azt is, hogy Eduard Hanslick zeneesztétikájához, egy *közismeretűleg* régen meghaladott állásponthez csatlakozik, ki zenei felfogás dolgában még csak ott tart, a hol az egyiptomi népek csillagászat dolgában álltak. Hanslick esett többek közt abba a komikus helyzetbe, hogy komoly fejtegetések keretében tényeket akart megczáfolni, csupán azért, mert azok esztétikai rendszerében meg nem fértek. Támadta Wagnert, a zene nagy reformátorát, mert az a zenében is az evolúció törvényét hirdette és a stagnáló állapot békéből szabadulni vágyott. S végül, midőn az egész világ zeneművészete a wagnerizmus talajára lépett, Hanslick még akkor is makacs kitartással a maga álláspontját védte. Ez lehet önérettség, vagy megcsontosodott egyéni vélemény, de tudományos álláspont semmiestre sem.

Ha most már e rövid tanulmány befejezéséül fölállítjuk a mérleget, mely e lényegében kitűnő munka értékét eldönti, úgy az aránylag csekély kifogásolni való mellett azt a magunk részéről is abszolút becsünek állítjuk, azzal a hozzáadással, hogy hazai irodalmunknak határozott nyereségére szolgál, s a külföld hasonló termékeivel szemben is megállja a helyet. Nem vonhat le értékéből semmit az a körülmény sem, hogy túlságos szabadelvűsége miatt magas helyen állítólag indexre tették, de az eddig nem jutván nyilvánosságra, magyar író magyar munkájának ez egyszer zavartalan dicsőség jutott osztályrészül.

*Olgyay László.**

* Örömmel adtunk helyt e cikknek, különösen mert szerzője ugyan ezen a pályázaton részt vett s műve szintén igen elismerő bírálatban részesült.

Szerk.

GYARAPODOTT-E MEZŐGAZDASÁGUNK A KÖZÖS VÁMTERÜLETEN?*

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II. Gabonatermésünk és a közös piaczfogyasztása.

A magyar állam mezőgazdasági termése, meggyőződünk róla, nem érvényesült a valóságban is annyira, sem a közös vámterület kivitelében, sem Ausztria bevitelében Magyarországból, a miként azt a vámközösség politikusai elméletben föltételezik, hiszik és hirdetik. Pedig ország-világ tudja, hogy a mezőgazdaság nevében, különösen pedig a *magyar gabonatermés érdekében* követeli Magyarországon a vámszövetséget minden kormánypárti politikus, a legkisebbtől fel, a jelen miniszterelnökig.

A közös vámterület nagy tudású statisztikusa, Pisztóry Mór azt írta 1882-ben (Statisztikája 453. lapján): „*A magyar kivitel legfőbb tárgya a gabona; annak köszöni főleg a vámközösség kivitelének tetemes növekedését 1882-ben. Ez évben ugyanis a liszt és gabona kivitele együtt 170 millió forint értéket képviselt s így a behozatal levonása után ez maga 102 millió forint többletet hozott*».

Lényegében ugyanezt vallja a közös vámterület legmodernebb és legtartalmasabb államférfia, gróf Tisza István is beszédeiben és írásaiban fel egészen legutolsó beszédéig, melyet 1904. augusztus 10-én a parlamentben mondott. Tehát *Magyarország gabonatermelésének érdekében „kellott” vámközösségben és gazdasági közösségben élnünk Ausztriával, s kell megkötni gabonánk érdekében a vámszövetséget a jövőben is. Mert »a magyar gabonát csak Ausztriában lehet értékesíteni, más állam azt meg nem veszi*».

* A jelen tanulmány könyvalakban fog megjelenni. Mi nagy terjedelme miatt csak legérdekesebb fejezeteit szakíthattuk ki s közölhattük le. *Szerk.*

Vizsgáljuk meg ezt a tételt is, vajjon összevág-e még ma is az élet valóságával, avagy olyan gazdasági tradíció ez is a régmúlt időkől, melyet eddig meg nem czáfolt senki; ezért igazságosnak, valóságnak tekinti mindenki?

Mikor 22 óv előtt Pisztóry Mór azt írta, hogy a «magyar kivitel legfőbb tárgya a gabona», akkor teljes igazságot írt. Mert 1882-ben Magyarország, Ausztriába való kivitelének értéke: 500 millió koronára rúgott s ebből *gabonakivitelünkre*: 239 millió korona esett. Kivitelünknek tehát *felét*, mondjuk, kereken 50 százalékát tette gabonánk. *Ma* azonban hogyan áll a dolog?

Az utolsó 1899—1903. Ötéves időszakban átlag véve, gabonakivitelünk, Ausztriába való kivitelünknek, nagyjában *egyharmadát* tette. Vizsgáljuk meg csak a dolgot részletesebben, több új eredményt fogunk találni. A Magyarbirodalom összes búzatermése az 1893 — 1902. évtized átlagában: 40,712,000 métermázsa volt: rozstermése pedig ugyanazon tízév átlagában 13 millió métermázsa.¹ E tízéves időszak eredményét csak korrektívumul említettük meg, mert számításunkban az utolsó ötéves időszak eredményeit használjuk.

A Magyarbirodalom, *gabonatermése* 1899—1903. időszak évi átlagában a következő volt:

búza	43.364,000 m.-mázsa
rozs	12.666,000 »
árpa.....	12.916,000 »
zab.....	<u>12.241,000 »</u>
összesen	81.187,000 m.-mázsa ²

Tengeritermése volt ötévi átlagban: 35.013,000; együttvéve az egész tehát: 116.200,000 métermázására rúgott.

A Magyarbirodalom lakossága 116 millió métermázsa terményből belső fogyasztásra megtartott évi: 90.586,351 métermázsanýt és külföldön eladott: 25.613,649 métermázsat.³ Vagyis gabona és kukoriczatermésünknek 77-9 százaléka marad itthon és minden évben *külföldre exportálódik összes termésünk 22,1 százaléka*.

¹ V. ö. „A magy. kir. korm. 1901. évi jelentése és Statiszt. Évkönyve* 1902. évf. I. r. 219.* 1. és „Magy. Statiszt. Évkönyv” 1902. évf. 103—105. 1.

² V. ö. A „Magy. Statiszt. Évkönyv” 1899—1902, évfolyamait és továbbá a „Magy. Statiszt. Évkönyv” 1902. évf. 110. lapját és az 1903. évi termésre: „A világ 1904. évi gabonatermése”, a földm. minisztérium kiadása 1904.

³ V. ö. „Magy. kor. orsz. külkereskedelmi forgalma” 1903. évf. 64.* 1.

Gabonakivitelünk a következőképen oszlik meg gabonafajtánk szerint az 1899—1903. évek átlagában (a lisztet visszaszámítottam búzává):

búza	14.082,672 m.-mázsa	
rozs	2.718,984	»
árpa.....	3.767,886	»
zab.....	<u>2.316,107</u>	»
összesen	22.885,649 nv-mázsa ¹	

Adjuk hozzá kukoriczakivitelünket, mely évi átlagban 2.728,000 métermázst tett, így összevéve: 25.613,649 métermázsa exportot nyerünk.

Exportunknak fele, mint látható, a búzára esik. *Összes búzatermésünknek azonban csak 32 százalékát exportáljuk külföldre, vagyis csupán egyharmad részét.* Ez eddig kellő figyelemre nem méltatott fontos jelenség, mire később még visszatérünk. Előbb azonban vizsgáljuk meg, mennyi gabonát visz ki országunk Ausztriába? Gabonakivitelünk Ausztriába az 1899—1903. időszak évi átlaga szerint (a lisztet ismét visszaszámítva búzára) a következő:

búzából	12.381,110 m.-mázsa	
rozsból.	2.714,715	»
árpából	2.105,582	»
zabból	2.225,501	»
tengeriből	<u>2.562,443</u>	»
összesen.	21.989,351 m.-mázsa ²	

A Magyarbirodalom kivitele tehát *Ausztriába* gabonából és tengeriből évente közel 22 millió métermázsa. Más szóval *országunk összes szemtermésének csak 18 százalékát exportálja Ausztriába; míg búzakivitelünk összes termésünk mennyiségének csak 10 perzentjét képviseli.* Azt jelenti ez, *hogy összes gabona- és kukoriczatermésünknek egyötödrészét sem vásárolja meg évente az az Ausztria, melylyel éppen gabonakivitelének biztosítására köt gazdasági szövetséget országunk!*

Nemde meglepő eredmény ez? Hiszen a vámközösség híveinek beszédeiből, kik mindig kerülnek ugyan a pontos adatokat, azt a véleményt alkottuk meg, hogy a magyar mezőgazdaságnak kizárólagos fenntartója Ausztria fogyasztása.

¹ V. ö. „A magy. kor. orsz. 1903. évi külkeresk. forgalma” I. r. 118.*

² V. ö. „A magy. kor. országainak 1903. évi külkeresk. forgalma” I. r. 120* és 121* lapokat.

»Ausztia nélkül tönkre megy, elpusztul a magyar mezőgazdaság« halljuk tőlük minduntalan; ugyanezt bizonyítgatta budget beszédében kereskedelmi miniszterünk is a parlamentben 19041 július 27-én. És íme bebizonyul, hogy összes gabona- és tengeritermésünknek, vagyis a magyar mezőgazdaság legfőbb, legértékesebb termékének: 18 századrészét, még csak nem is ötödrészét vásárolja meg Ausztia! Mekkora értéket képvisel ez? Talán a gabonánkért kapott összegek teszik érthetővé s igazolják azt a szívós ragaszkodást négy évtized óta a gazdasági szövetséghez, mely nemcsak a kormányzópárt híveinél, hanem gazdáink egyrészénél is megnyilatkozott?

A Magyarbirodalom, *összes gabonakiviteléért*, vagyis búzáért, rozsért, árpaért, zabért, kukoriczáért, kölesért, rizsért és a malomipar gyártmányaiért a külföldről kapott 1901-ben: 415.460,000 koronát; 1902-ben: 454.832,000 koronát és 1903-ban: 449.652,000 koronát. Élő állatok, állati termékek, növényi és állati mindenféle nyersanyagokból és gyártmányok kiviteléből kapott a külföldről *kétszerannyit*, azaz 1901-ben: 849.738,000 koronát; 1902-ben: 868.903,000 koronát; 1903-ban: 902.924,000 koronát; összes kivitele tehát volt a három év alatt: 1265-2 millió; illetőleg 1323-7 és 1352-5 millió korona.¹ *A gabona kivitele értékben mindig egyharmadrészét adja az összes magyar kivitelnek.*

Igazolják-e ezen eredményt az utolsó ötéves időszak évi átlagának adatai is? A Magyarbirodalom összes kivitelének értéke az 1899—1903. évek átlagában évente volt:

I. Gabona, hüvelyesek, liszt és őrleményekből 414.760,000 korona.

II. Élő állatok, hus, zsiradékok, gyapjú és bőrtermékekből, élelmi anyagokból: 445.600,000 korona.

III. Egyéb növényi, ásványi és ipari árukból: 433.537,000 korona.¹

IV. Az összes kivitel átlagban: 1293.900,000 korona. Százalékos arány szerint így oszlik meg kivitelünk: I. gabona kivitelre esik 32 százalék; II. az állati és állati termékek kivi telére 34 százalék és a III. csoportra 34 százalék. Vagyis gabonakivitelünk 32 százalékaival szemben áll a 68 százaléknyi állati s egyéb anyagok kivitele.⁸

¹ V. ö. „A magy. kor. orsz. külkeresk. forgalma” 1903. évf. I. r. 111*—117.* lapok adatait.

² V. ö. „A magy. kor. orsz. külkeresk. forgalma” 1903. évf. I. r. 119.* lap adatait.

Már most mekkora összeget kaptunk *kizárólag Ausztriától*, mert a fenti 1294 millió korona magában foglalja összes külföldi bevételünket? Kereskedelmi forgalmunk 1899—1903. évi adataiból kiszámítva ezen öt év átlagát, megkapjuk az Ausztriától kivitelünkért bevett összegeket. Ez a következő: I. Lisztért, továbbá

búzáért és rozsért	253.349,000	korona
árpáért	29.584,000	»
zabért.....	27.427,000	»
tengeriért	31.420,000	»
rizsért, korpáért.....	13.320,000	korona, ¹

Vagyis mindenféle gabonaneműekért országunk kapott évente: 355.100,000 koronát Ausztriától. (És tegyük mindjárt hozzá, kiadott osztrák textil és ruházati árukért 430 milliót.)

II. Ausztriában eladott *élő állatokból*, állati termékekből, baromfiakból, tej, vaj, tojás, hús, nyersgyapjú, szalonna stb. termékekből és borból kapott Magyarország: évi 271 millió koronát.²

III. Egyéb kiviteli árukért: 292 millió koronát. Összesen tehát bevett Magyarország Ausztriától évente átlag: 918.191,000 koronát.³ Más szóval annyit jelent ez, hogy az *Ausztriába kivitt gabonafélék értéke egész kivitelünknek 27 százalékát; állati kivitelünk az összesnek 21 százalékát, a végső csoport pedig 22 százalékát, az összesnek tehát 70 százalékát foglalja el.* Külön kiemeljük, hogy a mindenféle *gabonáért Ausztriától kapott összeg csak 27 százalékát teszi összes kivitelünk értékének!* Pedig a közös vámterület magyar apostolai szerint összes kivitelünk e 27 százalékának és összes gabonatermésünk mennyisége 18 százalékának érdekei »követelik« négy évtized óta a magyar-osztrák gazdasági egység megkötését!

Hát valóban összes kivitelünk e 27 százaléka, vagyis még nem is teljes harmadrészének érdekében kell követni a magyar nemzetnek a gazdasági egység politikáját?

Valóban tönkremegy, elszegényedik e nemzet még jobban is a bennünket kiélő, osztrákok érdekéit védő vámszövetség nélkül, ha nem »biztosítanak« a magyar búzának az osztrák piacokat? *Hiszen az Ausztriába évente kivitt összes magyar búza*

¹ V. ö. . »A magy. kor. orsz. külkeresk. forgalma» 1903. év. I. r. f. 120*—121.* lapok adatait.

² V. ö. idézett mű 120*—121.* lap.

³ V. ö. idézett mű 120*—121.* lapok.

*csak egy tized része a Magyarbirodalom összes szemes termésének, mennyiség szerint véve! Egy tized része kérem! És vajjon a Magyarbirodalom összes búzatermése talán túlnyomóan nagy részét képviseli összes mezőgazdasági termésünk értékének? Lássuk csak, kívánható-e összes termésünk egy tized része kivitelének érdekében, sőt menjünk a végletekig, tegyük fel, hogy búzáinkat az utolsó szemig kiviszszük, eladjuk külföldön a vetőmag kivételével, követelhető volna-e összes búzáink nevében: a magyar gazdasági önállóság feláldozása ad infinitum? A Statisztikai Évkönyv¹ adatai szerint összes búzatermésünk értéke 1901-ben volt: 530 millió és 1902-ben: 677 millió korona. Nehogy részrehajlás bűnébe essünk, vegyük hozzá még a rozs, kétszeres tönköly értékét is. Így a kenyértermékek összes értéke 1899-ben: 785 millió, 1900-ban: 702 millió, 1901-ben: 689 millió és 1902-ben: 852 millió korona volt. A négy év átlagában tehát kenyértermékeink összes értéke: 757 millió korona. Összes gabonatermésünk nyersértéke a négy év átlagában — a kenyértermékekkel együtt, de a kukoricza nélkül — 1037 millió korona. Míg a többi termés, kapás, hüvelyes, kereskedelmi, takarmány stb. növények átlagos értéke: 1550 millió koronára rügött: vagyis, mindenféle termésünk évi átlagának értéke 2480 millió korona. Ebből vetőmagra le kell vonni m. e. 230 millió és csupán a gabonafélékre m. e. 150 millió koronát.² A kenyértermékek értéke a vetőmag leszámítása után lesz: 607 millió; a gabonafélék értéke: 807 millió; az összes termés átlagértéke: 2250 millió korona. Másként azt jelentik e számok, *hogy a kenyértermés értéke összes termésünknek egy negyed részét, pontosan 27 perczentjét képviseli.* Mivel pedig országunk az 1899—1903. évek átlaga szerint 247 millió korona értékű búzát és lisztet szállít a külföldnek, továbbá: 176 millió értékű³ egyéb szemes gabonát: gabona-exportunk legfőbb kiviteli árujának a búzát tekinthetjük. S mivel továbbá az 1899—1903. évek átlagában összes külföldi kivitelünk értéke: 1294 millió korona, összes búzakivi-*

¹ V. ö. „Magy. Statiszt. Évkönyv” 1902. évf. 104. lap és 1899. évf. 85. lap; „A magy. kor. orsz. 1901. évi mezőgazdasági termelése” (Magy. Statiszt. Közi. Új sorozat) 4. köt. 20*—21.* lap.

² V. ö. „A magy. kor. országainak mezőgazd. statisztikája” V. köt. 85.* 1. adatai alapján számítva.

³ V. ö. „A magy. kor. orsz. 1903. évi külkeresk. forgalma” 119.* lap adatait.

telünk értéke: 247 millió korona, a *vámközösséget követelő búza* kivitel értéke csak ötödrészét, vagyis 19 százalékát adja összes kivitelünknek*. És ha azt az abszurd dolgot tételeznők is fel, hogy a vetőmag kivételével minden búzáunkat külföldre szállítanánk: akkor is búzatermésünk összes értéke csak 49 százalékát képviselné mai kivitelünknek.

Összes búzakivitelünk tehát, mely az összes kivitel értékének csupán 19 százaléka és Ausztriába való kivitelünk értékének nem több, mint 27 százaléka, *s a mely összeg szemtermésünk mennyiségének csak 12 százaléka*: nem tarthat jogot arra és józan ész szerint *nem követelheti egyéb nemzeti termelésünk négy-ötöd, részének föláldozásával a vámszövetséget*.

Egyéb termelésünk, állatkivitelünk pedig nem szorult a közös vámterület »biztosított fogyasztására«. Egyéb czikkeink és állataink termékének piacza Nyugateurópa.

*Az önmagával szabadon rendelkező Magyarbirodalomnak, a közös vámterület megszűnésével s tegyük fel, az osztrák fogyasztás teljes elvesztése után is, a mi lehetetlen, vajjon sok aggodalmat okozna-e, hogy hova küldje állati, élelmi és ipari nyersáruit, mikor szomszédságában van egy állam, a Németbirodalom, mely egy évben, 1902-ben 93 millió márka értékű lovat, 115 millió márka értékű tojást s összesen 260 millió márka értékű élőállatot és állati terméket; továbbá 274 millió márka értékű gyapjút; 272 millió értékű búzát, 105 millió értékű (márka) rozsot, 128 millió márka árpát, 94 millió márka értékű kukuriezát: összesen 1727 millió márka értékű élelmiczikket, 373 millió márka értékű zsiradékot, olajat, vagyis összevéve 3000 millió korona (2600 millió márka) értékű állati és növényi élelmet s iparczikket vásárolt a külföldtől.*¹ Az a magyar állam, melynek nem kell mindig az osztrák ipar érdekeit saját maga feláldozásával védeni, mely korlátozatlanul rendelkezik sorsával és teljesen önmagának él; vajjon kétségbeesség a nagyiparos és idegen élelmet importáló Németbirodalom, Svájc, Belgium, Nagybritánia szomszédságában a miatt: mi lesz nyersterményeivel, ha Ausztriát nem engedi többé Magyarország a zsebében kotorászni? A tejjel-mézzel folyó, a külföldtől *ezer*millió korona értékű ipari árut vásárló és olcsó élelmet, meg olcsó nyersanyagot termelő Magyarország mezőgazdasági termésének vajjon nem tárna-e kaput Németország, ha csak *egy*harmadát *adnánk* is a német iparnak

¹ „Statist. Jahrbuch für das Deutsche Reich”, Berlin, 1903. évf. 35. 1.

abból a kedvezményből, melylyel Magyarország négy évtized óta elárasztja az osztrák ipart? Bár az egész vámkérdésnek ez csak egyik, a külső oldala.

Ki kell mondani a kemény szót, hogy csak a kishitűség, a minden változástól és új viszonyoktól irtózó konzervatívság és a *nemzet* jövőjével nem törődő rideg osztályérdek követhet, folytathat a XX. században is olyan politikát, mely *egy rész* érdekeiért elnyomja a *nemzet* többségének érdekeit és gazdasági politikájával, kétes és pillanatnyi hasznáért meggátolja, lehetlenné teszi a *nemzet* többségének boldogulását!

Ha egyáltalán volna is még haszna a magyar mezőgazdaságnak a vámközösségből, a mit fentebbi adataink alapján bátran kétségbe vonhatunk, de e haszon is pillanatig tartó és kétes értékű, még a búzatermelő gazdák szempontjából is, mint ez részletesen kitűnik fejtegetésünk további folyamán.

Egyelőre elég lesz ráutalnunk bizonyításul arra, az új kiegyezési javaslatok agrárius vámjai ellen országszerte felhangzó tiltakozásra, mely szerint »a mezőgazdasági védővámok felemelése egészen olyan érdeke az osztrák mezőgazdaságnak s nekünk hasznot hozni nem fog; míg az ipari vámok felemelése az osztrák iparnak újabb óriási hasznot fog hajtani.

Bennünket magyarokat aránytalanul megterhel, Ausztriától való gazdasági függésünket növeli, a fogyasztásunkat megdrágítja«. Megdrágítja pedig dr. Eulenberg Salamon számvetése szerint legalább 260 millió koronával! Ha ennek fele következik is be — bár az egész sem lehetetlen — óriási árat fizetünk ez újabb gazdasági »kiegyezésért«.

De idézhetünk más forrásokat is arra, hogy kitűnjék, miként érvényesülhet a magyar gabonatermés a »biztosított és állandó osztrák piacon«. Klasszikus tanúnak kínálkozik ismét egy előkelő szabadelvű politikus és nyugalmazott kereskedelmi miniszter, volt képviselőházi elnök, tudás dolgában is minden kétséget felül álló férfiú, a ki tudja és megfontolja mit beszél. Azt írja Láng Lajos úr »A vámpolitika« című könyvében: »Ausztria mezőgazdasága jóval kedvezőbb helyzetben van a nagyipari fogyasztás közvetlen közelében, mint Magyarország« (416. 1.). Továbbá: »Ausztria a közös vámterületet elzárni törekszik a német ipar elől, hogy így Magyarország számára tetszése szerint megdrágíthassa az ipari fogyasztást« (416. lap). »Másképpen a magas ipari vámok miatt a *külföldi piacokról kizárt s osztrák fogyasztásra szoruló magyar*

nyerstermények és állatkivitel árát, mint annak egyedüli vásárlója tetszése szerint letörje*. Azt jelenti ez ugyebár, hogy Ausztria mindig törekedett Magyarországot az osztrák ipar kizárólagos piacának megtartani; mindig arra törekedett, hogy nekünk drágán adjon el és tőlünk olcsón vásároljon. Ezenfelül mindig azon mesterkedett az osztrák kormányzat, hogy még ki is játsza Magyarországot és olcsón engedje be a közös vámterületre Oroszország, Románia s a Balkán nyersterményeit és állatait s így károsítsa a magyar őstermelést. Kétszínű gazdasági politikát követett a szeszadó-átutalással, visszatérítéssel s kiviteli jutalmakkal, így Láng Lajos szerint »igen sok olyan adóvisszatérítés és kiviteli jutalom, melyet a magyar kincstár volt kénytelen megfizetni, nem a magyar, hanem az osztrák iparosok javára szolgált«.

»Számszerűleg úgy állott a helyzet, hogy 1899. év végéig Magyarország tiszta károsodása a visszatérítések és kiviteli jutalmak alapján, Pap Dávid szerint, évi átlagban 4,650.000 forint, más adatok szerint szintén meghaladta a 4 millió forintot«. »És Magyarország évi átlagos károsodása Ausztria javára a sör- és cukoradó címén 1899. végéig szintén közel járt a két millió forinthez; Pap Dávid szerint pedig 1,831.000 forint volt«.¹

Végre mikor Magyarország nagy nehezen ki tudta erősokolni károsodásának megszüntetését, hogy az a valóságban is életbe lépjen, kénytelen volt olyan árat fizetni azért, a mely először *a fölemelt quotában* már felülmúlta Magyarország jogosan megnyert millióinak visszatérítését, másodsor, *az őrlési forgalom eltörlésével* igen erős csapást mőrt az egyetlen egészséges magyar iparágra, a malomiparra. Mert, Láng Lajos szavaival: »az őrlési eljárás mellett behozott búzamennyiség mindig korlátolt maradt, mivel a lisztkivitel lehetőségétől volt föltételezve és a búza behozatala az utolsó évtizedben soha nem haladta meg a két millió méter mázsát« (436. lap) és így nem károsította a magyar mezőgazdaságot, mégis, mivel a cseh malmok az őrlési forgalom megszüntetését követelték, az átutalási, visszatérítési, kiviteli prémiumbeli jogtalanságok megszüntetésének kompenzációjául a magyar kormány kénytelen volt engedni. Az eredmény az lett, hogy »a magyar malmok ma jobban rá vannak utalva az osztrák piacokra és annál élesebb harcot folytatnak a vámbelföldi versenyben.«²

¹ „A vámpolitika az utolsó százévben” 442—444. lapok.

² Láng: „A vámpolitika” 437. lap.

Világosan szólva: a Magyarországon esett jogtalanság megszüntetésének ára az őrlési forgalomnak, Ausztriától követelt megszűnése óta az lett, hogy *lisztkivitelünk Nyugot európába nincsen s a magyar malmok kénytelenek elárasztani finom magyar liszttel az osztrák piacokat sokszor olcsóbban, mint itthon a termelő hozzájut*. Mint a malomipar hivatott s gyakorlati képviselője Bacher Emil ezt 1903 május 18-án, a Gyáriparosok Orsz. Szövetsége ülésén kiemelte: »Az őrlési forgalom megszűnése árdevalvációt idézett elő, *a fehér lisztet Ausztriának a jogos árnál aránylag sokkal olcsóbban szolgáltatjuk*. Hibánk, hogy egyfelől emelve a vámokat, másfelől megakasztják a kivittet. Szomorú, hogy gazdáink saját kezökkel kötik le tíz évre magukat. *Így még a búzában, Magyarország főtermékében, sem élvezünk kompenzációt az osztrák iparnak engedett térfoglalásért. Vakság tíz évre szerződni, értéket adva ellenérték híjján*. Ausztria, látva az őrlési forgalom megszüntetéséből fogyasztóira háramló hasznot, arról bizonyosan nem mond le. A vámközösség legfőbb ellenértéke, *a gabona jó értékesítése ne áldoztassék föl egy rögeszméért!*«¹

Íme így érvényesül lisztünk a közös vámterületen »biztosított piaczn«!

De világosítsuk meg a közös vámterület nagy előnyeit Magyarországra nézve még egy esettel. Ismét Láng Lajos művére hivatkozunk, őt csak nem tartják elfogult embernek a közösség hívei. Íme itt a tiróli gabonavám eltörlésének kérdése. Ez a vám »ellenkezik a vámszövetség eszméjével«. Vagy van vámszövetség, a két birodalom minden részében szabad forgalommal, vagy nincsen, s akkor a közbenső vámokhoz joga van a Magyarbirodalomnak is. A két állam kormányának egyessége szerint a vámot 1903 végén meg kellett volna szüntetni. Ausztria azonban — hogy miért, miért nem ragaszkodik hozzá, nem tartozik ide — egy tapodtat sem enged Magyarországnak zsíros súp nélkül. Újabb kárpótlást talált Ausztria a mi rovásunkra a valutaügyben. A jogtalanságot Ausztria ma sem szüntette meg. De, Láng Lajos szerint »a magyar kormány sem ragaszkodott a korábbi megállapodásokhoz azon feltétel mellett, *hogy a valutaügyben Ausztria több előzékenységet tanúsítson s kötelezetséget vállaljon arra nézve, hogy a két kormány az államjegyek teljes bevonása után, a mire 1903 február vége lett határ-*

¹ Lásd „Pesti Hírlap” 1903 május 19. sz.

napul megállapítva, a két kormány a készfizetést *haladéktalanul* fölveszi. Hogy Ausztria a készfizetések föl vételére oly nehezen tudja magát elhatározni és hogy itt *Magyarország kénytelen a monarchia közös érdekében áldozatokat hozni, ezt csak az osztrák pénzügyi körök ama sajátos elfogultsága, hogy ne mondjam szükkeblúsége magyarázhatja meg, mely a monarchia rossz valutájához ragaszkodni képes csak azért, mert mindaddig, míg nincs rendezett valutánk, a hitelre szoruló Magyarország a bécsi piacshoz van kötve és a külföld olcsóbb tőkáját csak nagy kockázattal veheti igénybe**.¹

Ezt ugyan nem kell bővebben magyarázni! Egy jogtalan-
ság megszüntetése ígéretének beváltását a magyar kormány nem tudta kivívni. Sőt belenyugodni kénytelen azon kapcsolatba, melyet Ausztria, bár hallgatólagosan létesített Magyarország egész hitelviszonya és a tiróli vám között! S az osztrák rosszakarat és paczkázás e mintaszerű eltűrésének ugyan megvan a jó eredménye? Megvan! Csak hogy Ausztriában. Elmúlt 1904 február is, sőt elértünk 1904 végére s megmaradt a tiróli vám is s a »Magyarország hitelét tönkretevő rossz valuta is«. Ehez hasonló eljárást követett *Ausztria saját állattenyésztésének védelméért* az állatforgalomban is. A szabad vámszövetség állatforgalmát mindenféle erőszakos fogással korlátozta, a magyar állatbevittelt gátolta, sok-sok millió kárt, veszteséget okozva ezzel a magyar állattenyésztésnek, a mai legfőbb termelési ágának. Mert Láng Lajos szavaival: »Az osztrák államférfiak szeretik magokat a közösség védőiként feltüntetni, *de valahányszor a közösségből Magyarországra jogok és előnyök származnak, nagyon megritkul azok száma, a kik ezért sorompóba lépni hajlandók*«. ²

Így Ausztria károsító, kizsákmányoló gazdasági politikája és rosszindulata irántunk kétségbevonhatatlan, s kitűnt az is, hogy a biztosított és állandó piac csak az osztrák termékek számára létezik.

Lássunk végül még egy adatot arra, hogy a magyar gabonatermés mint érvényesült a vám szövetség »biztosított és állandó piacán«. Ismét oly szerencsénk van, hogy egy mindenki által ismert igazságot: közösvámos politikus szavaival fejezhetünk ki. Utalunk egy gyakorlati gazdának s a ki még hozzá

¹ „A vámpolitika az utolsó százévben” 459. lap.

² „A vámpolitika az utolsó százévben” 449. lap.

több cikluson volt exponált kormánypárti képviselő nyilatkozatára.¹ Klasszikus tanunk vallomása lényegét minden objektív gazdász tudja, de érthető, miért épen őt idézem: „*A mióta — írja cikkében — Ausztriával közös vámterületet alkotunk egy-két évet kivéve, a nyersterméneinket védeni hivatott vámok nem érvényesülhettek, nem pedig azért, mert habár nyersterméneink legnagyobb részét Ausztria veszi is meg tőlünk, de mert rendes körülmények között, az átlagtermésünk mellett mindenkor egy csekély felesleg mutatkozik, mely felesleg csak a közös vámterületen kívül talál elhelyezést. Ez a rendesen előtűnni szokott csekély felesleg oka aztán mindenkor annak, hogy összes terméneinket métermázsánként 5—6 koronával olcsóbban, azaz az internacionális világpiacon alul vagyunk kénytelenek Ausztriának eladni, szóval elkótyavetyélni. Míglen, ha ez a merkantilisták által úgynevezett „csekély feleslegünk” évről-évre nem merült volna fel, ez esetben gabonavámjaink érvényesülésével 100 és 100 milliókkal vagyonosabbak volnánk, mint vagyunk jelenleg*”. Köztudomású tényt írt itt le egy kormánypárti mezőgazda; az okos és »érdek által nem vezetett tiszta meggyőződésű« ember. Tegyük csak egy kis számítást. »Gabonánkat 5—6 koronával a világpiacon alul kell Ausztriának elkótyavetyélnünk; és száz meg száz millióval volnánk gazdagabbak«. Íme. Mivel Magyarország évente mintegy 22 millió métermázsas szemes gabonát exportál Ausztriába s mivel 5—6 koronával olcsóbban kell a világpiacon alul adni, a veszteség 5,5 koronájával számítva, *évente 121 millió korona; tíz év alatt a veszteség 1210 millió korona és 38 év alatt 4598 millió korona a veszteségünk a közös vámterület »biztosított piacán*« Ez, azt hiszem, csak tiszteletreméltóan szép eredmény?!²

Vizsgálatunk eddigi folyamán kiderült, hogy gazdasági életünk középkorából ránk maradt babona az, hogy országunk kivitelének egyetlen főárucikke búza- vagy akár összes gabona-termésünk, mikor ma már *külföldre* szállított búzánk, ha mennyiség szerint vesszük, csak 12 százalékát és nem 50—60 százalékát teszi egész szemes termésünknek; értéke szerint véve is csak 19 perczentjét képviseli összes kivitelünk értékének.

¹ „Az Újság” 1904 aug. 10. 3. lap.

² Az igazság érdekében elismerjük, hogy e horribilis összegből, mivel nem volt mindig bőtermésünk, leszámításnak van helye. De ha leszámítunk, mondjuk ezen a címen 2000 milliót, akkor is 2600 millió korona olyan veszteségünk marad, mely pozitíve rövidítette meg a magyar gazda bevételét.

Kiderült az, hogy egész gabona-, kukoricza-, köles- és korpakivitelünk értéke, mit Ausztriának eladunk, csupán 27 százalékat foglalja le egész külföldi kivitelünk én ékének.

Bebizonyult, úgy véljük az is, hogy a magyar búzának és gabonának a vámközösség biztosított piacán való jobb értékesítése nem több jól kigondolt hypothézisnél, elméleti igazságnál, a mivel az élet valósága kétségtelen ellentétbe került a gazdasági viszonyok változása folytán.

Meg kell röviden vizsgálnunk most még azt, vajjon nem ezekhez hasonló gazdasági babona és hagyomány-e a vámközösség híveinek azon főerőssége, argumentuma, hogy a »magyar búzatermés érdekében, ha pusztulásnak kitenni nem akarjuk, okvetetlenül meg kell kötni a magyar-osztrák közösséget?« Vajjon nem tudná-e a magyar gazda összes gabona-termésünknek Ausztriába exportált 18 százalékat — mert ennyi és nem több — gazdasági különválás esetén is, *apage satanas*, elhelyezni?

És ezzel megadjuk a feleletet egyszersmind nagytudású miniszterelnökünk 1904 aug. 10. parlamenti beszédében felvetett kérdéseire is.

Az önálló vámterülettel mindenesetre változás következne be termelési és értékesítési viszonyainkban. A bekövetkező változás jó hatásával, jótékony eredményeivel tisztában van még a legapostolibb buzgóságú vámszövetséges politikus is. Maga Tisza István is elismeri, megerősíti ezt; csupán attól tart, hogy a külön gazdasági élet jótékony eredményei »hosszú küzdelmes átmenet után következik be«.

Más szóval, a magyar gazdasági önállóság jótékony hatása csak attól függ, *milyen ellenállási erővel bírnak a változás által érintett rétegek*, itt a kisgazdák és középbirtokosok.

A Magyarbirodalom gazdaságainak száma¹ a földművelési minisztérium kimutatása szerint 1900-ban 2,795.885 volt, 23,4 millió hektár területtel. A gazdaságok megoszlása a következő volt: 1. a gazdaságok *számából* a 100 holdon aluli kisgazdaságokra esik 99,1 százalék; míg a 100 holdat meghaladó közép- és nagygazdaságokra jut 0,9 százalék. Nem így van a dolog a gazdaságok területénél. A gazdaságok *területének csak fele*, azaz 54,6 százaléka jut a birtokosok 99 százalékat magában foglaló

¹ „A magy. korona országainak mezőgazd. statisztikája” III. rész (Magy. Statiszt. Közlemények. Új folyam) XXIV. 35.* 1.

100 holdnál kisebb birtokokra; és a gazdaságok területének 45,4 százaléka, a számszerint igen csekély (0,9%) közép- és nagybirtokokra jut. Vagy pozitív számokat idézve, a 2,795.885 gazdaságból a 100 holdon aluli kisbirtokok *száma* 2,771.111 és *területe*: 13,042.393 hektár; viszont a száz holdnál nagyobb közép- és nagybirtokok *száma*: 24.774 és *területe*: 10,851.041 hektár. Tehát közel huszonötezer birtokosnak akkora birtoka van majdnem, mint közel három millió kisbirtokosnak!

A kisbirtokokból szántó föld: 8,670.000 hektár; a száz holdon felüli birtokokból szántó föld: 4,335.664 hektár. A learatott 11,900.000 hektár¹ területből jutott a búzatermelésre 3,588.000 hektár és a többi gabonafélékkel együtt, szemtermelésre (a tengerit kivéve): 7,126.000 hektár; tengerire: 2,586.843 hektár; burgonyaáru: 598.000 hektár; takarmányfélékre: 1,108.000 hektár; répara (együtt): 253.000 hektár és egyéb keresk. növényekre jutott a többi.

Tudjuk azt s a szántó föld megoszlása is mutatja, hogy a gabonatermés nagy részét a kisbirtokok produkálják s ezek gabonán kívül legtöbbször csak kukoricát termelnek. Mondhatjuk azért, hogy búza- és gabona-termésünk kétharmad részét körülbelül tőlük kapjuk. Mivel Ausztriába évente 19,5 millió mm. gabonát exportál hazánk, tőlük kerül ki ennek is kétharmada, vagyis 13 millió m.-mázsa. Ennyit Magyarország az önálló vámterület megalkotása esetén is, a mai árviszonyok megtartásával el tudna adni Ausztriában. Kisbirtokosaink piacza így a kivitel és értékesítés könnyen létrehozható szervezésével változatlanul megmaradna. Pedig ezek alkotják az összes birtokosok 99,1 százalékát. A kivitelünkből fennmaradó 9,5 millió mázsa gabonának is nagy részét, legalább az első 4—5 évben megvásárolná Ausztria, *kénytelen volna vele*. Másrészének pedig az a huszonötezernyi nagy termelő található új piacot intelligenciájával, gazdasági ismereteivel s kereskedelmi összeköttetésekkel. Az önálló vámterület megalkotását kísérő új vállalatok s iparágak keletkezése és fellendülése továbbá, — mint később kimutatom, — növeli a belső élelmi fogyasztást; növekedik az ipari, kereskedelmi anyagok belső szükséglete is. Az ipari és kereskedelmi növények, anyagok termése keresettebb s a termelőre nagyobb hasznot hajtó lesz.

¹ „A magy. kir. kormány 1901. évi Jelentése és Statiszt. Évkönyve” II. r. 83. 1.

A belső szükséglet így lassan felszívja és átalakítja a mai mezőgazdasági termelést erőszakos zökkenés nélkül.

És kik vannak mezőgazdáink között arra hivatva, *nagyobb vagyoni erejüknel fogva, tőkéjüknel és hitelüknel és nagyobb műveltségüknel fogva*, hogy ez új viszonyokhoz első sorban alkalmazkodjanak; az új termelési szükségletet kielégítsék? A közép és nagy gazdaságok, vagyis azok, melyek átengedvén az önálló vámterület megalkotása után a gabonatermelés terét a szegényebb és tudatlanabb kisgazdáknak, magok az egyéb gazdasági növények termelésére és állattenyésztésre tértek át.

És itt már a kormány feladatává válik a közbelépés; a nagyobb birtokosoknak való hitelnyújtás könnyítése s szervezése; továbbá a kisbirtokosoknak az egyoldalú termelésből való kinevelése, szintén az ő feladata volna.¹

Természetesen nem könnyű feladat lesz mindez. Tudós és dolgos államférfiakat követel mindez.²

Nemzetek életét és jövőjét azonban csak önfeláldozó munkával és tudással lehet fentartani, biztosítani egyaránt.

Az a politika tehát, a mely a »magyar gabonakivitelnek biztosított osztrák piac« fentartását követeli, elavult ósdi és osztályérdekeket szolgál és pedig a nemzet csekély részét tevő nagybirtokosság érdekeit szolgálja egyfelől, de különösen nagy mértékben szolgálja Ausztria érdekeit másfelől. Mert Ausztria geográfiai szétterülő fekvésénél fogva is Magyarország körül mint középpont körül terül el, másrészt termőföldjének hiánya miatt is, *élelem, ipari nyersanyagok megszerzése*, valamint gyártott

¹ Nem intézményszerű, vagy iskolai nevelésre gondolunk, csupán a *földművelési minisztérium vezetése mellett* a vidéki gazdasági egyesületeknek irányítására, *szellemi vezetésére*, ezek azután felvilágosítanak a kisgazdát, miért volna káros neki, ha az önálló vámterületen is folytatná mai egyoldalú termelését.

² Egy kiváló gazdasági tudósunk, ki e munkát kéziratban látta, azt jegyezte meg, nem tudja elgondolni, miként volna lehetséges a kormánynak ilyenmő beavatkozása a kisgazdák és nagybirtokosok érdekében? Én itt eleve föltételezem a *megalkotott önálló vámterületet*, a mint fejtegetésem végén a szövegből is kiténik az. És viszont én nem tudom elgondolni azt, hogyan létezhetnék olyan kormány Magyarországon, a *törvény szerint kimondott önálló vámterület esetében*, mely nem igyekeznék a magyar *mezőgazdasági termelés irányításával s tényleges vezetésével* s ha kell nemzeti bankokból adandó *pénzügyi segítséggel*: minél könnyebbé tenni az új termelési viszonyokba való átmenetet. Ha minden módon nem segítené a magyar mezőgazdaságot, nem értem, miért tartana e nemzet „*földművelési kormány*”? Talán csak nem aktaszaporítónak?!

ipari árunak könnyű értékesítése, azaz *jövedelme* érdekében Magyarországra van utalva. *Magyarországtól függ.* Mentől jobban el tudja nyomni az osztrák ipar a magyar ipart, annál nagyobb az osztrákok jövedelme, annál gazdagabbak, szaporábbak az osztrák tőkésék és munkások milliói. És annál kevésbé remélheti a magyar nemzet gazdasági felszabadulását. A közös gazdasági politika azért káros, a magyar nemzet jövőjét kockázatos gazdasági politika. Helyét át kell engednie, a modern kor követelményeivel és a magyar nemzet gazdasági szükségletével összhangzásban álló *munkás, alkotó, a nemzet egyetemét magában foglaló gazdasági politikának.*

Rác Gyula.

SZÖVETKEZETI REFORMJAVASLATOK.

Körülbelül két esztendeje, hogy az országban önállóan működő hitelszövetkezetek ellen meglehetősen élénk és szívós hírlapi küzdelem indult meg; ennek nyomán azután nagy sokára megmozdultak egyes gazdasági egyesületek, kereskedelmi- és iparkamarák: úgy hogy már az 1904. év elején a szövetkezetek megrendszabályozása a köztudatban elodázhatatlan szükségesség gyanánt jelentkezett.

Ilyen előzmények után, tehát jól előkészített közvélemény előtt, jelent meg a múlt év nyarán *dr. Nagy Ferencz*nek az igazságügyminiszter megbízásából készített „*Törvényjavaslat a szövetkezetekről*” című előadói tervezete, a melynek nyomán megindult beható tárgyalások közben a kereskedelmi- és iparkamarák, az O. M. G. E., az O. M. K. E., a Gazdaszövetség, néhány ügyvédi kamara, a Budapesti Ügyvédi Kör, a Magyar Jogászegylet s végre a napi sajtó, meg az időszakos szakirodalom a kritikáknak és új meg új javaslatoknak szokatlanul nagy bőséget és változatosságát vetették fölszínre.

Sem terünk, sem feladatunk nem engedi meg, hogy mind e javaslatokkal egyenkint és külön-külön foglalkozunk: hanem a fontosabb részleteket szigorú tárgyi csoportosítás keretében óhajtjuk behatóan megbírálani.

A reformjavaslatok mind-mind, egy szálíg a szövetkezetek alakulásának és működésének különböző jogpolitikai korlátozásait ajánlják alkalmas eszközökül arra, hogy a szövetkezetek visszaéléseit megszüntethessük; csupán egyetlenegy, különben is tartalmaz röpirat, *Beck Dénes* »Tanulmány« című füzeté, kíván a szövetkezetek számára a korlátozásokon kívül még anyagi támogatást, állami kedvezményeket stb. Minden javaslat csak új, meg új

gákat akar emelni majd egyik, majd másik szövetkezeti visszaélés megakadályozására; sokszor igen körmönfont leleményességgel és a legjobb szándékkal, de úgy szerkesztik meg a tilalmaknak, az ellenőrzésnek, a felügyeletnek és a büntetéseknek szövevényes sűrű hálózatát, hogy e százféle nyűg és kölöncz egyenesen meg fogná fojtani épen a legjobb sorsra érdemes intézeteket, viszont egyáltalában nem ártana azoknak a vérszopó fattyúszövetkezeteknek, a melyek az összes ellenőrző és büntető eljárásokat most is, és a jövőben is az üzlet konjunktúráinak nézik és hozzájuk alkalmazkodnak.

A nagy többséggel, szinte egyhangú közvéleménnyel szemben az egyedül álló nézet szorongó érzésével mondjuk azt, hogy a szövetkezetek reformjára vonatkozólag fölmerült javaslatok, sem maga a Nagy Ferencz-féle törvényjavaslat, sem az ennek jobbítására és kiegészítésére szánt módosítások, nem felelnek meg kitűzött céljuknak. Elismerjük, hogy e véleményünk bizonyításával tartozunk és a következőkben iparkodunk e feladatnak megfelelni.

* * *

1. A szönyegre került reformjavaslatok egyrésze az *alapítás jogának* bizonyos korlátozásával kívánja a szövetkezetektől távol tartani az úgynevezett káros és megbízhatatlan elemeket. Maga a törvényjavaslat az államnak, törvényhatóságoknak vagy azok tisztviselőinek, továbbá más magán- és köztisztviselőeknek, engedné meg a szövetkezet alapítását; magánegyénektől, ha szövetkezet akarnak alapítani, a magyar honpolgárságot, a büntetlen előéletet és a teljes jogképességet követelné. Egyes testületek a javaslat tárgyalása közben még tovább mentek és az alapításban résztvevők részéről bizonyos erkölcsi kvalifikációt is kívánának.

A törvényjavaslat ugyanis a következőképen nyilatkozik e kérdésről az indokolásban: »Nálunk ellenben a szövetkezeti reformnak épen a súlypontja fekszik azon, hogy a szédelgő elemek a szövetkezetektől távortartassanak . . . » (38. lap) majd ismét: »A fő az, hogy minden jött-ment, kétes existenciájú és rovott előéletű egyének, máról-holnapra élősködő ügynökök, külföldi agitátorok s hasonlók ne vehessenek részt a szövetkezetek alapításában . . . » (39. lap.)

Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy a törvényjavaslat tudós szerzője és a szóbanforgó javaslatokat támogató testületek, úgy látszik, megfelelnek a kifordított strómann-szisztémáról. Ez abban áll, hogy körmönfont, ügyes hunczutok

tetszetős külsőben adnak elő jóhiszemű, tisztességes embereknek olyan ideákat, a melyeknek redőiben saját önző érdekeiket egészen láthatatlanná teszik; a fórumon a tisztos férfiak képviselik az egész tervezetet és sem a hatósági, sem a társadalmi ellenőrzés nem képes az elrejtett maszlagot meglátni, úgy hogy a személytelen tőkék egyesülésénél, (vagyis a részvénytársaságoknál és a szövetkezeteknél) teljes lehetetlen azokat a személyi elemeket fölfedezni és megjelölni, a melyek nem kívánják magukat láttatni. Eddig is úgy volt, ezután is úgy lesz mindig, hogy a kinek vaj van a fején, az nem áll ki a napra, hanem elrejtőzvé, keresni fog a fórumok számára alkalmas strómannokat. Az előkelő, krakéler-hírű faiseur-alakok, a kik a legszenzációsabb párbajokat vívják és a legsneidigebb stiklikkel terrorizálják környezetüket, sokkal ismertebb típusai a modern nyilvánosságnak, semhogy nekünk kellene ezek biológiai adatait részletezni; azok a jóhiszemű, tisztos férfiak pedig, a kiknek elkerülhetetlen sorsuk az, hogy a szédelgő iparlovagok vak eszközeivé váljanak, az emberi civilizációnak minden kulturfokán nagy bőségben voltak és lesznek. A szédelgők mindig bőven válogathatnak abban, hogy valódi, avagy kendőzött erkölcsökkel ékes vezéreket állítsanak-e ki maguk helyett a nyilvánosság napfényére? A javasolt intézkedések tehát egyáltalában nem alkalmasak arra, hogy a szövetkezetek alapítását megnyugtató erkölcsi biztosítékokkal vegyék körül. A mire különben — szerény véleményünk szerint — nincs is szükség, nem azért, mintha ez ártalmas volna, hanem azért, mert ez nem oldja meg a kérdést.

Ha ugyanis végignézünk az ország legrosszabb szövetkezetein, mindegyikről megállapíthatjuk azt, hogy azok egyikének megalakulását sem gátolhatták volna meg a szóbanforgó alapítási korlátozások; a felmerült erkölcsi garanciákat épen a legirgalmatlanabb eljárású szövetkezetek tudják kifogástalan teljességben fölmutatni. Szinte kéjelegnek az erkölcsi előkelőségnek épen személyi zománcaival: alapítóik és vezérembereik között a közéletnek igen számottevő alakjai foglalnak helyet. Egyáltalában nem találni ellenben az ilyen alapítások körül kétes exisztenciájú, rovott múltú élösködőket, vagy épen külföldi agitátorokat. Például a fővárosban épen azon hitelszövetkezeteknél, a melyek adós tagjaikat a legjobban zsákmányolják, olyan illusztris nevű férfiak foglalnak helyet az igazgatóság és felügyelő-bizottság soraiban, hogy nincs az a közigazgatási és

igazságszolgáltatási hatóság, a mely a szóbanforgó szövetkezeteket a személyi megbízhatóság hiánya miatt molesztálhatná; a politikai életnek két jól hangzó nevét, egy egyetemi katedrának ez idő szerinti gazdáját, az ügyvédi karnak három hangos szavú képviselőjét s a főváros törvényhatósági életének egyik vezéregyéniségét emlegetik egyebek között büszkén és diadallal igazgatósági és felügyelő-bizottsági tagjaik között ezek az embernyúzó, uzsorás szövetkezetek.

Viszont a főváros legrégebb és legtisztességesebb alapokon működő szövetkezeteinek egyikét olyan egyszerű, szürke kis emberek, kereskedők, iparosok és egy félbenmaradt ügyvédjelölt alapították meg, a kik bizony aligha tudták volna a reformtárgyalások folyamán fölmerült erkölcsi garanciák dokumentumait felmutatni. És mindezen példákkal szemben nem tudnánk hivatkozni egyetlenegy olyan szövetkezetre sem, a melynek megalapítását az u. n. megbízhatatlan elemek részvétele miatt gátolhatták volna meg a tervezett reformjavaslatok.

A szóbanforgó erkölcsi követelmények tehát egyfelől nem akasztották volna meg a káros szövetkezetek megalakulását, másfelől ellenben megnehezítették vagy épen lehetetlenné tették volna nem egy jóra való szövetkezet létrejöttét. De hiszen, a mi visszaélések a szövetkezetek alapítása körül eddig a megbízhatatlan elemek működése folytán fölmerültek, azok kivétel nélkül a büntetőtörvénykönyv hatáskörébe estek és megtévesztésen, kijátszáson meg sikkasztáson alapultak: ezek ellen pedig hiába kívánjuk akár a közhatóságoknak, akár a tisztviselőknek, akár másoknak közreműködését.

A tervezett intézkedések dolgában ott a tévedés, hogy a kik az erkölcsi követelmények felállításával a szövetkezetek működéséből ki akarják zárni a jogtalan gazdagodás eseteit, mind azt hiszik, mintha egy testületnek erkölcsi emelkedettségét az illető testület egyes tagjainak erkölcsi kvalitásai állapítanák meg. Pedig a szociológia tapasztalati adatokkal is és oknyomozó elemzésekkel is igazolta már azt, hogy a kollektív lélek a maga cselekvéseiben nemcsak független, hanem sokszor épen ellentétes irányzatú a működésében résztvevő egyéni lélek kvalitásaival szemben; feltétlenül áll ez a szociológiai tétel azokra a kollektív lélektani esetekre, a hol az egyéni felelősséget az egyetemlegességnek valamely formája többekre osztja szét. a mint ez a szövetkezetek alapításainál és vezetésénél tényleg történik. X. vagy Y. ügyvéd, orvos, tanár vagy akárki, a saját

nevében, egyéni ténye gyanánt semmi esetre sem folytatná azokat a hitelügyleteket, a melyekhez mint szövetkezeti igazgató a kollektív-felelősség koturnusában minden igazgatósági ülésen hozzájárul. Világos dolog tehát, hogy a reform-mozgalom közben fölmerült erkölcsi követelmények nem biztosítanak a a szövetkezetek helyes működését; már pedig azt egy percze se feledjük el, hogy nekünk nem jól kvalifikált erkölcsű alapítókra és vezetőkre, hanem jó szövetkezetekre van szükségünk. Van nekünk különben még egy tömeg-pszichológiai érvünk is ehhez a kérdéshez. Azt kérdezzük ugyanis mindazoktól, a kik a szóbanforgó alapítási korlátozásokban és a kívánatosnak mondott erkölcsi garanciákban keresik a szövetkezeti működésnek egyik panaceáját, hogy vajjon minek tulajdoníthatjuk a K. T. alapján alakult szövetkezeteknek és az Orsz. Közp. Hitelszövetkezet kötelékébe tartozó szövetkezeteknek működése között mutatkozó sarkalatos különbségeket? Köztudomású dolog t. i. az, hogy az Orsz. Közp. Hitelszövetkezet intézeteiben egyáltalában nem fordul elő az adós tagoknak olyatén kizsákmányolása, amiképen ez a K. T. szerint működő szövetkezetek nagy többségénél napirenden van. Már most tehát mi összefüggés van e működésbeli különbség és a vezető egyének erkölcsi kvalitásai között? ... Vajjon állíthatja-e valaki, hogy ennek az egész vonalon és minden részletben föltűnően jelentkező működésbeli különbségnek okait a kétfajta intézetek vezérembereinek erkölcsi differenciáiban lehet megtalálni? Kétségtelenül találhatnánk a K. T. szövetkezeteinek egyes igazgatóságai között olyan vegyes társaságot, a melynek talán a többsége sem ütné meg a közéleti erkölcs-mérték minimumát; és viszont bizonyára van az Orsz. Közp. Hitelszövetkezet intézetei között egyiknek-másiknak olyan igazgatósága, a melyiknek minden tagja makula nélkül állhatna bírái elé: azonban . . . ezekkel ellenkező esetek is vannak ám! E sorok írója pl. ismer egy Orsz. Közp. Hitelszövetkezeti intézetet, a melynek egyik igazgatóját pár évvel ezelőtt kukorica-lopáson csípték és viszont több olyan K. T. szerinti szövetkezetet tudnánk fölmutatni, a hol kifogástalan tisztességű urak intézik az igazgatóságban a legméltánytalanabb szövetkezeti adminisztrációt. Avagy állíthatja-e bárki, hogy az Orsz. Közp. Hitelszövetkezeti intézetek igazgatóságaiban csupa Aristidesek és Catók ülnek: ellenben a K. T. szerint élő szövetkezetek viszont csupa Shylockot és Somoskőit választottak

vezetőikké? Pedig ha a vezetők erkölcsi kvalitásainak döntő és elhatározó szerepe volna ez intézetek működésében, akkor a tényleg fennálló állapotokat csakis a nemes és gonosz erkölcsöknek valamilyen egyetemes polarizációjával lehetne igazolni. Fel kellene tételeznünk, hogy a K. T. felé gravitáltak társadalmunkban a vérszopó Harpagon-hajlamúak, ellenben az 1898: XXIII. t.-cz. polarizálta maga köré a nemes altruistákat. Voltaképen azonban még ez a túlon-túl hipotetikus előzmény sem egészen világosítaná meg a problémát, mert hiszen megmagyarázhatatlan rejtélyek gyanánt maradnának meg azok az urak, a kik mindkét fajta szövetkezeteknél viselnek igazgató-sági tisztséget és a K. T. szerinti szövetkezetben a kártékony osztalék-politikát űzik, az Orsz. Közp. Hitelszövetkezetben intézetben pedig kifogástalanul kiszolgálják a fennforgó szövetkezeti célokat . . . Hogyan magyarázhatjuk meg mindezeket a jelenségeket akkor, ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy a vezető egyének erkölcsi materiája a szövetkezeti működés helyességének valami nagyon is fontos, sarkalatos biztosítékát nyújtja? . . .

Szerény véleményünk szerint az alapítóknak és a későbbi vezetőknek erkölcsi emelkedettsége nemcsak díszére, hanem hasznára is válhat a szövetkezeteknek, azonban semmi esetre sem képes a helyes működést biztosítani és a káros tevékenységet kizárni: és épen ezért a kardinális garanciák között nem foglalhat helyet.

* * *

2. Nagy fontosságot tulajdonít a törvényjavaslat is, meg a közvélekedés is a szövetkezetek *ellenőrzésének*; ennek kétféle módja merült föl eddigelé a tárgyalások közben, az egyik mód az volna, ha a *cégbíróságok* az eddiginél fokozottabb ellenőrzést gyakorolnának az egyes szövetkezetek fölött, a minék a kedvéért az a hajlandóság is megnyilvánult, hogy a szövetkezetek felügyeleti teendői a járásbíróságok hatáskörébe utasíttassanak; az ellenőrzési módnak másik formája gyanánt ajánlották továbbá a *kötelező köteléki ellenőrzést*, a melynek törvénybe iktatása esetére minden szövetkezetnek csatlakoznia kellene valamelyik szövetkezeti kötelékhez és az egyes kötelékek központi intézetei gyakorolnák a köteléki tagok felügyeletét és ellenőrzését.

A cégbíróságok ellenőrzési jogkörének kiterjesztése még akkor is, ha az egyes bíróságok megfelelő szakszerűséggel

képezett személyzettel bővítenének ki, csupán csak az alakszerűségek ellenőrzésére szorítkoznák; teljesen kizártnak kell ugyanis tekintenünk azt, hogy pl. a cégbíróóság beleszóljon az egyes szövetkezeti ügyletek föltételeinek megállapításába, vagy bizonyos jutalékok és költségek meghatározásába. Már pedig pusztán csak az alakszerűségnek ellenőrzésével nem segítünk az orvoslandó bajokon, mert hiszen ma országszerte épen az a panasz, hogy az alakszerűségek legpontosabb megtartása mellett dülja az országot a szövetkezeti uzsora. Az ellenőrzés és felügyelet sikerének a problémája épen azon fordul meg, hogy lehet-e az ellenőrzésnek olyan állandóan és szabatosan működő rendszerét megkonstruálni, a mely nemcsak az alakszerűségek firtatásával vesződik, hanem az egész üzletmenetnek meritumába annyira belemélyed, hogy az illető szövetkezet működéséről érdemileg is ítéletet mondhat. Kizártnak tartjuk azt, hogy ilyen ellenőrzési feladatot lehessen bízni a cégbíróóságokra; e tekintetben különben a mi szerény véleményünknel sokkal fontosabb az a jelenség, hogy a szóbanforgó bírósági ellenőrzés meddségét épen a szekértő jogász testületek korifeusai hangoztatták.

Nem látnók azonban célravezetőnek a köteléki ellenőrzést sem, ámbár ez czélszerű elrendezéssel sokkal behatóbb ellenőrzésre lenne képes, mint a cégbíróóságok ellenőrzése. A baj azonban abban volna, hogy a kötelékek számára mindenestre fenntartandó autonómia az egyes szövetkezeteknek a köteléki központok vezetésében bizonyára intező szerepet juttatna. Az egy-egy kötelékbe összeszervezkedő rokontermészetű szövetkezetek a köteléki központ szervezetét, hatáskörét, működésének elveit, az egyes szövetkezeteknek a köteléki központhoz való alárendeltségi viszonyát és autonóm szabadságát, az ellenőrzés és felügyelet természetét és terjedelmét stb. stb. a köteléki tagok közgyűlése állapítaná meg a többség óhajtása szerint. Vagyis röviden és minden sértő szándék nélkül szólva, kecskére volna bízva a káposzta.

E pszichológiai és szubjektív megjegyzésen kívül latra kell még tennünk az egyes szövetkezetek között fennforgó és fölmerülhető üzleti versenynek objektív szempontját is. Bajos volna azt föltételeznünk, hogy egy-egy köteléknek tagjai a verseny mellözése érdekében ügyletszerzéseik alkalmával valami nemes kímélettel kitérnének egymás útjából. Nézetünk szerint egy-egy kötelék keretén belül is, meg a különböző kötelékek közt is torzsalkodások származnának, a melyek ideig-óráig zavarokat és botrányokat okoznának: azután pedig általános és szerfölött

káros kartellben végződnének. Hogy ez a kartell nyílt, avagy titkos lenne-e: az attól függ, hogy az idevágó törvényes rendelkezések miféle korlátozásokat szabnának a kötelékek elé; hogy azonban ez a kartell vagy nyilván, vagy titkon létrejönne: arra a kartellek keletkezésének története számos adatot nyújt.

A köteléki ellenőrzés hatályosságát csak az az egy föltétel tudná biztosítani, ha a kötelékek szervezése és vezetőinek kinevezése a kötelékbe tartozó szövetkezetektől függetlenítettnek és mi ezzel a posztulátummal korántsem közhatósági vagy épen politikai beavatkozásokat óhajtánánk a szövetkezetek nyakára ültetni: sőt ellenkezőleg azzal kezdjük az idevonatkozó részletezést, hogy a huszadik század gazdasági élete épen hitelszervezeti részében nem tűri meg, nem bírja elviselni a hatósági beavatkozásokat. Az a független központi szervezet, a melyre szerény véleményünk szerint a szövetkezetek ellenőrzését és felügyeletét rá lehetne bízni és a mely azt minden jogos érdek kellő tiszteletben tartásával el is láthatná, csakis olyan viszonyban állhatna a hatásköre alá tartozó szövetkezetekkel, mint a milyen szoros és még sem terhes kapcsolat áll fenn ma az Orsz. Közp. Hitelszövetkezet és a kötelékébe tartozó hitelszövetkezetek között.

Hogy a felügyelet és ellenőrzés se részrehajlóan elnéző, se pedig gáncsos rosszindulatú ne legyen és hogy viszont az ellenőrzés alatt álló szövetkezetek nyílt bizalommal tárhassák föl valódi helyzetüket: ehhez mindkét fél részéről bizonyos független szabadság és az üzleti érdekeknek olyan közössége szükséges, a milyen az Orsz. Közp. Hitelszövetkezet keretében ma tényleg feltalálható.

Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy az Orsz. Közp. Hitelszövetkezet mai ellenőrző szisztémáját kellene változatlanul lemásolni: hanem csak azt kívánjuk kimutatni, hogy az ellenőrzés függetlenségének és a kölcsönös bizalomnak biztosítása érdekében az ellenőrző fórum és az ellenőrzendő szövetkezetek között ugyanazokat a szervezeti és anyagi kapcsolatokat kellene megteremtteni, a melyek az Orsz. Közp. Hitelszövetkezet rendszerében tényleg megvannak.

Nem hisszük azonban, hogy akár a bírósági ellenőrzéssel, akár a kötelező autonóm köteléki szervezet ellenőrzésével biztosítani lehetne azokat a célokat, a melyekre a reformjavaslatok a szövetkezeti ellenőrzés berendezésével törekednek.

3. A törvényjavaslat a szövetkezeti nyereszkeedés megakadályozása céljából a 24. §-ba a fogyasztó- és a hitelszövetkezetekre 5% maximális osztalékot állapít meg és rendeli, hogy a mennyiben az alapszabály a többi nyereséget nem csatoltatja a tartalékalaphoz stb., ez esetekben az 5%-on fölüli nyereség a tagok között oly arányban osztandó föl, a mint azok a nyereség képződéséhez hozzájárultak.

A törvényjavaslat tudós szerzője — ha e sorainkat beesés figyelmével megtisztelti — bizonyára nagyon megütközik azon a véleményünkön, hogy ez a 24. szakasz a feloszlásra vonatkozó 92. §-al együtt mindazt a szövetkezeti uzorát lehetővé teszi, a minek meggátlására az egész törvényjavaslat készült. Az egyes szövetkezetek t. i. szép szerényen évről-évre megmaradnak az osztalék-maximum határán alul, a nyereség fölöslegét a törvény kívánsága szerint híven elteszik a tartalékba és aztán — mondjuk — minden ötödik évben egy-egy szabályszerű feloszlást és újraalakulást produkálnak, felosztván a 92. §. szerint a tagok között a tilalmas nyereségnek a tartalékalapba csempészett summáit, még pedig, hogy az igazság még véletlenül se vergődhessek diadalra, a felosztás nem a nyereséghez való hozzájárulás, hanem az üzletrészek arányában történik. Ennek természetesen az lesz a következménye, hogy a feloszlás esztendejében az üzletrészek száma meg fog szaporodni, az igazgatóság t. i. a közgyűlés előtt meg fogja engedni az új üzletrészjegyzést mindazoknak, a kiket a tartalékalapból nagy kegyesen részeltetni kíván.

Ez a két szakasz már magában véve annyi bomlasztó elemet, annyi szövetkezet-ellenes tartalmat visz be a törvényjavaslatba, hogy ezek mellett még a legjobb indulatú és legjáratosabb gyakorlati adminisztráció is alig volna képes egy-egy szövetkezetet a nyugodt, folyamatos működés és fejlődés utjain megtartani. Az örök levés és enyészet izgalmai közé löki e két szakasz a szövetkezeteket, mert hiszen az 5% osztalékon fölüli nyereségtől nem zárja el őket, de hogy hozzájuthassanak, a feloszlásra kényszeríti őket. Eddig az évtársulatos szövetkezetek, galandféreg módjára évről-évre leválasztották magukról egy-egy évtársulati testrészüket: most pedig — dr. Nagy Ferencz törvényjavaslata szerint — meg fogjuk ismerni az időnkint elhaló új fajta szövetkezeteket, a melyeknek feloszlató közgyűlésein a tagok öntudatát megnyugtatja e glóriás ige: »Föltámadunk!«

A szövetkezeti gondolatvilággal merőben ellentétes, szer-

fölött dekomponáló hatású ez a szóbanforgó két szakasz; a 79. és 80. szakaszok azonban nemcsak hogy a szövetkezeti eszmekörben nem foglalhatnak helyet, hanem még üzletileg is teljesen keresztülvihetetlen működést követelnek.

A 79. szakasz a tárgyi tévedéseknek egész halmazátát hordja össze; azt kívánja nevezetesen, hogy a tag valódi tartozása nemcsak a kölcsön-törlesztésnek, hanem az üzletrész-befizetésnek, késedelmi bíróságnak vagy más címen teljesített fizetésnek (ipsissima verba!) levonásával állapíttassék meg. Nem szólva a szakasznak mesésen laza fogalmazásáról, csupán csak azt a bank technikai abszurdumot emeljük ki nyomatékkaal, hogy egymástól egészen független ügyleteknek olyan összekapcsolását követeli ez a szakasz, a mire sem szükség nincs, sem annak keresztülvitele nem áll módunkban. így pl. az üzletrészbefizetésnek a kölcsönösszegeből való levonása azt vonja maga után, hogy a szövetkezetnek sohasem lehet együtt a teljes üzletrész tőkéje; vagyis e rendelkezés folytán a szövetkezetek még kevésbbé lehetnek önállóak, mint eddig voltak; még kevésbbé támaszkodhatnak saját tőkéjükre és még inkább rá lesznek szorulva a nyereséget hajhászó idegen tőkére. Nem ilyen káros, de feltűnően abszurdum az a rendelkezés, hogy a késedelmi bíróság és a takarékbetét, vagy más egyéb befizetés a kölcsönösszegeből levonassék. A bíróságtilalom érthető rendelkezés volna: de hogy bíróságot szabadjon szedni és aztán ezt kölcsön-törlesztésbe kelljen betudni, ez valami fából való vas-karika. Az pedig, hogy a takarékbetéteket kölcsöntartozás törlesztésére kelljen fordítani: ez a takarékbetétek fogalmának, a köztudatnak és a törvényes joggyakorlatnak olyan szuverén lábbal taposása, a melynek keresztülviteléhez ma már Magyarországon aligha lehet szankciót kapni. Hiszen ha én takarékbetétet helyezek el egy szövetkezetnél és aztán a betétkönyv fölmutatása alkalmával, a kikötött fölmondás keretei között, nem kapom meg takarékbetét követelésemet, ön e tény igazolása után nem pert, hanem esődöt kérek az illető pénzintézet ellen. Hasonló bank-technikai szörnyűség a 80. szakasznak az a rendelkezése, hogy $\frac{1}{4}$ évnél hosszabb időre nem szabad kamatot levonni. E rendelkezés abszurd voltát feleslegesnek tartjuk igazolni; hanem azt már mi is szeretnénk tudni, hogy miképen egyeztethető össze a 79. és 80. §-ok következő ellentmondása. Kamatot negyedévre szabad levonni (80. §.), a kamat az úgynevezett valódi tartozás után számítandó (79. §.): a

valódi tartozás összege azonban minden év végén állapítható meg. (80. §.)

A törvényjavaslatnak irodalmi és különböző egyesületi tárgyalásai alkalmával több támadás merült föl általában az osztalék korlátozás célzata ellen. A gazdasági liberalizmus nevében folyt a csatározás és körülbelül Beck Dénes tanulmánya fejezte ki a támadó gondolatokat legkimerítőbben és legszabatosabban, arra az álláspontra helyezkedvén, hogy a szövetkezetek nem karitatív intézmények, hanem kereseti társaságok, a melyek az üzleti élet konjunktúrái közepette a szabadverseny hatása alatt szabja meg ügyleti föltételeit.

Mi már többször elítéltük a szövetkezeti uzoráskodást és most sem kívánjuk védelmezni az önállóan működő szövetkezeteknek jelenlegi szervezetét és működését: Beck Dénes fejtegetései azonban annyira megállanak és vele szemben a törvényjavaslat álláspontja annyira tarthatatlan, hogy egy olyan szövetkezeti rendszer, a mely a Nagy Ferencz-féle törvényjavaslat alapján alakult volna meg ezelőtt néhány esztendővel, múlhatatlanul tönkrement volna. Köztudomású dolog, hogy néhány évvel ezelőtt még a jobbhitelű, régi szövetkezetek is csak nehezen kaptak 7%-nál olcsóbb leszámítolási hitelt; hogy lehetett volna akkor a 79. szakaszban megszabott 8% maximális kamattal és a legfeljebb 2%-os kezelési költséggel a szövetkezeteket fönttartani?

A mennyire elismerjük tehát a szövetkezeti kamatláb leszállításának múlhatatlan és sürgős szükségességét: épen annyira ellenezzük és kárhozzatjuk azt, hogy ez valamely kamatláb-maximumnak törvénybe iktatása útján történjék.

4. Különösen a kereskedelmi kamarai tárgyalások fordítottak sok gondot és nagy energiát a *fogyasztó-szövetkezetek* megrendszabályozására. A kereskedő köröknek körülbelül általános kívánsága az, hogy a fogyasztó-szövetkezetek egyfelől hatósági kedvezésekben ne részesülhessenek, másfelől csak tagjaiknak árusíthassanak el.

A fogyasztó-szövetkezeteknek hatósági dédelgetése a kereskedőkkel szemben valóban méltánytalan; a gazdasági liberalizmus mai romjai között sem lehet helyeselni azt az eljárást, hogy közjövödelmekből támogassuk az adófizetők egy keresetágának versenytársait.

Viszont azonban a kereskedők sem kívánhatják azt, hogy egy-egy szövetkezet, megszerezvén magának a jogi személy teljes kvalifikációját és jogképességét, lemondjon szerződés-szabadságának egyik részéről, az idegenekkel való ügyletkötés jogáról. Ez a túlkövetelés a fogyasztó-szövetkezetekkel szemben onnan származott és úgy terjedt el a köztudatban, hogy valamint a hitelszövetkezet csak tagjainak nyújt kölcsönt: úgy a fogyasztó-szövetkezet viszont csak tagjainak adhat el árut. Az egybevetés azonban nem helyes, mert a hitelszövetkezet azért követeli meg adósaitól a tagsági minőséget, hogy ezzel a szövetkezetnek harmadik személyekkel szemben fennálló tartozásaihoz az illető adós tagnak jótállását megszerezze; a fogyasztó-szövetkezetről azonban a vásárlás a kockázat egyrészét leveszi, mert készpénzt szolgáltat a kockázatot magában rejtő áru fejében. Semmi jogi értelme nincs tehát annak, hogy a vásárlás alkalmával keressünk a szövetkezet számára a tagsági kötelezettség révén bármilyen garanciát. Gazdasági tekintetben még kevésbé lehet védelmezni azt a nézetet, hogy a fogyasztó szövetkezetek idegeneknek ne árusíthassanak; a szabad verseny mai állapotában az a jelenség, hogy valamely fogyasztó-szövetkezet üzletében idegenek vásárolnak, kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a fogyasztó szükségletét a szövetkezet jobban, jutányosabban látja el, mint a vele versenyző kereskedő. Ha ez nem így volna, akkor a tagsági viszony által nem kötelezett vásárló semmi esetre sem maradna meg a fogyasztó-szövetkezet vevői sorában. Azt pedig semmiféle gazdasági, szociálpolitikai és humánus érdekek sem követelik, hogy a fogyasztó-szövetkezetek fejlődését, a fogyasztó közönség vitális anyagi érdekét és végül a versenyben sikerrel fellépő kereskedelmi tevékenységet gátoljuk meg és nyűgözzük le csupán csak azért, hogy a kevésbé megfelelő, enervált kis-kereskedelemnek nyújthassunk védelmet.

Az árusítás korlátlanságának egész kérdése különben nagyon mellékes dolog, mert az kétségtelen, hogy, ha a nem tagoknak való eladás tilalma törvénybe kerül, akkor mindazok a fogyasztó-szövetkezetek, a melyeknek e tilalom alkalmatlanná válik, olyan minimumra szállítják le a tagság föltételeit, hogy annak megszerzése senkit sem fog visszatartani a szövetkezetben való vásárlástól. Már van olyan fogyasztó-szövetkezetünk, a melynek 10 koronás üzletrészeit heti részletekben lehet befizetni és bizonyára nem lesz lehetetlen dolog 1 koronás üzletrészekkel úgy alapítani meg egy szövetkezetet, hogy az

üzletrész az első év végével a jutalék visszatérítésből vonassák le. És tulajdonképen ezek lesznek azok a rettenetes nagy fogyasztó-szövetkezetek, a melyek először a fogyasztás szervezésével fognak uralmat szerezni a piacon, azután koncentrálni fogják kezükben az áruk forgalmát és végül saját számlájukra folytatják majd a termelést: egyszóval kisajátítják és saját körükben szocializálják a gazdasági életnek minden fázisát; külön, önálló, izolált gazdasági test gyanánt fogják folytatni életüket. Ez ellen nem véd meg bennünket sem a kereskedelem fejlődése, sem a törvényes korlátozás: e jelenségeknek előjelei mutatkoznak a németországi és angliai munkás fogyasztó-szövetkezetek arányaiban. Ha a mai anti-szociális gazdasági erkölcsök korában, a munkásosztály szervezkedésével szemben az egész vonalon jelentkező agresszív averzió daczára egy-egy európai szövetkezet a tropikus éghajlat alatt kávé- és teaültetvényeket tud kezelni, egy másik szövetkezet idegen országban tart fenn saját üzemében vágóhidat, másutt több szövetkezet tart üzemben sütőműhelyeket; egy másik szövetkezet saját hajóival szállítja a tengeren át a gyarmati terményeket, sőt vannak szövetkezetek, a melyek tagjaik gyermekei számára külön iskolákat tartanak fenn stb. . . . mind e jelenségekkel szemben micsoda törpe erőlködés az, ha mi megakarjuk tiltani egy parciális törvény keretében a fogyasztó szövetkezeteknek a szabad árusítást.

* * *

Ezekben óhajtottuk megvilágítani azt, hogy a fölmerült reformjavaslatok között épen azok a legfontosabb részletek, a melyek az új szövetkezeti alakulások gerincoszlopát és kristályosodási középpontjait fognák nyújtani, semmi tekintetben sem képesek azt biztosítani, hogy a mai szövetkezeti bajok a reformok alkalmazásával elkerülhetők legyenek. Kimutatván ekképen a legfontosabb részleteknek, a kardinális alapelveknek teljes meddőségét, sajnálattal ismétljük azt a szerény nézetünket, hogy a Nagy Ferencz-féle törvényjavaslat épen úgy, mint a fölmerült összes többi javaslatok megoldatlanul hagyják az önállóan működő szövetkezetek összes szervezeti és működési bajainak fontos problémáit.

Zigány Zoltán.

SZEMLÉK.

Új folyóiratok.

Vajjon a két folyóirat, a melynek első számát vettük,* a magyar olvasóközönség hangulatából leszűrődött szellemi szükségletnek felel meg, vagy megint nem egyéb, mint néhány bátrabb, erősebb, újforma kifejezésre törekvő tehetségnek próbálkozása, a kik, mint oly sokan előttük, nemsokára „csak voltak” — nem tudjuk. Őszintén kívánjuk azonban, hogy ne a pesszimista föltevés váljon be. Alig ismerünk a magyar nemzetnél kisebb kultúrnezetet is, a melynek revue-irodalma oly szegényes, oly szűkteretű és oly szűk körre kiható volna, mint a magyar; a melynél azt a csak revuek által teljesíthető hivatást, hogy az új tudományos, művészeti, irodalmi, általában kulturális értékeket a szakemberek körén kívül vigyék, oly csekély érzékkel az új iránt és az irmitudás európai színvonalán álló közlésre annyira fogyatékos képességgel teljesítenék; a melynek műveltnek nevezett közönsége oly szívesen érné be dokumentált igazságok helyett szellemes féligazságokkal és paradoxonokkal, szójátékokkal és adomákkal és nem unja meg közkedvelt íróinak modoros és sablonos kifejezésük módját, a mely legjobb esetben affektált, legtöbbszörre azonban kiaszott, sterilissé vált féltehetségek cinikus szárazmalomtaposása.

Nem egyszer mondták — és kétségtelenül helyes megfigyelés — hogy intellektuális közéletünk ily alacsonyrendűségének a napisajtó túlburjánzása az oka, mely közönséget és írókat egyaránt a maga üzleti, érdekeihez szabott szellemi táplálék produkálására és fogyasztására kényszerített és nevelt. De ez csak egyik oka. Végre is nem

* 1. *Társadalom*. Szociológiai, különösen feminista havi szemle. Szerkesztik: Pogány József, Bass Imre, Czöbel Ernő, Mahler Lenért (Budapest, VI., Teréz-körút 17.). Előfizetési ára egy évre 6 K. Első szám, 32 oldal.

2. *Figyelő*. Havi szemle. Szerk. Osvát Ernő. Kiadja Deutsch Zsigmond és Társa könyvkereskedése. Előfizetési ára egy évre 12 K. Első szám, 80 oldal.

minden magyar író tette első lépéseit az újságlapokon; és akadtak Magyarországon is hébe-korba emberek, kik nem estek áldozatul az újság-hypnosisnak és másképp művelődtek, mint újságsuggestio útján. A külföldi modern revueknek — és pedig a legjobbaknak is — oly tömege jött és jön ma is Magyarországra, a mely aránytalanul fölötte áll a magyar revuetermelésnek mennyiségben is. Tudunk budapesti könyvkereskedőt, a kinek csak a *Die neue Rundschau*-nál negyvennél több előfizetője van; némely francia és angol nagy revuere tíz-tizenöt; ellenben egyetlen magyar revuere sincs ötnél több: bizonyítéka, hogy a szükséglet megvan nálunk is, de minősített szükséglet.

Emlékezésünk szerint nálunk csak kétszer történt nagyobb szabású kísérlet, hogy általános jellegű modern revuet kapjon a magyar olvasóközönség. A 90-es évek elején nagyjából fiatal írókból álló társaság megalapította az *Élet*-et, becsületes törekvéssel, hogy a nyugat kulturmozgalmához kapcsolja vele közönségét. Az első folyóirat volt, a mely a magyar közélet jelenségeit a szociális és természettudományi világnézet álláspontjáról kommentálta és bírálta; az első, a mely a külföld nagy tudományos, irodalmi és társadalmi mozgalmainak korlát nélkül nyitott tért. Mégis néhány évi fennállás után meg kellett szűnnie.

Az *Új Magyar Szemle* ennyire sem vitte; az első évfolyammal be is fejeződött élete.

Ha e kudarcznak okait keressük, nem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, hogy közönségünk beéri az újsággal. Ne keressük az *Élet*, az *Új Magyar Szemle* és a többi, a hogy föltűnt, úgy el is tűnt kisebb revue sikertelenségének okát csak a közönségben; hanem keressük a másik félben is: az írókban.

Hogyan teljesítették — és teljesítik — a magyar írók azt a hivatást, hogy fáklialobogatók legyenek az emberiség új, még töretlen, még egyenetlen, még szakadékos útjain, gyönyörködők, felüldítők a harcban, harcolók a kevesek — intellektuális és sensuális — kiváltságai ellen? Hogyan teljesítették azt a hivatást, hogy tehetségükkel — nem szolgálatába hogy álljanak bármiféle nem művészeti mozgalomnak, de megsejtsék, intuitív erővel átütőközön művészi produkciójukon az emberiség kulturális haladása hatalmas háborújának zaja?

Oh, senkisem kívánja tőlük, hogy szociálisták, anarchisták, liberálisok vagy bármiféle pártiak legyenek. Legyenek *csak* művészek! Művészek, a kiknek mondanivalójukat belső erő buzogtatja, a kik bírnak a naiv, az ösztönszerű teremtés erejével, kik hisznek magukban, kik a szülő szeretetével szeretik szülöttjüket, azt szépnek, erősnek, *tisztának* tudni akarják. Legyenek *csak* ilyenek és a haladó emberiség szive dobbanását megérzi írásaikban mindaz, a kiben magában is lüktet vér a kulturemberiség véreből.

Hányan voltak ilyenek a mi íróink közül? Bizony nagyon kevesen. Jól mondja a *Figyelő* szerkesztője: Minálunk „az ideálok a halot-

taknál is gyorsabban lovagolnak. A komolyság az ifjúkori mesék közé kerül. A tollakat nagyon is hamar fogja el a „minden mindegy” blazírtsága”.

Konkrét alapjaira vezetve vissza e vádat: hogyan cselekedtek a mi fiatal íróink, valahányszor összefogtak, hogy irodalmi gócpontot teremtsenek új revue körül?

Két eset tipikus. Vagy tehetségtelenek voltak, még gyöngébbek alkotásra, mint a mily gyöngé anyagi erővel fogtak vállalkozásukhoz: s akkor folyóiratuk — a melynek első számaiban elismert nagyságotól kikoldult, rendesen gyöngébb és asztalfiók-halálra szánt cikkek még a legjobb — rövidesen szellemi vérszegénységben meghalt. Ez a legjobb eset, mert a fizikai halál mégis természetes halál mód.

Milyen halállal múltak ki azonban azok, a melyek életüket a tehetség minden erejével és lendületével kezdték? Nem kellett-e számталanszor látnunk, hogyan lett a régi bástyák megostromlására szervekedett fiatal szabadcsapatból új szervezett klikk, a testületi szellem olyanfajta kizárólagosságával, a mely éppen nem, a distinguált lelkek szükséges visszavonultsága? Miként tettek, lépésről-lépésre, koncesz-sziókat az u. n. közvéleménynek, s sikerük erősödésének és olvasó-körük tágulásának arányában miként vonták mind szűkebbre a célokat jelző határoszlopokat, miként szűkösödött az eredeti, legjobb nietzschei értelemben *európai* szemhatár egy kisebb földrész, a *magyar* glóbusz, periferiájává? Hányszor kellett látnunk, hogy a kik a pajtáskodó kritika megtörését, elfogulatlan irodalmi közvélemény megteremtését tekintették legsürgősebb és legfontosabb föladatuknak, alattomban kölcsönös dicséző szövetkezetté váltak vagy a korrump sajtó és a korrumpált ízlésű közönség fölkapott nagyságainak tömjéneztek; s a kiknek kezdetben művük volt a céljuk — és mihelyt munkánkban nem ez a cél, soha nem is alkothatunk jót — idők folyamán a saját előrejutásuk lett a cél, melyet a műnek szolgálnia kellett?

És ezzel szemben: hányan, voltak azok, kiknek munkáik fölfelé menő utat jeleztek, habár talán személyes — mondhatnék világi — pályájuk éles görbében tért le tőle? Az átkozott *egyéni érvényesülés* hányan a lelkét hagyta szüzen? Hányan őrizték meg büszke, kérlelhetlen függetlenségüket? Hányan láthattuk horizontja diadalmas tágulását? Hány őrizte meg ifjú küzdelmei szent hagyományául az utána következő újnak, a vele szemben ifjúnak kegyeletes tiszteletét?

Modern irodalmi kultúránk kifejlődésének kitűnően az utóbb említett két defektus volt akadálya. Az egyik, a féltékenység a fiatal-ságra, a *Bildungsphilisterium* általános jelenség másutt is. A másik, az „európai kulturköntösnek tüneményesen gyors lekopása, speciális magyar betegség.

Ha hatalmunkban volna — valahány tankönyvben, valahány az ifjúságnak szánt elbeszélésben, versben, valahány buzdító szónoklat-

s azt hirdetik: *tiszteljétek az öregeket* — kitörölnők és helyette vastag betűkkel írnek: *tiszteljétek a fiatalokat!* A fiatalokat, a hagyományoktól, megrögzött szokásoktól, megcsontosodott nézetektől tisztá fejűeket és szívűeket. Nézzetek vissza és nézzetek magatok körül: mily lassú a haladás útja, tüskékkel kirakott, meredekekkel megszakított. Minden megvénült agy gúnyos tilalomfa, minden elfoglalt pozíció tiltó kerítés az új eszmék útjában. És a mikor gúnyosan, kicsinylően vagy féltékenyen útját álljátok azoknak, a kiknek agyuk még ruganyos és mohón perczipiálja az újat, a kiknek pozíciójuk még a minden lehetőséget megengedő, korlát- és határtalan nincsetlenség: az újnak, az új igazságnak, a haladásnak álltok útjába. Ez pedig fontosabb, mint a ti becses személyetek. Tanuljátok ezt meg és éreztétek. És mert féltetek tőlük: szeressétek a fiatalokat. Tiszteljétek fiatal tehetségüket, még ha nem is övezi a világ dicsérete. Mert a fiatalokban a leglazább a hagyomány gyökere, bennük van az új gyümölcsöt termő föld csíráztató szüzi ereje.

De hát persze, hogy volna ez hatalmunkban? Nevelésünk egész rendszere, miként az uralkodó osztályok minden ideológiája és ez ideológiából lecsapódott az a fojtó pára, a melyet közvéleménynek neveznek, sokkal hatalmasabb érdek szolgálatában áll, mint holmi irodalmi vagy kulturális előrehaladásában. Az uralkodó osztályok hatalmi érdekei hogyan engedhetnék, hogy ily tanok hirdetésével más, veszedelmesebb eszmék útját is egyengessék, megkönnyítsék? Nevelésünk — a népiskolától a legfelső oktatásig — nem hiába a politikai zsenialitás és a bürokratikus gondosság minden erejével megkonstruált rendszer, nemcsak arra, hogy az uralkodó osztályok gazdasági, társadalmi és politikai fensőbbségét a legtávolabbról is veszélyeztető eszmét távol tartson a megnyomorított gyermekagyaktól, de arra is, hogy a társadalmi haladást biztosító módszereket is kiküszöbölje tanulásunkból és tudatlanságban tartson felőlük. Hogyan kívánhatnók, hogy a mit az iskola, a környezet — és a mikor pozíciójukat keservesen kivívták: saját érdekük is szünetlenül fülükbe ordít: a tekintélyek tiszteletét ne alkalmazzák a fiatalok rovására fiatal íróink is és ne tekintsék a maguk művét a régi nagyok fölépítette kultur-kincsesházba valónak, a maguk akadálytalan továbbjutását kizáró kulturérdeknek — csak azért, mert néhány évvel idősebbek másoknál!?

És itt van aztán a másik, a speciálisan magyar jelenség. Útnak indulnak, mint *gute Europäer*, a nyugati kultúra vágyával — néha annak teljes bírásával — hogy ezen legszebb cél felé vezessék nemzetüket: hogy a hol ma értelmi és ézelmi bénaság lakik, a tudás és az együttérzés vágyát fölébresszék; a hol régmúlt idők hazug dicsősége után siránkoznak, a jövő dicsőségének, nagyságának magjait vessék el; hogy a kik szük világuk furcsa sajátosságaiban látják az emberi tökélyt, azoknak a minden világok kultúrájából kiforrott embert állítsák oda példányképtül; hogy kíméletlen kézzel rántsanak le mindent, tekintélyt,

hatalmat, hagyományt, szokást, intézményt, a mi ez ország népének az európai kulturközösségbe oladásának útját állja.

És az út folytatása?

Nem tudjuk, azért-e, mert oly kevesen vannak és ezért gyöngék a környezet bődítő erejével szemben, vagy inkább azért, mert őket is megcsapja a szereplés, a tömegek népszerűségében úszás vágya: lépésről-lépésre megtörik útjuk és mind élesebb szögben jön közelebb ahhoz a kijárt nagy úthoz, melyen épp azok járnak, a kiket más útra vezetni akartak — míg végre egészen beleszakad.

A kik még röviddel azelőtt büszkék voltak rá, hogy ma — és még jó ideig — kigúnyolt magányos vándorok, azok önelégült mosolylyal számlálják tömegekben szaporodó híveiket; a kiket a tudás és érzés egész világa választott el ez ország úgynevezett műveltjeinek értelmi és érzelmi világától, azok fraternizálnak az „intelligenciával”; a kik az egészséges ember ösztönével irtóztak az avult ideálok kultuszától, rég meghalt nagyságok mesterséges konzerválásától, azok segítenek az új ideálok megszagattott foszlányaival toldozni a holtak foszlott ruháját, üres csontjaikba új eszméiket önteniök; a kik daczosan hadat üzentek mindannak, a mi ez országban otthonos, népszerű, hatalmas, ha a haladással összeférhetlennek látták, azok felére kiegyeznek a hagyományokkal, a hatalmakkal, a közvéleménnyel.

Egyszóval: hazafiak lesznek. Hazafiak nem a patriotizmus azon értelmében, a melylyel ez a szó az európai demokrácia harcos korában bírt és a melyet külön hangsúlyozni a mi emberünknek nem kell, mert lényeges tartalma — ha más nevek alatt is — benn van azon eszmények, vágyak keretében, a melyeket mint jó európai követ — hanem a lármás, a brutális, az elnyomó, a bornírt, a reakziós chauvinizmus értelmében. És ezzel az író pályája be van fejezve — vagy inkább megnyílt. A mű elveszett, elpusztult: de él, virul az ember.

Nézzünk végig a *volt europäerek* (magyar fogalom, mint a volt földbirtokos) kis csoportján: nem igazolja-e az ő létük állításunkat?

* * *

Bemutatni akartuk a két új folyóiratot és kritikát írtunk elődjeikről. Reméljük és kívánjuk, hogy ne legyen egyúttal majd az ő halotti beszédük. Hogy támogatást leljenek abban a frissnek látszó áramlatban, a mely a magyar közönség némely rétegét most mozgatja. A bemutatóról ítélve megérdemlik.

Az első, a *Társadalom*, a feminizmus képviselője akar lenni, „mely ugyan csak egyik oldala az általános szociális kérdésnek és végleges megoldást is csak a többi kérdéssel együtt nyerhet”. Vámbéry Ármin, Ignotus, Schwarz Gusztáv, Vámbéry Ruzstem, Czóbel Ernő, Mahler Lénárt stb. írtak az első számba.

Nagyon kívánatos, hogy a szerkesztők a fenti idézetben megállapított nézőpontot el na veszítsék. A nőkérdés — nézetünk szerint —

csak mint az általános szociáliskérdés része nyerhet megoldást és minden női mozgalom, ha elszakadt tőle, reakcióssá és a nő föl-szabadításának akadályává lett. Kiválóan áll ez az u. n. *Frauenrechtler*-irányról. Nem szabad elfelejteni, hogy a női kérdés, éppen mert nem a nők egy osztályának, hanem minden osztály nőinek problémája, megoldását csakis azon sajátos követelések teljesülésétől várhatja, melyek a túlnyomó tömeg helyzetéből fakadnak: a proletárnőkéből. És az ő érdekeikkel a polgári női mozgalom némely ága határozottan ellentétesnek bizonyult.

Különösen a női munka korlátlan alkalmazásának kérdésében. Nem arra értjük ezt, hogy a nőknek bármilyen foglalkozásra, hivatásra való *jogát* lehetne vitatni. De a midőn a *Frauenrechtler*ek megfeledkezni látszanak a nő sajátos biológiai hivatásáról és a jövő nemzedék érdekéről — egyúttal elfelejtik, hogy a nők nagy tömege, a munkásnők számára ez a kérdés egész más formában jelentkezik: abban az irányban kiélezve, a mely felől a polgárnők mozgalmában eltompul: magasabb munkabér, rövidebb munkaidő, nagy munkaszünetek, szóval a munkaerő legnagyobb kímélése irányában.

Van azonban a legegyszerűbb feminista mozgalomban is valami jó a munkásosztály szempontjából. A munkásosztálynak jövőre teljes szabadsága azon a kérdésen látszik megfordulni, hogy a testi és szellemi munkának mai merev elválasztása a jövő társadalomban is megmaradjon majd és ezzel az *intellectuel*-eknek azon uralma a termelő munkát végzők fölött, a mely a társadalmi munkának fokozódó differenciálódása folytán valóságos új osztályuralom volna. A munkásosztály föl-szabadulna a gazdasági osztályuralom alól, hogy a politikusok és hivatalnokok értelmi osztályuralma alá kerüljön.

Mi azt tartjuk, hogy a közigazgatási és politikai funkciók (mert hiszen ezekről van itt szó és nem a tudósok, írók, művészek egészen más természetű működéséről) távolról sem oly magasrendűek s különösen nem lesznek azok oly társadalomban, a mely a magánjogi relációknak majdnem zerora redukálása által az összes társadalmi viszonylatokat végtelenül egyszerűsíti majd — hogy a nevelésnek és oktatásnak más, a testi és szellemi munkára együttesen képesítő rendszere, de kivált a műveltségnek általánosítása mellett, különösen kvalifikált osztály föntartása volna ellátásukra szükséges. Már ma látjuk, hogy a politikai demokrácia, a községi szocializmus hazáiban a munkásokból kikerült közfunkcionáriusok — kivált a szakszervezetek harcaiban iskoláztak — éppen nem maradnak mögöttük a *lateiner* politikusoknak és hivatalnokoknak; s a mi sok esetben már ma indokolatlanná teszi a testi és szellemi munka kasztszerű elválasztását, egymás fölé- és aláhelyezését, az a jövőben sokszorososan fog érvényesülni.

E folyamatban pedig igen jó szolgálatot tehet a polgári női mozgalom. Ismeretes, hogy valahány foglalkozásban sikerült a nőknek

a férfiak egyeduralmát megtörniök, ez maga után vonta az illető munkaág általánosodását, hogy úgy mondjuk: proletarizálódását. A nőknek behatolása lehetőleg minden, intellektuálisnak nevezett férfihivatásba egyúttal ledöntése az önző ámitástól támogatott kizárólagosságnak lerántása a hamis piedestalra állított foglalkozásoknak a bárki által végezhető, a proletárfoglalkozások sorába: egy-egy lépés a szellemi és testi munka közötti mesterséges válaszfal lerombolására.

A *Társadalomnak* tehát oly széles út áll nyitva, hogy a feminizmust szolgálva sokáig járhat egyúttal az általános szociális haladás útján is. —

A mivel a másik új folyóirat rokonszenvünket eleve kikényszeríti. az Magyarországon szokatlanul előkelő tipográfiai kiállítás. Gyönyörű meleg corvin-betűi, néhány eredeti, Beck Ö. Fülöptől való, szép fej- és zárólécze, kellemes fogású, színű papírja bibliophili élvezetté teszik olvasását. Kár, hogy a kritikai rovat hasábjait közönséges antiqua petitből szedték.

Ez a folyóirat általános, u. n. *grande revue*-nek indul, az első számból ítélve, jó erővel. Sokoldalú és választékos. Egy-két közleménye hangjának keresettségét és helyenkinti homályosságát nem tarthatjuk ugyan a modernség föltétlen követelményének, de ez még nem nagy baj. Jobban féltjük attól, hogy a német befolyás, a német, gondolkodás és írásmód vesz rajta erőt; némely cikkben máris erős. Kissé több francia és angol levegő s az új folyóirat igen értékes hivatást teljesíthet a magyar létkörben.

Az első számban Osvát Ernő az új folyóiratnak nem annyira programját adja, mint a nézőpontot állapítja meg, a melyből kiindultak. Színi Gyula Irodalom és Újságírás címen a sajtó iránt kissé túlzott elnézéssel tárgyalja a kérdést, Szilágyi Géza Panizza Oszkár-ról írt cikkével jó szolgálatot tesz, mert minálunk alig ismerik a Panizza írásait, ezt a vehemens bomlasztót és erjesztőt; egy-két modoros kitélt azonban szívesen nélkülöznénk a cikkben. Fenyő Miksa Kierkegaard-cikke subtilis elemzőképességről tanúskodik, de stílusa nem ment a cikornyától s az akart homálytól. Sz. Gy. MecsNIKOV filozófiáját ismerteti. Róbert Jenő temperamentumos és találó szavakat mond a kritika jogáról, Borús Ödön Kosztka képeiről ír. Gazdag kritikai és szemlerovat zárja be a számot, melyet mindenképen biztató kezdetnek örömmel ismerünk el.

Sz. E.

A gyermeki elme.

A gyermeki elme fejlődése és működése. Írta Dr. Ranschburg Pál, ideg orvos. 27 ábrával. Budapest, Athenaeum, 1905. Ara 4 kor.

Örömmel kell üdvözlönnünk minden könyvet, a mely pozitív tudományos apparátusra támaszkodva foglalkozik valamely pedagógiai kérdéssel, mert csak ilyen alapra helyezett tudományos munkáktól várhatjuk azokat a reformokat, a melyek a pedagógia terén szükségesek. Súlyt helyezek arra, hogy a szóban forgó munkát orvos, még

pedig ideg orvos írta, a ki, mint a munkából kitetszik, egyúttal pedagógus is, vagy oly kiterjedt tapasztalattal rendelkezik a pedagógia terén, hogy pedagógusnak is vehető. A pedagógusok épúgy mint a laikusok, a kik pedagógia kérdésekkel irodalmilag szoktak foglalkozni, rendesen nem rendelkeznek orvostudományi ismerettel és *tapasztalattal*, pedig ma már kétségtelen, hogy pedagógia kérdések megoldásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni az orvosok és fiziológusok tapasztalatait, az azok által végzett megfigyelések és mérések eredményeit. Epen az a körülmény, hogy Ranschburg közli az ilyen megfigyelések és mérések eredményeit, teszi könyvét oly becességé.

A könyv mindenesetre hozzá fog járulni ahhoz, hogy pedagógiánk helyesebb útra terelődjék, mert általa mindig szélesebb körben figyelmessé lesznek arra a barbárságra, a melyet elkövetünk ma, a mikor a gyermeknek sok mindenféle iránt fogékony elméjét elnyomjuk a tradíció által reánk rótt anyagokkal, mintha mi még a legsötétebb tudatlanságban élnénk és nem sejtjenők, hogy a gyermeki elmét előbb meg kell ismernünk, mielőtt azt mindenféle nem neki való anyag felvételére alkalmasnak feltételezzük.

A könyv, mint a címlapja mondja, pedagógusoknak, orvosoknak, jogászoknak és a művelt közönségnek van szánva. Kívánnám, hogy főleg pedagógusoknál és művelt közönségnél terjedne el, melyben ez idő szerint nálunk még nem fejlődött ki eléggé az érdeklődés a gyermeki elme természetének és fejlődésének megismerése iránt. A külföld e téren is sokkal kedvezőbb helyzetben van. Ott már régóta vannak könyvek, a melyek a gyermek lelki fejlődésére felhívják a szülők figyelmét; nálunk tudtommal ily természetű könyv még nem volt. Ranschburg könyve könnyű olvasmány és nem tételez fel előismereteket; kezébe adható bárkinek és bízom, hogy okulva teszi le azt az anya, az apa, a tanító, a tanár, a pedagógiai pályára készülő egyaránt. Kívánnám, hogy ez a könyv a mi preparandiáinkon a sivár, érthetetlen és frázisokban gazdag lélektanokat szorítsa ki. Mindenesetre mélyebb bepillantást nyer a lelki életbe az, ki ezt a könyvet forgatja, mint az, a ki a konvencionális séma szerint elkészített lélektant és logikát tanulta végig.

A könyv az idegrendszer és érzékszervek rendes és rendellenes állapotainak ismertetése után adja a normális lelki élet ismertetését és azután nagy terjedelemben áttér a gyermeki elme hibáira, fogyatékoságaira, rendellenességeire és az utóbbiak elleni védekezésre. Epen ez a körülmény, hogy a fogyatékoságokkal oly bőven foglalkozik, teszi a könyvet oly értékessé. E rendellenességek megismertetik a normális állapotot is és felkeltik figyelmünket a rendellenességek elleni védekezésre.

Itt-ott többet kívánnánk hallani egyes érintett tárgyakról; s talán lehetne egyes mérések eredményeinek közlésénél kitérni azok praktikus alkalmazására, a mint alantabb egy-két helyen megteesszük.

A 20. és 21. lapon szó van a színvakságról vagy szintévesztésről. Hogy ez mennyire elterjedt baj, csak statisztikai számadatokból érthető meg. A szerzőnek bizonyára rendelkezésére állanak ilyenemű megfigyelések eredményei.

A legritkább esetben tudnak a művelt társadalmi osztályunkhoz tartozó nők arról, hogy gyermekeik érzékeik miképen fejlődnek. A könyv forgatása figyelmessé teszi őket ennek megfigyelésére és talán ráveszik őket arra, hogy ha még oly primitív módon, feljegyzéseket tegyenek majd a fejlődésről. Megfigyelik mikor vették észre először gyermekükön azt, hogy a világosság felé fordult, hogy egy tárgyat meglátott, azt

figyelemmel kísérte, mikor reagált hangra stb. — Bizonyára kevesen tudják, hogy a rövidlátás ritkán veleszületett baj, inkább a *hajlam* van csak meg; a rövidlátást az iskola fejleszti ki a szem megerősítéssel, helytelen testtartással (26. lap). Nem lehet eléggé közönségünknek figyelmét felhívni arra, hogy a vakságnak oka legtöbb esetben fertőzés, a mely ellen *van* védekezés. A vakok száma hazánkban körülbelül 17,000 A siketnémák száma 23,000, a kik közül eddig csak 16 % részesülhet nevelésben (38. lap).

Az iskolára, a pedagógusra nézve igen értékesek azok a részletek, a melyek az emlékezéstről szólnak. Ne bizzuk el magunkat abban, hogy a gyermek emlékezőképessége nagyobb mint a felnőtteké (40. lap). A tényt a megfigyelések beigazolták. Használjuk ezt a képességet akkor, a mikor fejlődik; a mikor nincs, ne erőltessük a fejlődő elmét. A 41. lapon olvassuk, hogy 7—10-ik évig a fiúk emlékezőtehetsége hatalmasan fejlődik; ugyanez években a lányoknál egyáltalában nincs e képességek terén fejlődés. Ellenben a lányok 10—14-ik év között rohamos fejlődéssel pótolják a mulasztást, sőt némileg túl is szárnyalják a fiúkat, a kiknél ez időszakban nem történik e téren újabb fejlődés. Ezek a számadatok szem előtt tartandók a követelmények megállapításánál.

Értekes megfigyelés a következő is, a melyet tudtommal még nem használtak fel a pedagógia praxisában: A legtöbb gyermeknek meg van a típusa, a mely szerint legkönnyebben és legeredményesebben tanul. Vannak tanulók, a kik legkönnyebben tanulnak könyvből, halkan olvasva s a leczkét elmondva; ezek a nyomtatott szókat a maguk helyén látva képzelik el. Ez a *vizuális, látási* típus. Mások legkönnyebben tanulnak előmondás (szóbeli magyarázat) útján; ezek a leczkét nem olvassák hangosan és az elmondásnál nem emlékeznek a nyomtatásra. Ez a *hallási, akusztikus* típus. A *motorikus, mozgási* vagy *kijelést* típushoz tartozók legkönnyebben könyvből, még pedig hangos olvasással tanulnak és szintén nem emlékeznek a nyomtatott szók helyére. Ezeknek a különféle típusoknak létezése és az a körülmény, hogy egy-egy osztályban mindenféle típusból van egy pár tanuló, kell hogy a tanító szeme előtt legyen. Használjon fel minden érzékhez szóló eszközt, hogy ha valamit tanítványaival meg akar értetni. Nem elégséges a szóbeli magyarázat, az előadás, kell hogy a szem is segítsen a tanultat a már ismert anyaghoz hozzácsatolni.

Igen fontos, hogy kísérletek megerősítették és kétségbevonhatatlanul kiderült, hogy *hasonló képzetek egymás tudatosságát gátolják*, a mi épen ellenkezője a Herbart által matematikai szerkesztések útján felállított tételnek.

Óvakodnunk kell tehát új ismeretek közlésénél oly hasonló ismeretekre kiterjeszkedni, a melyek a megismertetendő tárgy tiszta képét zavarnák. Pedig mennyire divatos iskoláinkban hasonló tárgyakat (szavakat) közvetlen egymásutánban ismertetni a tanulókkal. Ezen, imént megemlített tapasztalat nem csak önmagában bír értékkel, hanem azért is, mert megmutatja, hogy az Íróasztaloknál és nem a kísérletezések alapján készült lélektanok tételeinek igazságát jó lesz alkalmazásuk előtt megvizsgálni.

Értekes az a számadat (70%), a mely megmutatja, hogy erősebb az emlékezet azon képzetek iránt, a melyek kellemes érzésekkel vannak kapcsolatban, mint azok iránt, a melyek kellemetlen érzésekkel (fájdalommal) vannak kapcsolva. Ez a körülmény ellene szól a *testi büntetés* nevelő hatásának.

A gyermek érzelmi világának megismerése (51. lap) szükséges,

ha nevelőleg akarunk befolyjni a gyermekre ez irányban. A könyvnek ez a része ismét az anyára nézve különösen érdekes. Figyelmissé lesz az érzelmekre, a melyeknek a kis gyermek már életének első heteiben kifejezést ad s így jobban fogja megismerni gyermekét, mintha abban csak mulatságot vagy gondot okozó játékszert lát.

Nincs lapja a könyvnek, a mely érdekes és hasznos ismeretet ne közölné. A sok apró megjegyzésben, megfigyelésben van letéve annak értéke.

Itt már csak egy dologra akarunk kiterjeszkedni, egy tárgyra, a melyet az utóbbi években sokszor hangoztattak; ez a szellemi *túleröltetés*, a melynek sok hívői és sok hitetlenjei vannak. Mondom, vannak sokan, a kik a szellemi túleröltetést nem hiszik, azt frázisnak, jelszónak tartják, melynek védelme alatt manapság pedagógus „karriert csinálhat”. E sorok írója azt a nézetet osztja, hogy mi tényleg nem kívánunk sokat tanulóinktól — de a túleröltetés mégis megvan, mert azt a keveset, a mit tanulóinktól követelünk, éppen akkor, abban a korban kívánjuk meg, a mikor a tanuló elméje még nem érett annak felfogására. Nagyon helytelenül tesznek napilapjaink, a mikor az érettségi vizsgálatok idején végig sajnálják ifjainkat, a kiknek egy pár óra leforgása alatt a naprendszeréről, Caesar irodalmi munkásságáról, a haladványokról, Schiller *Telljéről*, a gothikus templomokról, a római kalendáriumról, Faludi Ferenczről és nem tudom kiről és miről kell referálniok. K étségtelen, nagyon változatos az érettségi vizsgálatnak anyaga, kétségtelen, hogy ez a változatoság nagyon szembeötlő és visszatetsző, ha ily egymásutánban, mint fennebb közlöm a kérdéseket, de nyolcz esztendi munka után lehet is a vizsgálat tárgya változatos. Nem akarom evvel azt mondani, hogy az érettségi vizsgálat úgy a mint van, jól van. Nagyon is fér ahhoz szó, de még ahhoz is, hogy éppen ezek a tárgyak tanítandók-e a középiskolákban. Csak azt akarom mondani, hogy nyolcz évi munka után kell, hogy változatos legyen a vizsgálat tárgya.

Túleröltetés mégis van, még pedig főleg azért van, mert *nem a helyes időben* közöljük az ismereteket. Ki merné azt mondani, hogy a gyermeknek elméje 7 (hét!) éves korban, az elemi iskolák második évében arra való, hogy a nyelvtan elemeivel megismerkedjék? Nem az én feladatom ezt a nonsenset itt részletesebben kimutatni — osztályról-osztályra menve. Nézzük, hogy a mi orvos-írónk mit mond:

(78. 1.) „Előkészíti a túleröltetést a tanulmányok folyamán évkörben folyton történő s az intőczédulák, értesítők és bizonyítványok kiosztása alkalmával egyre újból nyilvánosságra kerülő osztályozás, melyet az érzékenyebb gyermekek egész más szemmel néznek, mint a cenzúrázó tanár vagy a szülők. Az osztályozással járó izgalmakat néha feleslegesen fokozza a tanulók azon méltán nyugtalanító tudata, hogy készülségük nem elegendő biztosítéka boldogulásuknak, mert a tanár — még ha szeszélytől és egyéb hasonlóktól el is tekintünk — nem szentelhetvén elegendő időt és fáradságot a tanuló képességeinek, szorgalmának s tényleg megszerzett ismereteinek megismerésére, egy pár percznyi felelet alapján ítél egy-egy időszak munkássága, a tanuló képessége és ismereteinek mennyisége felől, mely rendszer mellett súlyos botlások, a gyermek lelkét érzékenyen érintő igazságtalanságok, károsítások el nem kerülhetők. Még sokkal nagyobb mértékben fogyatékos a vizsgálati rendszer a főiskolákon, hol esztendők munkásságát, a tanár előtt szinte ismeretlen vizsgázó egyéni értékét, az illető szakra való reátermettséget, abban való járatosságát, önálló gondolkozását ítéli meg a tanár 20—30 percz alatt. Tény az, hogy az iskolai bizonyítványok a legritkább esetben hű mértékei a tanuló tudásának, valamely szakmára való reátermettségeinek, gondolkodása értékességének. *A ma gyakorlatban lévő cenzúrázó rendszer túlnyomólag az egyénnek a vizsga időpontjában való reprodukcióképessége felett ítélvén: pszichológiai tájékozatlanságon*

alapszik, nem egyszer torzképe az igazságosságnak s minden egyéb, mint mint biztos tükre az egyéb tudásának.

Innen van, hogy iskoláink jelesei nem állják meg helyüket az életben. Sőt mondják, bár adatokkal beigazolni nem tudnám, hogy a jelesek nagyobb része elzúlik.

„A tanulók tehetségesebbjeinek legtöbbje természettől fogva nem teremt s nem hivatott arra, hogy a közép- és felső-iskolákra előírt egyre szaporodó ismeretkört mint teljesen elsajátított s bármikor visszaadható anyagot betanulja. Midőn a közfelfogás a jó tanuló ismérvéül a minden tárgyban egyformán jeles előmenetelt tekinti — el is tekintve az osztályozás mai helytelenségétől — a tanulót egy élethivatására értéktelen, erőinek meg nem felelő, azokat czélszerűtlenül túlfeszítő feladatra sarkalja, kényszerűi. A mai kor embere kell, hogy tudjon mindenről, de nem tudhat mindent. Minden tárgyat hallgasson, mi szakmájával egybefügg, de ne követeljük tőle azt a pszichológiai lehetetlenséget, hogy mindent kiraktározásra bármikor készen hordjon fejében. S midőn az egész társadalom — régiebb, más igényű idők hagyományait vakon követve — e megfordított utón halad, midőn a szülők nyájas arca, az elismerés babérja, állások elnyerése, tandíj elengedése mind első sorban annak a bizonyításától függ, hogy a tanuló soha semmit el nem mulasztott betanulni, a mit csak valaha reá kényszerítettek, az ezen felfogásban rejlő erkölcsi kényszerben látom a szellemi túlerőltetés súlypontját.”

Ranschburg munkájához Náray-Szabó Sándor osztálytanácsos írta az előszót. Jól esik látni, hogy a minisztérium egyik osztályának vezetője az előszavával mintegy hitelesen elismeri, hogy a tanítás, úgy a mint van, nem helyes IV. lap: „Ha már magában az előírt iskolai tananyag is a középtehetségű ifjúra is megterhelő, hogyan sajátítsa el az ifjú mindazon felsorolt ismereteket, melyek őt a társadalom számára is kvalifikálják, ha nem egészségének vagy anyagi erejének feláldozásával?”). Nem osztom az előszó-író véleményét, hogy az iskolaorvosi intézményből várható valami kedvezőbb állapotok létrehozása. Az iskolaorvosi intézmény akart lenni nálunk valami; lehet vele papíron eldicsekedni a külföld előtt; de velünk, a kik ismerjük ezt az intézményt, ne akarja valaki azt elhítenni, hogy ennek az intézménynek mélyreható befolyása lehet az iskola életére. Egy orvos, a kinek évi működéséért 300 vagy 400 forintot adnak, azon lesz, hogy az évi jelentést pontosan megírja (mert ez — mint minden jelentés — a legfontosabb), azon lesz, hogy esetleg óráit megtartsa, de ha látja, hogy mennyit adnak az ő véleményére, jobbnak fogja látni arra szorítkozni, a mi biztosítja a mellékjövedelmét és tartózkodni fog minden mélyebb-reható beavatkozástól, látva annak, hiábavalóságát, esetleg kellemetlenségét. Mindamellett kívánatos, hogy orvosok, iskolaorvosok és e pályára készülők is sűrűn forgassák a könyvet; hadd lássák belőle, mit vár a társadalom joggal tőlök, hadd terjedjen orvosok körében az az óhaj, hogy beleszólásuk legyen az iskola dolgába. *Dr. Schmidt Márton.*

Emberrontás a középiskolában.

Emberbutításról volt szó e szemle hasábjain,* a midőn azt fejtgettük, hogy a középiskola rettenetes dolog. Azóta egy egész kis háborúság fejlett ki az ügy fölött. Olyannyira, hogy a Társadalomtudományi Társaság helyén valónak látta az ügyet kiemelni a betűk özönéből, és napirendre tűzni mint társadalmi kérdést. Valóban, fon-

*A H. Sz. szeptemberi számában.

tosabb társadalmi kérdés alig akadhat, mint a társadalom új és új nemzedékeinek fejlődése. Elvetemültebb közöny nem lehet a világon, mint közönnnyel nézni, ha a gyermekeknek férfiúvá való fejlesztése rossz. Gonoszabb korlátoltság nincs, mint az, a mely szemet huny oly dolgok fölött, a melyeiről tudnivaló, hogy a gyermek fejlődésére kártékony.

Mik azon dolgok, a melyek a gyermeknek emberré fejlesztésére az iskolában kártékonyak: ennek a tüzetes meghatározását a Társadalomtudományi Társaság vállalta. Pontos, szakszerű megállapítását követheti majd mindenki, a kire az ügy hivatásánál fogva tartozik, mindenki, a ki e társadalmi kérdéssel tisztába akar jönni, mindenki, a ki a nemzet legnagyobb kincsének, az ifjúságának, gondozása mikéntjével törődni akar.

A Társadalomtudományi Társaság e munkájának módszere nem lesz bölcselkedő eszmecsere. Hogy minő nézetek uralkodnak, azt úgyis tudjuk. A Társadalomtudományi Társaság pusztán arra helyez súlyt, hogy lehetőleg konkrét alakban megállapítsa a ma rendelkezésre álló tudományos módokon, hogy a középiskolai oktatásban, a középiskolai tanrendszerben, tananyagban mi a kártékony a gyermek életére.

Az anyagot három csoportra fogja osztani. És pedig:

I. Miben vétkezik az iskolai tananyag a gyermekek testi egészsége ellen?

II. Miben vétkezik az iskolai tananyag a gyermekek értelmi egészsége (agyműködése) ellen?

III. Miben vétkezik az iskolai tananyag a gyermeknek az életben való későbbi boldogulása ellen?

A két első tisztán szakszerű tudományos kérdés. Azokra nézve a Társaság az illető tudomány művelőinek bevonásával anyaggyűjtést fog végezni. És pedig pontosan formulázott kérdések útján. A harmadikra nézve pedig adatgyűjtés lesz a feladata, adatok az életben tett tapasztalatok felől olyanok részéről, a kik a gyakorlati élet terén példák lehetnek. Ezeknek szintén határozott kérdések fognak feltétetni.

Az így beszerzett anyag feldolgozása lesz a Társaság további feladata, a mely munkájához természetesen a legkészségesebb örömmel fogadja a tanügyi férfiakat.

A további cselekvést a Társadalomtudományi Társaság, majd a beszerzett anyagból mutatkozott eredménytől teszi függővé.

Ez az ügynek a mai állása — in concreto.

Ehhez képest a dolgot polémia útján folytatni teljesen felesleges. És így csak arra szorítokozom, hogy összegeztessenek ama felfogások, a melyek az ügy felől uralkodnak.

Mindenekelőtt a közfelfogás, úgy látszik, abban a felfogásban él, hogy a középiskola rossz. A napisajtó ennek a felfogásnak adott, Mondható, lelkes kifejezést. Jónak csak a tanügyi körökben tartják.

Azonban ott is igen súlyos jelenségek tapasztalhatók.

Szemlénk cikkét követőleg egy tanügyi szakember, éppen philologiae professzor, Szalay Károly bocsátotta közre *Tanügyi reform-eszmék* cím alatt egy nagyobb arányú tanulmányát. Sajátságos módon úgyszólván teljesen ugyanazon dolgokat fejtegeti a középiskola rossz-ságáról, egy hivatásos tanárember, mint a miket szemlénk állított elő-terbe. Úgyszólván csak a módszere más.

„Félreismerhetetlen jelenség napjaink pedagógiai törekvéseiben a modern természettudományi ismeretek alapján kiépülőben levő gyakorlati életbölcészlet után való igazodási vágy. Hogy gyökeres átalakítást mai napig sem eredményezett: nagyon egyszerű és világos az oka, mely nem más, mint az, hogy egy enemű, természettudományi alapon felépülő világnézet egyszerre elsöpörte ezeréves hazugságokra, tévedésekre alapított vallási s egyházi rendszereket, megkövesedett társadalmi szervezeteket; feleslegessé tette oly intézményeket, melyek fentartása ma elvonja a munkában izzadó népek szájából a kényért, osztályérdekek legyezgetése által feldarabolja a társadalmat; mesterséges lélegzés útján tart fenn régen a feledés lomtárába tartozó téves nézeteket, egyszóval: új egek s új földek megnyilatkozását eredményezné.”

Később, a tananyagról szólva: „Nem szükséges — kivált szakembereknek, hosszasan bizonyítgatnom, hogy azok az úgy mondott előismeretek, melyek föltételezése, vagy bírása nélkül, ma, bizonyos életpályák egyesek elől örökre el vannak zárva, legtöbbször nem egyebek zürzavaros ismeret-halmaznál, melyek teljes elhagyásával éppen maga a szakismeret vesztené legkevesebbet. Mai középiskoláink útján szerzett ismereteink fogyatékos, rendszertelen voltáról különben, mindnyájan vallomást tehetünk s hogy ifjúkorunknak iskolafalak közt eltölteni kényszerített éveit, ez életkor részére méltán igényelhető boldogság napjai, esztendei voltak-e csakugyan, s hogy a hosszú 8 éven átélt lelki gyötrelmek arányban állanak-e az ez idő alatt megszerzett pozitív ismeretek összegével s ezeken felépített világnézetünk megbízható tartalmával: erre a kérdésre feleljenek azok az embernevelők, kik felháborodás nélkül képesek elnézni máig, hogy gyenge testű s fejletlen lelkű gyermekek s ifjak naponként 5 órán át elvont és se testüknek, se lelküknek nem tetsző s természetes tudvágyuknak nem megfelelő, többnyire elméleti ismeretek elsajátításával kínoztatnak, hogy aztán iskolai tanulásuktól hátramaradó idejüket otthon való léleknélküli tanulással váltsák fel s a bukástól való rettegés, még így is, egész ifjúkorukat gyötrelmessé s legtöbbször testileg is nyomorékká tegye. Bizony mondom, hogy a mit a mai középiskola 8 évi gyöttrődés után az élet céljának eléréséhez növendékeinek, mint valóban értékes szellemi tőkét nyújt, megfelelő életkorban kezdve ezek tanulását s kiselejtetve a tanításnak majdnem felét kitevő anyagát: harmad-résznyi idő alatt s a mi fő: jó kedvvel elvégezhetné, megszerzhetné minden tudományos pályára képességgel bíró, még közepszerű tehetség is.

„Azon ismeretanyag, melyet az emberiség helyes összműködése, az élet céljának megértése s elérése végett mindenkinek föltétlenül bírnia kell, nem olyan rengeteg, hogy bárki is, ép elmével s egészséges testtel el ne sajátíthatná. Mert ha csakugyan oly nagy mennyiség volna s oly nehéz, hogy csak elenyészően csekély számú ember volna képes vele megbirkózni: már pusztán ezért is, föltétlenül elhagyandó volna a nevelés és oktatás rendszeréből. Élni joga van annak is, a ki a hármas szabályt, Pythagoras tantételét, a két ismeretlenű egyenleteket, Homeros, Tacitus,

Horatius, a vegyrokonság, elektrolyzis, syllogismusok, protozoák, Nagy Sándor, Caezár, Hannibál stb. hírét se hallotta; s még az ilyenekkel is emberi kötelességünk megértetni emberi voltak hivatását s az adott társadalmi rend keretébe való alkalmas elhelyezkedhetőségük kérdéséről gondoskodni legszentebb emberi kötelességünk.”

... „A produktív képesség fejlesztését egy percze sem téveszteném szem elől” . . . Nem a közhelylyé vált „általános műveltség” elsajátítására fektetném a fősúlyt, mely vagy nagyon szűk, vagy nagyon is tág fogalom s a jelenleg ennek közvetítésére hivatott középiskolákban már-már illuzóriussá vált” . . .

»Semmi szín alatt sem engedném meg oly ismeretek elsajátításának erőszakolását, melyektől az ifjú lelke irtózik, melyekről már szüleitől hallja, tudja, hogy az étellel jóformán semmi összefüggésben nem állanak, hanem a mai, általános műveltség megszerzésének képmutató és hazug ürügye alatt, legtöbbször csak arra valók, hogy az ifjúkor tanulásra legfogékonyabb, nemes elhatározások keltésére és érlelésére legtermékenyebb idejét, a testi s lelki gyötrődés és kínlódás siralmas, s egész életen át elpocsékoltnak tekintett életszakává tegyék, mely még akkor is csak hideg borzongást és halálos verejtékezést eredményez, ha a későbbi életkorban kuszáit álomkép alakjában jelentkezik, például: valamiféle osztály, vagy éppen érettségi vizsga képében. Azt hiszem, mindnyájunknak voltak enemű gyötrelmes álomképei már!”

»Teljesen új ösvényre lépni, ha ez a siker nagyobb mértékével kecsesget s generációk testi s szellemi elkinoztatásától való mentséget biztosít: teljesen indokolt. Mert hogy mai nevelési s oktatási rendszerünk úgyszólván dresszura s az emberen végrehajtott állatkínzás: szent meggyőződéssel merem állítani. Kiáltó igaztalanságait, szégyenletes botlásait, mondhatnám elfásultságunk miatt már alig vesszük észre is s mert úgyszólván mindnyájan átestünk mégis rajta, legalább úgy a hogy s a mi a fő: ép bőrrel s a természet kegyelméből túlnyomó számban gondolkozni képes értelemmel: szinte megszoktuk, hogy mint kerülhetlen rosszba, kénytelen-kelletlen beletörődjünk.”

Íme, így beszél egy tanár a maga kénytelen mesterségéről. Hivatkozik dr. Lőte József kolozsvári egyetemi tanár *Tanterv és Biológia* című dolgozatára:

„Sok és megerőltető a szellemi munka, mert a fejlődő agyvelő munkabírásához képest aránytalan a túlnyomóan elvont természetű tanulmányok tömege. Ezzel szemben a pihenés rövid és nem kellően nyugalmas. A táplálkozásuk hiányos még az olyan növendékeknek is, a kiknek különben volna mit enniök. Ehhez járul, hogy a folytonos elfoglaltatás és zárt helyiségben való tartózkodás miatt vajmi kevésbé tudja kivenni a részét a növendék a fejlődő szervezetre nézve pótolhatatlan erőteljes és sok mozgásból, a szabad levegőn és így persze a tudónek s illetőleg a vérnek bő mennyiségű oxigénnel való ellátásáról sem lehet szó. Természetes, hogy ilyen körülmények között a gyermekek, a zsenge ifjak lesóványodnak, étvágytalanok, sápadtak, kedvtelenek, idegesek, fejfájósak. A mi kevés vért, húst a szüneten gyűjtenek, vajmi hamar odalesz, mihelyt újból felveszik az igát. Így aztán szükségképen hiányos lesz a test és vele együtt az agyvelő fejlődése is. Hát ez így nem jól van, ezen okvetlen változtatni kell.”

Szalay Károly könyvének konklúziója:

„Az oktatás rendszerét országos törvények írják elő s miniszteri utasítások szabályozzák menetét. Törvényhozóink — tisztelet egy-két kivételnek — vagy nem értenek e dologhoz, vagy kisebb gondjuk is nagyobb nálánál. A tanügy hivatott munkásai elméletileg, bírálgatás, tanácskozás útján tisztázhatják e téren az eszméket, de ennél többet aztán nem is tehetnek. E nemű elméletekben, bírálatokban máris nyakig úszunk, de pozitív eredményök majdnem abszolút nulla. Az oktatás terén megvalósítandó reformok szükséges volta, nélkülözhetlenségük, elodázhatatlanságuk csak a társadalom köztudatának kényszerítő hatása alatt érlelődhetik határozott akcióvá, a mire nálunk még nem volt eset soha, másutt se igen tudok rá példát, mert az oktatás és nevelés kérdését kizárólag a tanító-osztály hatáskörébe tartozónak tekintették s előkelő lenézéssel utasították vissza mindig az úgynevezett laikusok beleszólását, kijelentésszerűnek tartott tanítási dogmáik szent nevében. Pedig hát, miként a tanítónak első sorban embernek kell lenni, éppen úgy az oktatásnak is kizárólag az igazi emberré levest kelt munkálni, mert az élet mindenekfelett nemesen érző, értelmes és munkás individuumokat igényel s a legelvontabb tudás se ér semmit, ha nem az emberiség minél magasabb fokra való fejlesztésének szolgálatában áll.”

„Előbb azonban el kell hordanunk a múltból reánk maradt avatag romokat.”

* * *

Ezen szemelvények, íme, azt mutatják, hogy maguk a tanárok közt is meg van azon felfogás, a melynek a középiskolai emberbutítás czíme alatt szemlének is szöszólója lett. A mi a fontos, az, hogy a tanügyi irodalom egy részében e könyv méltánylásra talált, miből azt kell következtetnünk, hogy Szalay Károly felfogása a tanárok egy részének a felfogásával azonos.

Nem úgy azonban a hivatalos tanügyi körökben. A „Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny” ezen hivatalos köröknek az úgynevezett félhivatalos közlönye. Itt élesen támadják úgy Szalay Károly könyvét, mint a Szemlénekben megjelent cikket.

Az ellentétes álláspontot is ismerni kellvén, az alábbiakban összegezzük a, mondhatjuk: hivatalos állásfoglalást. Az országos középiskolai tanáregyesület czéje alatt, annak közlönyében talál megnyilatkozást a mai állapotok védelme.

Az ügy tárgyalásának két alakját kell különválasztani. Az egyikben azzal van eldöntve az ügy, hogy Szemlének cikkének írója „félíg művelt, de egészen józan ítélet és jó ízlés nélkül való ember.” Szalay Károly pedig nem ért a dologhoz, mert „a hozzáértő tudja, hogy az iskola, mely a közműveltséget szolgálta, sohasem tudta egyszersmind az életet, a gyakorlati életet, a gyakorlati szakmunkát is szolgálni.” Tehát ennek gondolkodás nélkül így kell lenni. Ez a nyilatkozat egyszerűen követeli a belenyugvást, és a ki bele nem nyugszik, az nein ért a dologhoz, pedig „a meddig a közös magasabbrendű szellemi élet, a gyakorlati munka különféle területein működő műveltebb emberek kölcsönös megértése feltételezi a latin és görög nyelv és irodalom ismeretét, addig lesz görög és latin is a középiskolában. A gyakorlati életre, mesterségre való előkészítésnek más a helye.” Tehát ez merev tanügyi kijelentése annak, hogy a középiskolának

semmi köze a gyakorlati élethez, hanem csak a műveltebb emberek kölcsönös megértéséhez, a kik latin és görög nélkül meg nem értenék egymást. A ki pedig ebbe bele nem nyugszik, az félig művelt, de egészen józan ítélet nélkül való ízléstelen ember, és egyáltalán nem ért a dologhoz.

Ezeknek csak azért van jelentőségük, hogy meglássuk, minő méreteket ölthet a tanügyi „hozzáértés!”

A dolog tárgyalásának másik alakja azonban már gondolkozásnak a megnyilatkozása. Dr. *Zlinszky* Aladár szószóelője a tanárok azon csoportjának, a mely jóhiszemű értelmi okokból ragaszkodik a mai tanításhoz.

„Oly moderneknek tartott írókat, mint Goethe, Molière, Corneille, Dante, vagy képzőművészeket, mint Rafael, Michel Angelo, a klasszikus világ ismerete, még pedig alapos ismerete nélkül meg lehet ugyan annyira érteni, hogy az ember egy zsúron fecseghessen róluk, de nem annyira, a mennyire azt egy magasabb értelemben vett művelt embertől, nem is szólva a tudósról, a kinek nevelését előkészíteni utóvégre szintén az iskola feladata, joggal megvárhatni. Ezt pedig mi igenis az életrevaló nevelésnek nevezzük.”

»Ha majd századok választanak el, de nem a klasszikus ókortól, hanem a XIX. századtól; ha majd az összes klasszikusok, latin krónikák, törvények, tudós művek fordításokban, feldolgozásokban átmentek a köz tudatba; ha oly messze és kultúránkra már ki nem ható lesz az ókor, mint az egyiptomi vagy asszír műveltség: akkor az egyetemre kerülhetnek, mint a szakműveltség eszközei. Ma a latin, gyakorlati fontosságánál fogva is, helyet foglalhatna a magyar középiskolában. Ha kertemet művelni akarom, a száz láb mély talaj minőségével nem kell törődnöm, de a két-három láb mélyen fekvőt ismernem kell.”

„Mi nagyon jól tudjuk, Aiskhylos már megírta drámáit, mikor a sophisták az első grammatikai kategóriákat felállították. Csakhogy nekünk a nyelvtannal nagyobb czélunk is van. A nyelvtan (a számtannal egyetemben) mintegy az első tér, a hol a gyermeket az elvontabb, a logikai gondolkodásba bevezethetjük. Az absztrakt és a konkrét főnevek megkülönböztetése, az ige időviszonyai, a tér és időkategóriák, az ok és eredet, a határozók tanában, mind oly dolgok, melyek a tízéves gyermek elméjéhez mérten lerakják a későbbi filozófiai gondolkodás alapjait. Vajjon lehető-e, hogy az egyetemen képes legyen az ifjú egész filozófiai rendszereket megérteni és méltányolni, mondjuk éppen a Spencerét, ha kora gyermekségétől nem szoktattuk hozzá az elvont gondolkodáshoz?”

„A költők megértéséhez hozzá tartozik amaz alaknak is ismerete, a melyben művük megjelenik.”

„Matézis nélkül értékes természettudományi ismeretek épp úgy nem szerezhetők, mint latin nélkül humanisztikusak.”

„Megmondjuk mi, mi az az „élet”, melynek számára (Szemlének cikke) nevelni akar. Nem más az, mint egy jó házból való úri fiúnak élete, a kit otthon szülei felmentenek minden nagyobb, komolyabb munka alól, az egyetemen a jogi vizsgákat jól-rosszul leteszi s aztán a szülei, rokoni összeköttetések elhelyezik valamely csendes, de jövedelmező hivatalba, a hol életét minden nagyobb emóció nélkül éli. Szellemi munkája a hivatal sablonja s a szalonok és kaszinók eszmecsereje. Ezt az életcélt egy nemzet,

fiai számára, általában mégsem fogadhatjuk el s így mi bizony továbbra is kénytelenek leszünk nem az élet számára nevelni.”

Ez a valódi és komoly tanügyi gondolkozás ott, a hol jóhiszeműleg ragaszkodnak a mai középiskolához. Íme, ez azon alapszik, hogy írőkat (mint Goethe, Molière, Corneille, Dante) érteni kell, a nélkül mai embernek nem lehet nekimmennie az életnek. Elettreváló nevelésnek ez a tanári felfogás azt tekinti, ha a gyermekek majdan nemcsak zsúrokon tudnak költőkről csevegni. Sőt a tudósnak meg éppen: Goethét, Molièret, Corneillet, Dantet föltétlenül értenie kell! Ezt nevezi a tanügy „élettreváló nevelésnek”, és ilyen felfogása van az „életről” és a „tudományról.”

Ennek aztán kétségen kívül csak egyenes logikai következése az, a hogy a *mai műveltség tanügyileg meghatározatit*: az összes klasszikusoknak, latin krónikáknak, törvényeknek, az ókori tudós művekenek a köztudatba kell átmenniök, sőt azok feldolgozásainak is.

Nos, nem borzasztóan komoly dolgok ezek? Ez az iskola!

További „nagyobb célja” az iskolának a későbbi filozófiai gondolkozás előkészítése és pedig a nyelvtan útján, az absztrakt és a konkrét főnevek megkülönböztetésével, az ige időviszonyai, a tér és időkategóriák, az ok és eredet a határozók tanával. Különben hogy értené meg Spencert, ha kora gyermekségétől nem szoktattuk hozzá.

Nálunknál nagyobb tisztelői nincsenek Spencernek. De az isten szerelméért: hát az a gyermekélet célja, hogy ehhez szoktatódjék hozzá? És plane az absztrakt és a konkrét főnevek, ok, eredet s határozók tanával. A miről pl. egy tankönyv előszavában (Szinyei József ötödik kiadás) azt olvasom, hogy: „ilyen bonyodalmas dolgot, egyszerűvé nehéz tenni. Mert, a ki a határozók kérdésével kissé behatóbban foglalkozott, az tudja, hogy némely határozó fajták között lehetlenség határvonalat húzni; azért bármiféle osztályozást csinálunk is, mindig lesznek olyan határozók, a melyeket ki ebbe, ki abba az osztályba fog sorozni.” (És ne legyen igaza Szalay Károlynak, hogy boldogabbak az állatok, mert ha azt kínozzák, a sarki rendőrért kiálthatok.)

A gyermekélet további célja még: a költők azon alakjainak ismerete, a melyben művük megjelenik.

Világosan meghatározott célok, és ez bír fontossággal az ügyre vonatkozólag. Íme azon életnek világos megrajzolására, a melynek számára, az iskola előkészít. Határozott kimondása annak, hogy bizony az iskola továbbra is ezen élet számára akar nevelni.

Kétségtelenül, úri fiúknak, a kiknek van vagyonuk, hogy ne legyenek kénytelenek az „élettel” törődni, hanem az értelemnek mindenféle passzióival tölthetik majdan az idejüket, esténként lámpa mellett Goethe, Molière, Corneille, Dante könyveit lapozgathatják, utazgathatnak Rafaelt és Michel Angelót nézni, ráérnek a verstanban tanultakat alkalmazni üres óráikban, vagy elmerülnek a szellem mindenféle kincses bányáiban, azoknak, igenis, elhisszük, hogy a mai iskola jó. Lufusnak, szellemi előkelőségnek, föltétlenül disztíngvált dolog. De csakis előkelőségnek. Mert az aztán már alaposan más kérdés, hogy az iskolai tanítás-e az, a melyből később a tudomány és a szellemi cselekvés bármely ágában a produktumok erednek. A fordított arány az iskolai eminensék és a szellemi produktivitás kitűnőségei között a vizsgáloásnál a lehető legsúlyosabb beszámítás alá esik az iskola rovására.

Ez azon anyag, a mely a hivatalos és félhivatalos tanférfiak gondolkozásakép tűnik fel és a melyből a következő fontos kérdés lesz megvizsgálendő: *Vajjon az iskola az élet számára való dolgós embereket, készíti-e elő, vagy pedig olyanokkal terheli-e a gyermekeket,*

a mik a dolgos emberekre nézve az életben alárendelt, sőt kétes értékűek, sőt kártékonyak?

* * *

Az előbbieken feltüntetett tanügyi felfogás mellett, — a mely a hivatalos közoktatás értelmi szerkezetét födi, — szükséges még tudomást venni arról, hogy ezzel szemben magukban a tanári körökben hivatalosan is voltak már olyan törekvések — egy-egy tanári testület felterjesztése alakjában, tanácskozások eredményeképen, — a melyek változtatni akartak a középiskolán.

Ide tartozik első sorban éppen annak az ismételt feltüntetése, hogy a középiskola csakugyan nem az élet számára készíti elő a gyermekeket.

Sőt, a mi jellemzésül igen értékes, egy hivatalos férfiú tervet is készített a dolognak igazán józan felfogásával — a melyet a tanügyi körök meg nem értvén, csak lemosolyogtak — tudniillik, hogy ha már az állam azt az úgynevezett klasszikus műveltségi oktatást nem akarja eltörölni, akkor választassák az egészen külön amaz általános oktatástól, a melynek az élet számára kell nevelni. Igenis legyen az országban egy-néhány olyan középiskola, amelyben a mai tanítási rendszer fennmaradjon, de az — mint például a Ferencz József intézet — csak olyan úri gyerekek számára való legyen, a kiket nem az élet reális dolgaira akarnak a szülők előkészíttetni, hanem a szellemi és egyéb előkelőségekre. Sőt az ebbe való felvétel is legyen olyan vagyoni föltételekhez kötve, hogy az az úri gyerek ne legyen, legalább a szüleinek vagyoni viszonyai szerint, majdan arra utalva, hogy dolgoznia kelljen.

A mi a mai állapotokat, a középiskolai oktatást a maga borzasztóságaival rákényszeríti a szülékre, az a „minősítési törvény.” A ki jobb hite szerint ki is akarná vonni a gyermeket a középiskolai tanítás alól, csak annak a kárával teheti, hogy a fia „déclassé” lesz, mert a minősítési törvényünk a nyolcz osztály és érettségítő teszi függővé, hogy megnyíljanak-e a társadalmi élet kapui az ifjú előtt?

Ez ellen tanártestületek is gyakrabban szólaltak fel, teljesen feleslegesnek tüntetvén fel a minősítésnek illetén szigorát. Hangsúlyozták azt is, hogy egyéb iskolák, a melyek címük szerint éppen arra valók volnának, hogy a műveltségi oktatás helyett az élet gyakorlati utai számára készítsék elő a gyermeket, mindaddig nem is felelhetnek meg hivatásuknak, a meddig oda már eleve „déclassé” gyerekek mennek, azaz a kik a minősítési törvény szerint itt azok is maradnak.

Nyilvánvaló ebből is, hogy a középiskolai oktatás helyessége vagy helytelensége kérdését nem lehet a tanfériak egységes állásfoglalásával sem eldönteni. Mert hiszen éppen a tanfériak maguk is igen súlyosan foglalnak állást abban az irányban, hogy a mai rendszer valóban rossz, céltalan, embertelen.

Szemlénk cikkére „Kezdődött-e az emberbutítás?” cím alatt egy önálló röpirat is jelent meg „válaszul.” írója dr. Héber Bernát tanár. Értelmes munka, és gondolkozó ember védekezése cikkünk ellenében. De mintha csak a címlapja szólana ellenünk: a tartalom maga mindinkább belemerül azok megerősítésébe, a mikről mi szoltunk.

„Kezdődött-e az emberbutítás?” hangzik a címlap kérdése, benn meg olvassuk, hogy csakugyan úgy volt még nemrégiben.

A fogékony lelkű gyermek az első és második osztályú latin könyvében a lehető legszárazabb s unalmas szöveget, illetőleg csak mondatokat

kapott, a mi alig csinált neki kedvet. A harmadikban aztán, — *s ez sajnos ma is így van* — Cornelius Nepos sokszor még nagyobb tanulóknak is nehéz *s éppen nem nagyon tanulságos és lélekemelő* életrajzait olvastuk. Aztán Julius Caesar — *mint ma is* — az A katonai munkájával . . . gtb.”

Hiszen ez az: sajnos még ma is!

„Az olvasókönyvek tartalom és *latinság dolgában* még sok kívánni valót hagynak hátra” — *biz ez elég czélzás arra, hogy*

a) ostobaságokat olvas a gyerek latinul;

b) a tanár, a ki a könyvet írta, maga se tudja, a mit a tanulótól megkívánna.

„S hogy az anyanyelv tanításában mennyi minden változott meg és pedig előnyösen, az tudhatja legjobban, a kit beható, kiható, fölható, lehető s tudja a jó ég, hogy miféle ható ragokkal s *furcsa szabályokkal* gyötörtek, a mivel aztán alaposan elvették a kedvét a saját anyanyelvétől. A helyett, hogy a tanulót az egyes tárgyak előadása közben figyelmeztették volna arra, hogy beszédében mi a magyartalan s hogy melyik szó vagy kifejezés helyett kellett volna mást s mit mondania, hogy még a lefinomabb árnyalatokat is kifejezhesse — *s ma is ez volna az igazi nyelvtanítás — a szabályok egész sorát magoltatták be vele s felhívták a tanuló figyelmét olyan helytelen dolgokra is, a melyeket magától talán soha sem mondott volna*, de éppen azért, mert sokat hallott s tanult is rólok, később esetleg a jó helyett azokat használta, s így éppen az ellenkezőt érték el, mint a mit akartak.

Bizony „*az volna az igazi nyelvtanítás*”, a mit Héber tanár úr is mond, épp a hogy mi is jeleztük. És csak elismeréssel adózunk neki, hogy mily okosan világítja meg, hogy a helyett mi történik még ma is.

A középiskolákban dívó tanítási módról:

»Azt hitték, hogy a ki két, esetleg három tárgyból képesítést kapott, s hozzá még kathedrát is, az már okvetlen tanítani is tud. Pedig valóságos művész az, a ki helyesen tanít, s hiába mondják *még ma is sokan* hogy csak ismerje a tanár a maga szakmáját, a többi majd magától is megjön. Talán igen, de addig nem egy generáció esik majd áldozatul s sínyli meg egy életen át a rendszer nélküli tanítást.»

Súlyos beszámítás alá esik ez is:

„A tanár nem egyszer a nyolcz évi tanulás utáni befejező vizsgálatra, az érettségi vizsgára is kénytelen gondolni, s hogy a tanulókat esetleges kellemetlenségeknek ki ne tegye, inkább megtanít sok mindent, a mire az A legjobb meggyőződése szerint semmi szükségük sincs. De hát senki sem tudhatja előre, hogy milyen szakmájú elnök jön az érettségire. Igaz ugyan, hogy az elnöknek mindenhez kellene értenie, s mondjuk, hogy ért is sokat de akárki legyen is az elnök, az mégsem tagadhatja meg magát, s ha a szaktárgyára kerül a sor, mégis csak eziránt érdeklődik a legjobban, s bizony elégszer hallani, hogy az egyik-másik elnök olyan apró részletkérdéssel gyötörte a tanulót, hogy talán az ugyanazon szakmabeli egyetemi hallgatók se tudtak volna a kérdésére válaszolni, s nem egyszer maga a szaktanár se tudta, hogy mit kellene a gyermeknek válaszolnia.»

„Az érettségi vizsgálat az oka sok más bajnak is. Szerény véleményem szerint *semmi szükség sincs rája*, mert vagy becsületesen s lelkiismeretesen tanítottunk s bíráskodtunk nyolcz éven át, s akkor felesleges,

mert ha odáig eresztettük a tanulót, akkor tudni is fog, ha olyasmit kérdeznek tőle, a mit tudhat is, vagy könnyelműen, lelketlenül végeztük a kötelességünket, akkor meg *miért bűnhődjék a tanuló miattunk*. Ha van ellenőrzésre szükség, történjék ez a nyolcz éven belül akár többször is, hogy ha nincs valami rendben, segíthessünk is idejekorán a bajon. Hálával fogadjuk s kell is fogadnunk a jó indulattal s szándékkal adott jó tanácsokat, mert tudjuk, hogy a magunk és a tanulók érdekében kaptuk azokat. De minek tegyük ki a tanulókat nyolcz évi becsületes tanítás után *fölösleges gyötrelmeknek*. A mit e vizsga kedvéért betanulnak, annak *a jó részét igen hamar — talán már néhány hónap múlva — úgy elfelejtik, mintha soha sem tanulták volna*, s erre tanúim lehetnek igen-igen sokan, a kiket talán jeleseknek is minősítettek. *Elfelejtik pedig annál könnyebben s hamarabb, mennél jobban erőszakolták*, a vizsga kedvéért való tudást, mert nem lehet az igazi tudás, a mit csak azért tanul meg valaki, *hogy egy alkalomra tudja.*”

Mily szép meghatározása a dolognak: „hogy egy alkalomra tudja.” (Hiszen ha csupa ilyen tanárok volnának, a kik így belelátanak a dologba, akkor a legrosszabb tantervtől se félnénk!)

„A megelőző napok *éjjeli-nappali munkájától elcsigázott* jelölttel még a nyugodt tanítás közben is nem egyszer megesik — s ezt magam is elég sokszor tapasztalom — hogy még a jó tanuló is, ha a tanultak összefoglalására szólítják fel, s notes sincs a tanár kezében, s semmitől sem kell tartania, *mégis belesápad s alig tud szóhoz jutni.*”

Ez már a pszichiáterek vizsgálódását kihívó pont. Micsoda centrális rombolás! Csak a 18—20 éves kor állja ki mégis súlyosabb bémulások nélkül, a melyek azonban így is előfordulnak. És az öngyilkosságok!

„Gondoljuk meg, hogy a tanulók négy év alatt körülbelül 530 iskolai órában tanulnak görögül, ebből legalább is 130 óra esik a grammatikára és a syntaxis elemeire, legalább is 60 a dolgozatok írására és javítására, a többi 340 órában pedig olvastatni kell szemelvényeket Homerosból, Herodotusból, Xenophonból, Sophoclesből és Platonból. Lehet-e ezekből az egymástól annyira eltérő írókból annyit olvastatni — főleg nagyobb létszám mellett — hogy a tanulók annyira megismerjék őket, hogy belőlük nem olvasott részeket is fordítani tudjanak? Azt hiszem, hogy ily rövid idő alatt a saját klasszikusaink szellemét sem lehetne megismerni, nem pedig idegen írókét, akik *egész más világot mutatnak be, mint a milyen a mienk.*”

Igen, „egészen más világot” mint a mienk! A mint az egész középiskola is más világban él, mint a mienk, a mi dolgos, dologból élő világunk, a melyben csak nagyon kevés kiváltságos úzheti a gyakorlati életre czéltalan tanulás luxusát az élet elvesztegetése nélkül. Plane az emberré való kifejlődés ama legfontosabb nyolcz esztendejében.

Igen, „egészen más világot” tanítanak ott, letűnt világokat, a melyek csak az iskolában élnek már. „Egész más világot mutatnak be”, holott annak a gyermeknek azt a világot kellene látnia, a melyben élni fog. Itt ä súlyos bűne a középiskolának.

Igaz, gyönyörű világ volt az a más világ, és a ki, ha majd vagyoni jóléte megengedi, később az abban való gyönyörködésben s annak tanulmányozásában fog elmerülni, nagy gyönyörűséget talál. De nem ezekért van mindenkire, a ki nem napszámos lesz, a kötelező középiskola, hanem egy produktív állam ama dolgos új és új nem-

zedékeiért, a kik előtt az ő jövő világuknak kell szépek feltűnnie, s a kiket abban kell gyönyörködni megtanítani, és hogy a dolgoz, produktív élet örömét ott lássák. Ne idegen világ, a múltak szépségei foglalják el őket, a midőn az életet nézik; ne az előttük nyíló új világ legyen számukra az idegen világ, a melyből ezer évek! Ő vissza kell menekülnie elméjüknek, hogy szépet találjanak. Még ha az esztétikai nevelés is volna a célja a középiskolának, még akkor sem követhetne el nagyobb bünt a gyermeklélek ellen, mint holt világokba fordítani tekintetét és ott kerestetni vele az élet szépségeit, a helyett, hogy eltölné az iskola a gyermek elméjét ő az egyedüli kincsével, a mi lelkének a kincse lehet: hogy örömmel és önbizalommal menjen a mai és az előtte nyíló élet elé. Mert ha az az öröm nincs meg benne, hogy az előtte nyíló élet szép, és nincs meg benne az önbizodalom, hogy azok a küzdelmek, a miknek elébe megy, lélekemelő, akkor elvette tőle az iskola az élet örömét, az életben való bizodalomát, lelkének egyensúlyát, életerejét.

És ezt vesz el az iskola tőle, ez a legrettenetesebb bűne, a mely az ifjú életének a legkeservesebb óráit, kétségbeesését okozza a reális élet küszöbén. Erre való-e az ő életüknek minden lelki nyavalyától leg-féltettebb nyolcz esztendeje, arra-e, hogy programmszerűen egy nyavalyával beoltsák? Van-e ennél galádabb bűn a szülék, a társadalom, a gyermekek, a jövő életereje, a nemzet legnagyobb kincse ellen?

Mentől erősebbnek érezte magát mindenben, a mi az iskola, annál szörnyűbb reá nézve, a mikor az életbe lép, hogy íme, az egészen más világ. Mentől jobban beleélte magát a múltakba, annál szörnyűbb a kiábrándulás, és ennek folyományakép az energiáinak az elernyedése. Eppen a legkitűnőbb iskolásokat éri legjobban utói ez az elernyedés. Ennek a szörnyű faktumnak az okát, eredetét másutt keresni, mint az iskolában nem szabad.

De erre így felel a tanügyi „hozzáértés”:

„Ha az ifjút az életben kiábrándulás éri, annak csak az az oka, hogy a társadalmat *nem sikerült még úgy berendeznünk*, hogy erkölcsi ideáljainknak megfelelően. De ebből nem az következik, hogy tehát mondjunk le ez ideálokról, hanem éppen, hogy ezek irányában szervezzük a társadalmi munkát.” (Orsz. Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye. Zlinszky.)

Íme tudják, hogy az iskola oltja be őket olyan lelki anyaggal, a melynek következménye az a legrettenetesebb lelki valami, az az önmeg-hasonlás, a lélek egyensúlyának az a feldőlése, a mi a „*kiábrándulás*”, akkor mikor az ifjú vér és lelkesedés, cselekvésre vágyva, az életnek nekidől. Íme tudják, hogy az iskola által beoltottak folyománya ez. És évről-évre mind, valamennyi gyermeket be kell, muszáj, oltatnunk, a kikért a szülék mind azért remegnek, vajha boldoguljanak az *életben!* Beoltani mind, valamennyit azzal a tudattal, hogy valóban az étellel ellentétes dolgot művelnek. És miért? Arra a tanférfiúi experimentumra, hogy a világ változzék még! Sőt pláne a tanférfiúi „hozzáértés” szerint! Hallatlan dolgok ezek, kérem. Mind valamennyi gyermekeinket oda kell adnunk „*Versuchskanincheneknek*”, hogy vajjon csakugyan sikerül-e a tanügyi észnek a világot megváltoztatni? Az, hogy a gyermekeinkre nézve a beoltás azzal jár, hogy a lelküknek borzasztó benuványa áll majd be akkor, a mikor a valódi életbe lépnek, az semmi ama magasabb célok mellett, hogy az élet változzék meg a tanügyi észjárás szerint.

Borzalmas dolgok! Hát ez a tanügyi hozzáértés?

Méray-Horváth.

Louise Michel †.

Végre mégis meghalt, minekutána körülötte lassan-lassan meghalt minden, a mi egyénisége sajátos zamatát, élete különös fűszerét tette. A csillagok még kihűlésök után is elküldik fénykéveiket a végtelenbe; nála előbb a fénykévek pusztultak el s csak akkor tudta megroppantani aszkéta derekát a halál. Eltűnése a szocialista revolúcióból több mint egy egyén múlása: benne és általa egy típus halt meg. A kollektív átalakulás *praeszociológus periódusának* nevezném a kort, mely Louise Michellel elhitette, hogy a barrikád, a börtön, a kórház, a betegesen zavaros túlzások, melyeket a sovány kéz összeír a piros borítékok mögé, valóban egy forradalom mérföldmutatói s egy Kálvária állomásai. Igazában pedig csak egy forradalom gyermekéveit jelzik és e gyermekévek sem a pirosposztagok, a gondtalanok, a nevetőszeműek közül valók, hanem felettük sötétlenek a sejtelen sápadtsága, a korárettség ránczai s az öröklött terheltség átka. Első értelmi impressziói azok a doktrina-anachronizmusok, melyekkel a Saint-Simon-ok, Enfantin-ek és Fourier-k zavarták meg — nem a francia munkásosztályt, mert hisz ilyenről az idétt még kevés szó eshetett — hanem a különösségre, iniciatívára, hiszékenységre mindig hajlandó francia intellektust. Már törvénytelen születése minden törvény relativitását oltotta bele eleven hitként Louise Michel tüzes és keserű képzelmébe. A törvény nem vett tudomást az ő születéséről s az ő élete nem vett tudomást a törvényről. Ők ketten megfizettek egymásnak, a törvény és Louise Michel; életében és halálában ez a mérleg le van zárva, ez az adósság le van törlesztve. De, és itt következik az ő agitációjának csődje: az irott törvény tagadásával nem érte be, beszédei, kusza írásai, asszonyos elhamarkodásai a tanúk, hogy ép oly keveset törődött az élet törvényeivel is, valamint a tudományéval is, mely az élet quintesszenciája. Volt egy idő Nyugateurópa szocialis forradalmában az ötvenes évek körül, midőn azt kellett hinni, hogy egy Louis Blanc dilettáns, de józan cselekvése mögött a latin revolúció iszonyú fogalomzavara, ösztönös fanatizmusa is tisztulni kezd. Azt kellett hinni: a homályos és hangos francia ábrándosságot, ezt a könnyesszemű, beteg, hallucináló gyermeket kézenfogta az erős, józan, nagy német iskolamester: a marxizmus. A párisi és londoni emigrációban, a Blue Book-ok literery gentlemanjai és a szociológia arisztokratikus műkedvelői között, komoly és megcsodált izoláltságban húzódott meg a marxizmus rendszeressége. De a latin fajok a maguk effeminált idegzetében a marxizmusnak csak nyereségét, hiányos elaszticitását s a nuanceokra való képtelenségét vették észre. Nem volt vér az ő véréből. Ekkor jelenik meg a fórumon az orosz-lengyel emigráció. Adósságszínálásban, szerelemben, forradalomban mindig *va banque*. A fogalmakat kicsinyeknek, a meghatározásokat félszegeknek, a rendszerességet korlátoznak itéli. S helyökbe teszi a keleti puszták határtalanságát, a primitivitás tapogatódzását s a miszticizmus ellenőrizhetetlen intuícióit. A forradalom látóhatárán Bakunin jelenik meg, a kiszámíthatatlan, az égőszemű, a keserű. A szocializmus két ágra szakad s az *Internationale* idején már megépül a földalatti orosz-francia *Alliance*, melyet a földfeletti diplomácia csak jóval utóbb mert megcsinálni. Bakunin egyenes lelki leszármazottjának mondhatjuk Louise Michelt. Örököse az ő vakmerőségének, az ő vakhitének, az ő tételes homályosságának. Mint agitátor is folytatója az ő nemes értelemben vett pose-ának. Nem *l'art pour l'art*, de az ügy iránt való halálos szerelmében idővel önkéntelenül öltötte fel ezt a poset. Hitt az utcának. Elhatározást vélt a piazza üvöltéséből kihallani.

Ezért nem vette komolyan senki, legkevésbé az utca, legutolsó sorban a piazza. Lenézték, megcsúfolták és kigúnyolták. A régi társadalom katakombalevegője ölelte át mindhalálig. Valóban szűkösek lehetek neki a mi határaink s éles szeme ugyancsak messzire pillanthatott hogy csak oly homályos kontúrokat tudott meglátni. Talán ép ezért tudta annyira gyűlölni azokat, a kiknek gyűlöletére büszke volt s tudta annyira szeretni azokat, a kik őt néha viszonzszerették, máskor közönnnyel hallgatták, olykor kinevették! Fogságában, betegségében nyomorult élelmét megosztotta ismeretlen sorsosaival. Özvegyi szobájában az egyszerűséget csak a nyomor váltotta fel. Utóbb már szinte komikus. Hangja rikácsol, mondatai egyre hosszabbak, unalmasabbak, exaltáltabbak, sovány öreg karját idétlen hevességgel emelgeti s ha keze fenyegetően öklöbe szorul, a hallgató szinte nevetni szeretne a pergamenes, sárga kis öklön. Ruhája divatját múlta, fakó; arcza rút és beesett, gyér haját csapzottan tépi a szél. Felolvasásait közönsége néha már nem is veszi komolyan, az élczlapok karrikatura-kamaszai az ő vonásain csillogtatják szellemüket s nemzetközi kongresszusokon Singer elnök úr csüggedten veszi ki arany zsebóráját, ha a vörös Lujza beszélni kezd.

Mindenképen szomorú, sőt — ha annyit nem élnének vissza e szóval — azt mondanám: tragikus ez az alkonyi sors. Más asszonyt az ő korában, békés, bizalmas, meleg családi kör vesz körül. Az unokák feje fölött lágyan remegnek meg ötven év előtti emlékek. A vonások megenyhülnek, kisimulnak, a ritkuló hajra finom hó esik. Louise Michel felett másképen esteledett be. Öregségében látszott meg leginkább, mily korán született erre a világra s milyen későn halt meg.

Ifj. Leopold Lajos.

Erdős Renée: Írások könyve.

Két új magyar folyóiratot jelez egyik előbbi szemlénk; én nem egy harmadikról, hanem egy harmadik kapcsán egy különös társadalmi jelenségről akarok pár szót ejteni.

E folyóirat címe: *Írások könyve*. Havonkint három ívnyi terjedelemben jelen meg. Van benne vers, novella, irodalmi és művészeti benyomás, hangulatkép s egy regény, folytatásokban. Elejétől végig Erdős Renée munkája. A mint az előfizetési felhívás mondja: „egy kis magában álló irodalom, a magam lyrája, a minek szeretnék egy kis otthont teremteni, önállóan, magam”.

Az a vállalkozás, hogy valaki havonta maga ír meg egy folyóiratot s maga is adja ki, többé már nálunk sem szokatlan. A „Fehér könyv”-ek, annak idején, ha nem csalódnak, terjedelemre s a tartalom vegyességére még jóval meg is haladták az „Írások könyv”-ét; A vállalkozás csak akkor válik feltűnőbbé, ha keletkezése körülményeit és indító okát is számba vesszük. Ezekre akarunk a következőkben rámutatni. Még pedig korántsem azért, hogy reklámot csapjunk az új folyóiratnak; nagy dob verésére lapunk sohasem adta magát. Korántsem azért, hogy az író védőlovagjai és prókatorai izetlen pose-ában lépünk föl, mert ez sem a mesterségünk, de nem is kért fel rá senki. Hanem egyszerűen azért, mert az eset — teljesen mellőzve személyi részleteit — nagyon bevilágít hazai irodalmi viszonyaink sötétségeibe. Valóságos kortörténeti tünet és körtünet.

Erdős Renée mintegy hat évvel ezelőtt lépett az irodalmi nyilvánosság elé. Versei, rajzai először vidéki ingyenes tárczatöltelék voltak.

Utóbb versei révén, a melyekből igazi költői tehetség üde ereje áradt ki, tárgyban, hangban, formában, nyelvben szokatlanul merész versei révén fölfedezték a fővárosban is. Több napilap s hetilap szerződtette munkatársának s készséggel, sűrűn közölte költeményein kívül prózáját is; tárczáját és regényét. (Prózája pedig nem volt verseivel egyenrangú, talán leginkább azért, mert az is vers volt, csakhogy nem szárnyaló, hanem gyalogjáró vers, a melyen minduntalan meglátszott, hogy „felrepülne, messze szállna, csakhogy el van metszve szárnya”). Csoda-e, ha a szerző szemét most már ragyogó délibáb kápráztatta el: az a remény, hogy Magyarországon a tárcza- és versírás kellő megélést biztosíthat neki. Ez a remény annál jogosabb volt, mert 1902-ben megjelent verseiből három hó alatt 800 példányt kapkodtak el s a lapok is sok hangos — az igaz, hogy kevés okos — szót szenteltek neki. Ámde a délibáb csakhamar szertefoszlott, s ha a sajtó volt az, mely a költőnő vágyainak és reményeinek szárnyait nagyra növelte, ugyanaz metélte le őket. A vágyak és remények szárnyát igen, de a tehetség szárnyán nem fogott jóakarató ollója.

És itt álljunk meg egy perczre; gondolkozván. Ejnye de furcsa; néhány hónappal ezelőtt még oly sűrűn találkoztunk napi- és hetilapjaink hasábjain Erdős Renée nevével, hogy tehetsége érdekében — mint annak őszinte tisztelői s e szemlében* nyílt elismerői — inkább azt kívántuk, bárcsak kevesebbet kellene írnia; — s íme most ugyanezen napi- s hetilapok tárczajelző sorompói, mint valami egységes vezényszóra, egytől-egyig lecsapódtak a költőnő dolgai előtt. A trust kitűnően érti a bojkottot. Erdős Renée az újságok számára meghalt; tőlük ugyan igazában éhen is halhatna. Ám annál jobban él a pletyka számára. Pletyka tekintetében *vogelfrei* lett ez a nő a „lovagias” magyar társadalomban.

Honnan e fordulat az *íróval* szemben. Bizonyára tehetségének forrása apadt el egy-két huszonnégy óra alatt? Dolgai kétségkívül már oly rosszak, silányak és erkölestelenek, hogy senkinek se kellene, hogy védekezni kell ellenük, akár a pestis ellen, vesztegzárral?

Lapozom az *Írások könyve* két megjelent füzetét, de a tehetség és művészeti erkölcs huszonnégyórás lesúlyedésének semmi nyomát, s így a sajtó kegye fordulásának semmi *tárgyi* okát nem lelem. A versek javarésze még mindig szín pompás és gazdag (kivált a bevezető *Utat vágtam* még erőteljesebb, költőibb sok elődjénél is); a próza sem mutat hanyatlást.

Ennélfogva itt nem tárgyi okokat kell keresnünk, hanem — nincs más választás — személyieket. E személyi dolgok mélyébe azonban nem óhajtunk beleavatkozni. Pletykán nem indulunk, pozitív dolgokat nem tudunk, de nem is akarunk tudni, mert ez thémánkra közömbös.

Ámde maga az, hogy a sajtó személyes okokból vonta meg kegyeit Erdős Renéetől, kétségtelennek látszik. Már most: *ha* vétett is, ha bármit vétett is valaki akárkinek vagy akárkiknek, ez nem szolgálhat okul arra, hogy a sajtó egy író, a kit kevéssel előbb még a magasba emelt (úgy, hogy azt hihette, hogy ez fölmagasztalás), egyszerre a mélységbe taszítson, kirántván alóla a piedesztált, a mely alatt ott tátongett az elkáprázott író szemének láthatatlan mélység.

Az irodalmi és művészeti kultúra végzetes kárát vallja annak, ha ez az eljárás, hogy az író és művész magánviszonyait, személyi életét egyfelől, másfelől meg tehetsége teremtő működését teljesen összezavarja, rendszer-

* H. Sz. 1903. márcziusi szám.

ként lábrakap. Ha művein boszulják meg, a mit talán magándaival kellemetlenkedett, vétett, de a melyekhez a közvetlenül érdekelteken kívül senkinek semmi köze.

Még nagyobb hiba terheli a sajtót, a mely a közvéleménynek, sajnos legtöbbször felelőtlen irányítója, ha ezt a konfúziót ő követi el. Áldozatát aközönség előtt nemcsak személyében bélyegzi meg, hanem műveiben is. Elveszi műveinek hitelét és keletét, s ezáltal megvonhatja tőle még a kenyeret és vizet is.

Mi köze ahhoz a műélvező közönségnek, hogy X. író vagy Y. művész műveinek magánéletének mik az intim részletei? Vajjon kevésbbé élvezi-e Shakespearét, ha tudja, hogy az ifjú William egykoron sir Thomas Lucy vadaskertjéből szerezte, s nem épen törvényes formák közt, az özpecsenyét? Avagy kevésbbé tetszenek-e neki Byron és Goethe, George Sand és Eliot, Michael Angelo és Lionardo da Vinci, Liszt és Wagner dolgai, ha tudja, hogy magánéletük miatt a polgári morál fölhúzta szemöldökét és elítélőleg csapta össze a két kezét? Duse művészetét kisebbíti-e az a bizonyos viszony, melynek rózsa-illatát Gabriele, „il divino”, oly kalmár- és kalózérzékkel változtatta nyomdafesték büzévé? Sőt Wilde-nek pl. még a csúf betegség botránya sem ártott (pedig a pathologia műveiben is megvan). Hiába taposták ronggyá műveit bírói ítéletre a papírmalomban, a „cant”-es Anglia s az ép oly kenetes kontinens ma ugyancsak elkapkodja, előadja és megbámulja. (E példaknál Erdős Renée-nek sem személye, sem tehetsége nem volt a hasonlítás alapja csak *tipikus* esete.)

S legyünk őszinték. Hát csakugyan a sajtó ült a kérlelhetetlen erkölcs trónjára, s játszsza az *anathema maranatha* gyertyaoltó szerepét? Igaz tisztelget és becsület a szabálynak, de nincsenek-e a sajtónak kivételkép és néha szükségkép is, oly igen hasznos és tehetséges munkái is, a kik bizony csak a *menxchlich-allzumenschlich*- (azaz bohém- és szegény ördög-) *morál* tágabb drótú rostáján rázhatók a tiszta búza közé? Értsük meg még egyszer, nem kérjük Erdős Renée számára holmi 92. § alkalmazását, (azt hisszük, erre semmi szüksége sincs), de csodálkozva nélkülözzük az értő és megértető hunyorintást egyik-másik haruspex szemén, a ki oly kálvini szigorral s jezsuita szörnyűködéssel meri a családokat az *Írások könynyvé*-től, mint „métélyt hintő pornogramm”-tól, „a betegesen degenerált, XVIII. századbeli priapiákra emlékeztető” Írásktól óvni — inteni? Ugyanaz a sajtó ez a szendike, a mely lapjaiban botrányosan egyértelmű pamlagtörténeteket, ronda rendőri és törvényszéki intimításokat *per longum et latum* közöl, a mely egyre több oldalát szívesen tölti meg — hacsak hoz valamit a konyhára — szemérmetlen alkalomkereső apróhirdetésekkel, fosztogató nemi kuruzslók reklámjaival, a Mensinga tanár rendszerével, stb. stb.

Már most vagy teszek ilyesmit, s akkor — minthogy „nekem fütüült” — hallgatok, vagy megváltom magamnak a jogot szólni és ítélni azzal, hogy sohasem teszek ilyent és hasonló jókat.

Az ilyen kivégzésnek nem szabad megtörténnie. Hogy Magyarországon megtörténhetett, hogy itt nem egyszer tesz és tehet a tagadhatatlanul nagyhatalmú, ha nem is mindenható sajtó jobb sorsra érdemeseket, ha nem is holtta, de legalább is bitang, *vogelfrei* jószágga, a *trustees* kénye-kedve szerint, nem azt bizonyítja, hogy itt a viszonyok és erkölcsök — hófehérek, hanem inkább azt, hogy nyomorúságosok, szűkösek és erkölcstelenek. Azt bizonyítja, hogy itt az eszméknek és érzelmeknek tisztulnia, az erkölcsi és

a distinguáló képességnek izmosodnia kell. Azt bizonyítja, hogy itt nem „kivándorolni” kell, hanem — söpörni.

Erdős Renée pedig az újságok számára meghalt. Kívánjuk tehetőségének, hogy bennök sohase is támadjon fel, a míg a sajtó urai többé már nem tekintik lovagiasságnak a női munkát potom bérért megtúrni a maguké mellett, a mikor udvarias előékenységük vékony máza alól nem üt ki oly hirtelen a nőtipró tatárerkölcs vastag durvasága.

Bízunk a magyar olvasóközönségben, hogy lehetővé teszi a munkaadók által kizárt írónéket, hogy tovább, fölfelé haladhasson a magavágta úton, a mely — reméljük:

„ha jobbra, balra tér is,
A magasságok büszke útja mégis”. *Wildner Ödön.*

Könyvszemle.

Les theories socialistes au XIXe siècle de Babeuf à Proudhon,
*par E. Fournière. Paris, Félix Alcan, éditeur 1904. XXXI + 415 I.
8° 7 fr. 50.*

Az Alcan-féle *Bibliothèque de philosophie contemporaine* ezen kötete annak törekvésnek köszöni létét, a mely Franciaországban inkább a gyakorlati politikai problémák nyomása alatt keletkezett és arra céloz, hogy a francia szocialista párt, a Jaurés pártja, a marxizmus befolyása alól emancipálódjék. Charles Andler kezdte, most Eugene Fournière, a *bloc*-miniszteriumtól valamely katonai akadémiába a szociológia és a szociális kérdés tanárává kinevezett szocialista folytatja: hogy kimutassák a marxizmus leglényegesebb részeinek gyökereit a francia szocializmusban, ezzel a hazai szocialista theoretikusok tekintélyét Franciaországban in integrum restituálják, ellensúlyaul annak a szocialista elméletnek, a melyre a jauresizmus gyakorlati politikáját, taktikáját ráojsani alig lehet.

Fournière vastag munkája ily kép *tendenzschrift*, bárha ő óvakodik, hogy annak beismerje, sőt lépten-nyomon hangsúlyozza Marx és Engels kitünő érdemeit. Mindazonáltal látszólagos sikerrel bizonyítja be, hogy a marxizmusban kevés az eredetiség, hogy Saint-Simon és Proudhon megelőzték az internacionalizmus hirdetésével, hogy a *Verelendungs-theorie*t Vidal állította föl előbb, a történelmi materializmust előtte vallották Pecqueur és Proudhon, az osztályharcot előtte ismerték föl Saint-Just, Babeuf, Pecqueur és Proudhon, stb. Mi e bizonyításnak — a mely mellesleg, csak úgy *en passant* történik — nem tulajdonítunk mély jelentőséget, mint egyáltalán elsőbbségi vitáknak a tudomány *nagy kérdéseiben*; azt hisszük, a nagyságra a2 a döntő, mit tudott valaki az új tudáselemekkel csinálni, új magyarázatát tudta-e adni az addig ismeretlenek, szóval: tudott-e új világgépet alkotni belőlük? S ha mindaz, a mit az elsőbbségre vonatkozólag Andler, Fournière stb. kimutatni igyekeznek, meg is állna: a marxizmus érdemét mégis az a felelet állapítja meg, a melylyel erre a kérdésre válaszolunk.

Emellett azonban Fournière könyve igen érdekes könyv. Világos összefoglalása a francia szocialista elmélkedők nézeteinek az erkölcs, a nő, az állam és egyén, a tulajdon, járadék és profit, a kapitalista, koncentráció, az osztályharc, a szövetség, egyesülés és társadalmisítás sokoldalú problémáiról. Különösen Vidal, Pecqueur, Louis Blanc, de legkivált Saint-Simon emlékének föllevenítése bizonyulhat a jauresizmus új elméleti alapozása számára gyümölcsözőnek; valóban az új reformszocializmus az elméletben új saint-simonizmus, a gyakorlatban új blanc-izmus. Fournière könyvére még visszatérünk. *Sz. E.*

A szociológia feladata és iskolái. Írta Achile Loria. Fordította Pór Ödön. Budapest, Politzer és Fia, 1904. XII -f- 126 l. 8°.

A Társadalomtudományi könyvtár, folyóiratunk e gyermekének új, 6-ik kötetét nem mutathatjuk be dicsérő szavakkal: a szülőnek nem szabad gyermekeivel kérkednie. Azt hisszük azonban, elég ajánlás a turini professzor neve, a történelmi materializmus ezen jobbról és balról támadott nagyhírű képviselőjéé.

A kötet hét előadás gyűjteménye; ezek: A szociológia feladata; A lélektani alapon nyugvó szociológia; A biológiai alapon nyugvó szociológia; A biológiai szociológia utolsó foka; A gazdasági alapon nyugvó szociológia; Az összehasonlító szociológia; Szociológiai kutatások a családról. — Mind e kérdésekben a tudomány mai álláspontja — Loria ellentétes fölfogásai daczára is — tisztán és világosan domborodik ki.

A kis munka magyar kiadásához a szerző új előszót írt, melyben lelkes szavakkal ünnepli a fiatal nemzetek s köztük a magyar nemzet hivatását az új tudomány, a szociológia művelésére, kiépítésére. Vajha optimista fölfogása a „derék, intellektuális, nagyratörő és bátor” magyar nemzetről alkotásokban találna majd igazolást, azon tudomány jövődjéé magyar termékeiben, a melynek Loria munkájának kiadásával szolgálni kívántunk.

A társadalmi fejlődés iránya. A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita. Budapest, Politzer és Fia, 1905. IV + 380 l. 8°. Ara 3 K.

Kötetbe gyűjtve kapja most a közönség a T. T. T. széles körben föltűnést keltett vitájának anyagát. Nem kételkedünk, hogy a közzétételnek ezen formája lényegesen járul majd hozzá a vitatott eszmék még szélesebb körben elterjedéséhez és tisztázásához. A kérdés annyi oldalról nyert megvilágítást, hogy mindenki megtalálhatja a kötetben a neki megfelelőt; alig lesz nézőpont, a mely benne képviselve nem volna.

A kötet *A Huszadik Század Könyvtára* 8. füzeté gyanánt jelent meg; ára terjedelméhez képest oly alacsony, mint kevés magyar könyvé.

Földtulajdon és demokrácia. Doktori értekezés. Írta báró Horváth Emil. Ds, 1903. 43 l. 8°

Csizmadia Sándor: Hajnalban. Költemények. Nagy Sándor rajzaival. Budapest, Faragó Zsigmond kiadása. 1905. 160 l. 8°

Csizmadia Sándor: Munkásemberek. Elbeszélések. Budapest, Faragó Zs. kiadása. 1905. 100 l. 8.

A MUNKÁSMOZGALOM.

Szociálista mozgalom.

MAGYARORSZÁGBAN a parlamenti viszonyok s az országgyűlés fölözlatása szükségyszerűen fokozták a politikai munkásmozgalmat is. A választási akció azonban elsősorban csupán a szociálista eszme propagálására irányul, fölhasználva ez idő nagyobb gyülekezési szabadságát.

A magyarországi szociáldemokrata párt választási föl hívása az általános választó joggal foglalkozik leginkább, de e mellett kiemeli küzdelmének osztályharci jellegét. Kivűle az újjászervezett szociáldemokrata párt fejt ki agitációt s pártlapjának jelentése szerint 71 kerületben állít föl jelöltet. A legutóbbi választáskor e pártnak csak 28 kerületben volt jelöltje, a kikre 16 kerületben 574 szavazat esett. Fölemlítendő, hogy az idei választási szözata, mint az ez alkalomból közzétett pártprogrammja, csupán a napi kérdéseket érinti s a szocializmusról, különösen annak végcéljairól említést sem tesz. Elöre jelezhető tehát, hogy ezen pártnak az ily utón elért esetleges sikerei éppenséggel nem jelentik a szocializmus tőrfoglalását.

*

A karácsonyi ünnepek alatt, mint minden évben, *kerületi és megyei pártgyűléseket* tartottak a magyarországi

szociáldemokrata párhoz tartozó párt-szervezetek. Mindössze négy megye (Arad-, Bács-Bodrog-, Csongrád- és Vas-megye) és két kerület (Tiszántúli-, Erdélyrészi-kerület) képviselői gyűltek össze.

Legnagyobb volt a Nagyváradon megtartott *Tiszántúli-kerületi kongresszus*, a melyen Békés-, Bihar-, Hajdú-, Szatmár-, Szabolcs- és Szilágy-megye szervezetei jelentek meg, bizony-ságául annak, hogy Budapest után Nagyvárad a leghatalmasabb centrum. Az előadott titkári jelentés is ezen kerület megerősödését mutatja, mely főleg a gazdasági harcokban nyilvánult, az ottani nagyarányú üldöz-tetések daczára. Megalkották a párt-értekezleten a Tiszántúli-kerületet, a mely az országos központtal szem-ben szükséges deczentralizációt s az egyes megyékkel szemben szükséges cenzentralizációt jelenti. De elvetették, az előadó javaslatával ellentétben, az önálló pártlap kiadását. A földműves agitáció, az egyesülési-, gyülekezési-s a választói-jog alkották tanács-kozásaik egyéb részét.

Az erdélyi II. pártgyűlést Kolozsvárt tartották meg. Visszaesést jelent ez az 1903-iki kongresszussal szem-ben, a mikor is 16, míg ezen párt-értekezleten csupán 11 helység képviseltette magát. Az alapos titkári jelentés — többek között — 55

gyűlésbetiltást, 40 hónap fogház-, 3350 kor. pénzbüntetést és 11 eltolonozolást panaszol föl. Tanácskozásaik a szervezkedés, a sajtó, a községi politika s a nemzetiségi kérdés körül forogtak; utóbbit illetőleg elhatározták, hogy Brassóban szász központot létesítenek.

A Zomborban megtartott *bács-bodrogmegyei kongresszuson* 16 helység (27 szervezet 49 küldöttel) volt képviselve, a mi haladásra mutat. Az egyes jelentések is ezen vidék fejlődő mozgalmát igazolták a 34 gyűlésbetiltás daczára; így egyedül Zomborban 5 új szakszervezet létesült. A tárgyalások csupán megyei kérdésekre szorítkoztak. Szintúgy a *vasmegyei* kongresszuson Szombat helyen, a hol 5 helység 30 küldöttel volt képviselve. Az *aradmegyei* s a *csongrádmegyei* pártgyűlésnek általános érdekű tárgyalási pontja csupán a földműves szervezkedés volt s erélyes agitációt határoztak el. Utóbbin megalkották a megyei szervezetet Szeged központtal, de az önálló pártlap alapítására vonatkozó indítványt itt is elvetették.

A *községi képviselőtestületi* választásoknál több helyen jutottak be újabban a szociáldemokraták. Így Solton, Apátfalván és Zomborban 16—16, Erdőhegyen 8, Szemlakon 6, Medgyesegyházán 5 szociáldemokrata jelöltet választottak. Eredményes munkálkodás nehezen várható, mert nincs magyar szociálista községi program, bár a magyarországi szociáldemokrata párt tavalyi kongresszusa ennek elkészítését s az idei pártgyűlés elé való terjesztését kimondotta.

Az *élesdi* véres népgyűlésnek, mely múlt év április 24. napján harminczegy emberéletbe került, utójátéka volt a nagyváradi törvényszék előtt december havában lefolyt bün-

per. Ötvenhét vádlott közül 24-gyel szemben elejtették a vádat, egyet fölmentettek; a többi 22 vádlott pedig összesen huszonhárom év és 8 havi szabadságvesztésre sújtott. A legnagyobb büntetés 4 évi fegyház, a legkisebb 6 havi börtönre rúgott.

A KÜLFÖLDI mozgalom ezúttal csöndesebb volt. Alsó-Ausztriában eredménynyel agitáltak az új iskolai törvényjavaslattal szemben s folytatták a választói jog iránti küzdelmet. Utóbbi dominálta a november elején megtartott cseh- és lengyel pártgyűléseket is. Franciaországban az amsterdami nemzetközi kongresszus határozatának megfelelőleg, nagy buzgósággal munkálkodnak a szociálista pártok összeolvasztásán. — Oroszországban a forradalmi mozgalom folyvást nagyobb arányokat ölt, a mit még bizonyára erősít azon tanácskozás is, a melyet múlt év november havában nyolcz forradalmi párt a mozgalom egységesítése iránt folytatott.

A *porosz* szociáldemokraták Berlinben tartották meg december hó végén *I. pártgyűlést*, a melyen kizárólag három törvényjavaslattal szemben foglaltak állást. A lakásügyi törvényjavaslatot illetőleg kimerítő birodalmi törvényt, központi ellenőrző hivatalt s a községek teljes autonómiáját követelték; ez volna az alap részletesen kidolgozott követeléseik keresztülvételére. Az iskolai javaslattal szemben a tanítás és tanszerek ingyenességén s a tanítók jobb fizetésén kívül első sorban az egyház és iskola elválasztását kívánják, a mi a papság befolyásának s a vallástannak kiküszöbölésében álljon. Követelik azonfölül a koedukációt, vagyis, hogy a két nembeli gyermekek tanítása közös legyen. A szerződészegő földművesmunkások alkalmaztatásának büntetéséről szóló törvényjavaslattal

szemben a földművesmunkásoknak az ipari munkásokkal egyenjogúsítását követelik. Végül erélyes agitációt határoztak el a választói jogért, de elvetették Bernstein azon indítványát, mely — bár csupán ennek érdekében — tömegtüntetéseket követelt.

*

Az *olasz* kormány a kamara időelőtti föloszlását s az ezt követő választásokat a nemrég kivívott politikai tömegsztrájk reakciójának reményében tette. A választás eredménye — melyet a forradalmiak s a reformisták előtően ítélnék meg — nem igazolta föltevését. Ugyanannyi, 32, maradt a szociálista képviselők száma, viszont azonban az 1900-iki választással szemben majdnem megkétszereződtek a szavazatok; 164,946-ról 301,525-re emelkedtek. Győzedelmesnek hirdetik a választást a forradalmiak, arra hivatkozva, hogy ezen eredményt elérték a nélkül, hogy polgári pártokkal szövetkeztek volna, mint 1900-ban. A reformisták ellenben elégedetlenek, mert a választások a konzervatívokat erősítették a polgári köztársasági és radikális pártok rovására.

*

A *svájci* szociáldemokraták november végén megtartott kongresszusukon, a melyen 20,000 szervezett munkás képviselőjében 230 küldött vett részt, új pártprogramot fogadtak el. Az új program a politikai és szakszervezeti harc mellé harmadik fegyverül a szövetkezeti mozgalmat hirdeti. Ezután a militarizmussal foglalkozva elhatározták, hogy folytatják a katonai törvények revíziója iránt indított küzdelmet s ezentúl is követelik, hogy sztrájkoknál a katonaság beavatkozását megtiltsák. Tiltakoztak végül az ellen, hogy Svájc az anarkisták elleni nemzetközi titkos egyezményhez hozzájárult.

Az *amerikai* elnökválasztáson a szociálista propaganda oda irányult, hogy elszakítsa azon köteléket, mely a munkásokat a nagytőkét képviselő köztársasági s a kistöke embereiből alakult demokrata párthoz fűzi.

A politikai függetlenítésre irányuló ezen törekvést nagyban megakadályozzák azonban hosszú idő óta a szakszervezetek, a melyek az antipolitika jelszavát hirdetik, de a valóságban a főnti két polgári párt szegődvényesei. Viszont azon körülmény, hogy az amerikai szociálista mozgalom már 1899-ben két pártta különült, kevés szerepet játszott, mert a *Socialist Party* mellett a *Socialist Labor Party* annyira hanyatlott, hogy a legutóbbi választási küzdelemben már alig vett részt. A *S. P.* elnökjelöltjére Des, volt mozdonyfűtőre s az alelnökjelöltre, Hanford szedőre kerekaszámban körülbelül 600,000 szavazat esett, melyet a 45 állam közül 43-ban nyertek el. Elég nagy haladást jelent ez az 1900-iki elnökválasztással szemben, a mikor is 131,921 s az 1896-ikivel szemben, midőn csak 36,275 szociálista szavazatot adtak le.

*

A MUNKÁSSAJTÓ terén több változás állott be. Nálunk a nemzetiségi pártlapok egy tót nyelvűvel szaporodtak. Németországban Bernstein *Neues Montagblatt*-ja, rövid főnnállás után megszűnt, szintűgy nem jelenik meg többé 1905-ben Ferri. Socialismo-ja; viszont Leone, az *Avanti* olasz pártlap egyik szerkesztője új folyóiratot indított meg *Il Divenire Sociale* címmel. Franciaországban a *La Vie Socialiste* alakult meg, czélul tűzvéni a szociálista pártok egyesítését, szerkesztője F. de Pressensé. New-Yorkban hetilapból havilappá kellett alakulnia az anarkista *Free Society*-nek. Japánban a *Heimin Shimbun* cz. szociálista lapot leginkább háborúellenes propa-

gandája miatt betiltották. Kiadóját és a nyomdatulajdonost azonfelül öt havi börtönre s 50 yen pénzbüntetésre ítélték, a gépeket pedig elkozták. A csehországi anarkisták német nyelven új lapot indítottak, címe: *Generalstreik*, mely kéthetenként jelenik meg. A héber nyelvű *Germinal*-t újból kiadják a londoni anarkisták.

*

RÖVID HÍREK. A magyarországi szerb és román pártlapok *elkobzása* ismét élénkebb, egy ízben a román lapot Tolstoj egy cikkének közlése miatt kobozták el. — *Olaszországban* mozgalmat indítottak azon szociálisták ellen, ha kik egyúttal szabadkőművesek. Valószínűleg általános szavazással döntenek e kérdésben.

Szakszervezeti mozgalom.

Az elmúlt esztendő gazdasági mozgalma, ha rövid visszapillantást vetünk reá, a sztrájk és bojkott esztendőjének nevezhető. Folyománya volt ez az 1903-ik évben elért szervezkedés — viszonyainkhoz mért — igen nagy előrehaladásának. De míg a sztrájkokkal számbavehető eredményeket ért el a munkásság, a bojkottok kimondása inkább névleges, mint tényleges volt. Másik szembeötlő momentum: az egyes szakmák szervezeteinek koncentrációja az országos szövetségek kebelében. Fontos ez különösen Magyarországon, a hol a gazdasági szervezetek nem semlegesek, hanem nagyjában egybeforrottak a politikai mozgalmakat képviselő szociáldemokrata párttal.

*

A szakszervezeti mozgalom terén is több kongresszust tartottak a karácsonyi ünnepek alatt. Legfontosabb volt a

III. *Szakszervezeti kongresszus*, a melyen 14 országos és 13 budapesti

helyi szervezet volt képviselve 104 küldöttel. Ausztria szervezett munkássága is képviseltette magát. A kongresszuson előadott titkári jelentés rámutat arra, hogy 1904 január 1-től 1904 június 30-ig ismét több mint 11,000 taggal szaporodott a szervezett munkások száma, úgy, hogy 1904 június 30-án Budapesten 27,071, a vidéken 25,339 szervezett munkás volt. Vagyis a budapesti ipari munkások közül 29,39%, a vidéki ipari munkások közül 7,78% szervezett. A szakszervezeti tanácsnak az 1904-ik évben 325 sztrájkot jelentettek be, melyekben 31,472 munkás vett részt; e sztrájkok közül 47% a munkások teljes, 34% részleges győzelemmel s 19% vereséggel végződött. A munkabérek 10—15%-kal emelkedtek és a munkaidő $\frac{1}{2}$ —1 órával rövidült.

A szervezkedés és agitáció kérdésének tárgyalásakor oly javaslatot fogadtak el, mely a szakszervezetek szoros kölcsönösségét, országos szövetségek alakítását s a főnnálló szövetségekhez való csatlakozást ajánlja. Megalkották továbbá a szakszervezeti tanács szabályzatát, élére 11 tagú bizottságot választva. A sztrájk és bojkottot illetőleg a gyülekezés, egyesülés és sztrájkszabadságot követelik és egyúttal sztrájkszabályzatot alkottak szervezeteik részére. Végül megszüntették követeléseiket a munkás-védőtörvényekre s a munkaközvetítésre vonatkozólag.

Országos kongresszust tartottak Budapesten a *vasúti munkások* is, a melyen 24 városból 108 küldött jelent meg; sok városnak azonban lehetetlenné tették a képviseltetést. Munkaviszonyaik, nyugbér, betegségyógyezés s a balesetbiztosítás rendezéséről tanácskoztak. Megkísérlék majd az országos vasúti munkásszövetség létesítését. Mondható, hogy e kongresszus volt az első hatalmas lépés a vasúti munkások részéről a szer-

vezekedés s a modern munkásmozgalomhoz való csatlakozás terén.

Ugyancsak ekkor tartották meg Újpesten az *I. börmunkás-kongresszust* 10 helység 42 küldöttének jelenlétében, a melyen megalkották országos szövetségüket. Tanácskozásaikon az ausztriai börmunkások küldöttje is megjelent.

A *famunkások* országos kongresszusán, melyet december 10. és 11-én tartottak Budapesten, a német és ausztriai famunkások küldöttein kívül 30 budapesti és 37 vidéki küldött igazoltatott. A szervező bizottság jelentése ezen szervezet föllendüléséről tesz tanúságot. A kongresszus a gyülekezési jogon kívül csupán szakmájának szervezkedéséről tanácskozott.

*

A 17 *iparfelügyelői* kerület munkálkodása* az 1903-ik évben többek között 6388 ipartelep vizsgálatára terjedt ki, a melyeken 183,234 gyári munkás és 7445 tanoncz dolgozott. Ezen ipartelepeken észlelt hiányok 13,275 intézkedésre vezettek, melyek közül 895 esetben a munkarend, 119 esetben a tanonczszerződések, 2769 esetben pedig a védőkészülékek hiányát konstatálták. A balesetek számáról csupán kerületenkint van kimutatás, de össztatisztika nincs; a

budapesti kerület egyedül 7404 balesetet számol. A halálos balesetek száma 142 az egész országban s biztosítva csupán a munkásság 53%-a volt. Az összes kerületek végül mindössze 142 sztrájkról tesznek említést.

*

Az *ausztriai* szervezett munkások száma az egyes szakmákban a következőkép viszonylik az illető szakma munkásságának összlétszámához. Az őstermelésnél az összmunkásság 5,3%, a gépiparban 81%, a kő- és agyagiparban 4%, a faiparban 98%, a kémiai iparban 7,8%, a bőrparban 15%, a ruházati iparban 2%, a papiriparban 4%, az élelmezési iparban 4,5%, az építőiparban 2,3%, a grafikai iparban 51,8% és a közlekedési iparban 4%-a szervezett.

*

RÖVID HÍREK. *Fölfüggesztették* a kunfélegyházai munkásképző egyletet, viszont a budapesti asztalos szakszervezet fölfüggesztését visszavonták. — Megalakult a magyarországi *alkohol-ellenes* munkásegyesület. — Új szaklap indult meg *Szabókisiparos* címmel. — Országos szövetség megalakításán fáradoznak az *élelmezési* munkások. — Az angol *Trades-Union*oknak az 1903-ik év statisztikája szerint 1166 egyesületük és 1.902,000 tagjuk volt.

Mérő Gyula.

* *A magyar királyi iparfelügyelők tevékenysége az 1903. évben.* Kiadja a kereskedelmügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1904.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság *választmánya* folyó évi január hó 18-án Pikler Gyula elnöklete alatt ülést tartott. A választmány első sorban a munkatervet határozta meg akképen, hogy első fölolvásásnak Farkas Gejza előadását »A mezőgazdasági népesség a szociológia világításában«, másodiknak pedig Löw Lórándnak »A teleologia módszer a társadalomtudományban« című előadását tűzi napirendre, azután pedig vitát rendez *a középiskolai reformról*. E vita előkészítésére, a kérdések formulázására és az érdeklődőkkel való érintkezésre a választmány bizottságot küldött ki, melynek tagjai lettek: Pikler Gyula elnöklete alatt Harrer Ferencz, Madzsar József, Móra-Horváth Károly, Meiler Simon, Schächter Miksa, Szalay Károly, Wildner Ödön és Zigány Zoltán. Fölvétetett 20 új tag. Több folyó ügy elintézése után a könyvtár elhelyezéséről, a munkástanfolyamok új szervezéséről és anyagi biztosításáról folyt élénk megbeszélés. A választmány azonban ezekben az ügyekben végleg még nem határozott.